

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XX. évfolyam, 3-4. szám

ÉLET ÉS HALÁL KÉRDÉSE *a történelmi múltban*

Orsovától Kassáig: II. Rákóczi Ferenc fejedelem és emigráns társainak 1906-os újratemetésének ünnepi menete a korabeli államvasútra jelentős feladatot rótt.
A képeken sorban: az orsovai vasúti határállomáson, a fővárosi felvonulás a Szent István-Bazilika felé, érkezés a kassai dómhoz és a fejedelem szarkofágja a kriptában

ENGI JÓZSEF MEGEMLEKÉZÉS II. RÁKÓCZI FERENC ÉS BUIJDOSÓ TÁRSAI HAMVAINAK HAZASZÁLLÍTÁSÁRÓL CÍMŰ DOLGOZATUNK A LAP 58-67. OLDALÁN OLVASHATÓ

MMVIII április–május

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztők ALÁCS ATTILA, KERTÉSZ PÉTER, MÉSZÁROS TAMÁS,

MIKLÓS PÉTER, TERJÉK MIKLÓS

Munkatársak KOMÁROMI CSABA, KÖNYVES PÉTER

A szerkesztőbizottság elnöke SZEGFŰ LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC,

MARJANUCZ LÁSZLÓ, NAGY TAMÁS, NÓTÁRI TAMÁS,

RÁCZ LAJOS, ZAKAR PÉTER

Számunk a D Astra Soos Bt., a Csongrád Megyei Önkormányzat, EIKKA Alapítvány, EMKE Kft., Felsőoktatási Kutatóintézet, Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Nemzeti Civil Alapprogram, Szeged Város Önkormányzata, Szegedért Alapítvány, Szociális és Munkaügyi Minisztérium, SZTE Bölcsészettudományi Kar, SZTE EHÖK, SZTE JGYPK HÖK Hallgatói Centrum, valamint a SZTE Alkalmazott Humántudományi Intézet, a SZEPA és a SZTE JGYPK támogatásával készült.

MEFESZ 1956
www.mefesz.hu

Belvedere Meridionale Alapítvány
www.belvedere.meridionale.hu

A Belvedere Meridionale 1989-es alapításától kezdődően a történelem és más társadalomtudományi szakos felsőoktatási hallgatók, doktoranduszok, fiatal kutatók és oktatók megjelenési fóruma. A lap legfontosabb kiüldetése a felsőoktatás és szakemberképzés alapját jelentő mester és tanítvány viszony kialakítása, a tudomány hagyományainak ápolása, a kutatói szellemiség kibontakozásának támogatása. Ennek szellemében a folyóirat tevékenységét a tudományos élet felkért képviselői és a szerkesztőbizottság tagjai segítik, lektorálják.

INGYENES PARTNERKIADVÁNY

A folyóirat megjelenik tavasszal: február–március és április–május; ősszel szeptember–október és november–december hónapokban. A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY. Felelős kiadó: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ

Cím: 6725 Szeged, Boldogasszony sugárút 6. Tel.: +36 62/544-759

E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu www.belvedere.meridionale.hu

Nyomás: BABA ÉS TÁRSAI KFT. B/KUL/523/SS1993.

TARTALOM

Referátumok

MIKLÓS PÉTER: <i>Gróf Apponyi Albert halála és temetése</i>	4
TÓTH GÁBOR: <i>Julianus útja a keleti magyarokhoz</i>	17
NÓTÁRI TAMÁS: <i>A salzburgi Liber confraternitatum margójára</i>	34
SZALÓKI GERGELY: <i>Halálbüntetés a Csemegi-kódexben</i>	41

Hajdani vármegyéink

<i>Krassó-Szörény vármegye rövid története</i> (VARGA PÉTER)	47
---	----

Szemtanú

„Viszontlátásra tábornokom”. Dien Bien Phu, 1954. május 7. Fordította: KIS TIBOR	54
---	----

Parthiscum

ENGI JÓZSEF: <i>Megemlékezés II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak hazaszállításáról</i>	58
--	----

Téka

<i>Monográfia a középkori bajor történetírásról</i> (Szalóki Gergely)	
NÓTÁRI TAMÁS: <i>A salzburgi historiográfia kezdetei</i>	68

„...még a régi öregöktű’ hallottam...”

VARGA SÁNDOR: <i>Adatok a dualizmus kori, székelýföldi arányosítás és kivándorlás kérdéséhez</i>	73
---	----

Pihenő

ÚJSZÁSZI RÓBERT: <i>Egy 12. századi éremlelet az internetről</i>	88
---	----

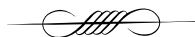
A hátsó borítón és az 53. oldalon kiadónk könyvajánlói olvashatóak.

S Z Á M U N K S Z E R Z Ő I

Engi József közlekedéstörténész (Szeged), Kis Tibor hallgató (SZTE JGYPK), dr. Nótári Tamás egyetemi docens (KRE ÁJK), dr. Sarnyai Csaba Máté történész (Szeged), Tóth Gábor hallgató (SZTE BTK), Újszászi Róbert muzeológus (Móra Ferenc Múzeum, Szeged), Szalóki Gergely PhD hallgató (KRE ÁJK), Varga Péter hallgató (SZTE JGYPK), Varga Sándor tanársegéd (SZTE BTK)

MIKLÓS PÉTER

Gróf Apponyi Albert halála és temetése

„...kivételes tehetsége és tudása, amelyet több mint két emberöltőn át önzetlen áldozatkészséggel és lelkes odaadással állított hazája szolgálatába, dicsőséget szerzett a magyar nemzetnek az egész világ előtt.”¹ – Horthy Miklós, Magyarország kormányzója

„Nagyapponyi Apponyi Albert gróf, odavarázsolta a genfi égboltra a kettős keresztet és a hármaskör halmot: a magyar igazságot. A genfi tó vidékén visszahangzik a Te hangod, igazságot követelve e nemzet számára, s mi optimista lélekkel, mint Te, reménykedünk, hogy utolsó szavad meghallgattatik.”² – Gömbös Gyula miniszterelnök

Gróf nagyapponyi Apponyi Albert 1846. május 29-én született Bécsben. Aulikus – királyhű, a Habsburg dinasztiát támogató – arisztokrata családból származott. Édesapja Apponyi György gróf, édesanyja Sztáray Júlia grófnő volt. Középiskolai tanulmányait a jezsuita rend kalksburgi intézetében végezte, majd bécsi és pesti egyetemen tanult állam- és jogtudományt. 1868 és 1870 között tanulmányutat tett Nyugat-Európában.

Apponyi Albert 1872-től 1875-ig a Deák-párt képviselője, majd a konzervatív ellenzék tagja volt. 1878-tól az Egyesült Ellenzék, 1892-től a Nemzeti Párt meghatározó politikusa, majd vezére lett. 1881-től haláláig a jászberényi országgyűlési választókerületet képviselte a magyar parlamentben. Az 1880-as évek végén feladva ókonzervatív nézeteit és a kiegyezésben (1867) megfogalmazott nemzeti jogok érvényre juttatását vette programjába, s követelte a hadsereg magyar vezényleti nyelvét, támogatta az agráriusok gazdasági követeléseit és a védővámok bevezetését.³

Az 1890-es években egyik elindítója volt az állam és egyház szétválasztását hozó egyház-politikai harcoknak, a kötelező állami anyakönyvezést (azaz a kizárólagos jogi érvényű polgári házasságkötést) azonban már nem fogadta el. 1898–99-ben neki és politikai mozgalmának meghatározó szerepe volt a báró Bánffy Dezső vezette kormány megbuktatásában. Apponyi ezután pártjával együtt belépett a Szabadelvű Pártba, s 1901-től két évig a képviselőház elnöke volt. 1903-ban a katonai kérdésben tartott, házszabály-ellenes „zsebkendő-szavazás” után kilépett a kormánypártból, s újjászervezte a Nemzeti Pártot.

1904-ben Apponyi Albert híveivel a Függetlenségi és 48-as Párthoz csatlakozott. A szabadelvű kormánypárt 1905. évi választási veresége után pedig az alkotmányos nemzeti ellenállás mellé állt, s bírálta báró Fejérváry Géza törvénytelenül kinevezett „darabontkormányt”. 1906. április 8. és 1910. január 17. között Wekerle Sándor – az első polgári származású magyar miniszterelnök – koalíciós kormányában vallás- és közoktatásügyi miniszterként ingyenes elemi iskolai oktatást vezetett be és fölemelte a tanítók fizetését.

1907-ben a nemzetiségi iskolákban tanuló nem magyar anyanyelvű gyerekeknek a ma-

gyar nyelv alapszintű ismeretének négy év alatti elsajátítását írta elő (lex Apponyi). 1909-ben a Függetlenségi és 48-as Párt kettészakadásakor a Kossuth Ferenc vezette konzervatívabb szárnyhoz csatlakozott, majd Kossuth Ferenc 1914-ben bekövetkezett halála után az újraegyesült párt elnöke lett. Az első világháború elején nemzeti összefogásra szólított föl, 1916-tól azonban már támadta gróf Tisza Istvánt és kormányát. Követelte az általános választójog bevezetését. 1917. június 15-től 1918. május 8-ig ismét vallás- és közoktatásügyi miniszter volt.⁴ 1918 októberében visszavonult, 1919-ben a Tanácsköztársaság idején a csehszlovákok által megszállt eberhardi birtokán élt.

1919 végén Huszár Károly miniszterelnök Apponyi Albertet nevezte ki a magyar küldöttség vezetőjévé a trianoni béketárgyalásokon. Három nyelven elmondott, még ellenfelei által is kiemelkedő szónoki teljesítményként értékelt 1920. január 16-i beszédében történeti és jogi érvekkel, s a bolsevizmus elleni harcra hivatkozva próbálta meg a történelmi Magyarország integritását megvédeni a békekonferencián. 1920. február 15-én ő vette át Neuilly-ben a békediktátumot, majd az egész küldöttség lemondott, s a szerződést Benárd Ágoston miniszter és Drasche-Lázár Alfréd követ írta alá.

1920-tól Apponyi a nemzetgyűlésben a párton kívüli legitimista ellenzék egyik vezetője lett, de gróf Bethlen István miniszterelnök fokozatosan marginalizálta, majd háttérbe szorította a népszerű, királypárti politikust, aki ezután inkább külpolitikával foglalkozott. 1922-ben a nemzetgyűlés korelnöke volt,⁵ 1923-tól Magyarország fődelegátusa lett a Népszövetségben, revíziót és népszavazást követelt a vegyes lakosságú területeken.

Apponyi 1898-tól a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1908-tól igazgatósági tagja, 1893-tól a Kisfaludy Társaság tagja, 1920-tól a Szent István Akadémia elnöke volt. 1921-ben az aranygyapjas rend lovagja lett.⁶ Apponyi Albert 1933. február 7-én hunyt el Genfben.⁷

A család a következő gyászjelentést adta ki:⁸

„Nagyapponyi gróf Apponyi Albertné, született Mendorff-Pouilly-Dietrichstein Klotild grófnő a maga és gyermekei: gróf Apponyi György, Mária és Júlia, gróf Pálffy Ferencné, unokái: gróf Apponyi Albert és Éva, menyje: gróf Apponyi Györgyné született Odescalchi Margit hercegnő, veje: erdődi gróf Pálffy Ferenc nevében fájdalomtól megtört szívvel tudatja, hogy szeretett férje, apjuk, nagyapjuk és apósuk,

NAGYAPPONYI GRÓF APPONYI ALBERT

cs. és kir. valóságos belső titkos tanácsos, az Aranygyapjas-rend lovagja, a Lipót-rend nagykeresztjének tulajdonosa, nyugalmazott m. kir. miniszter, Jászberény város országgyűlési képviselője, Magyarország fődelegátusa a leszerelési értekezleten stb.

1933. február hó 7-én rövid szenvedés és a halotti szentségek ájtatos felvétele után életének 87., boldog házasságának 36. évében Genfben csendesen elhunyt.

Drága halottunk földi maradványait folyó hó 10-én pénteken délelőtt 10 órakor a genfi Szent József-plébániatemplomban leendő beszentelés után hazaszállítjuk, és magyar földben helyezzük örök nyugalomra.

Az engesztelő szentmiseáldozat Genfben és Budapesten fog az Egek Urának bemutatni.

Genf, 1933. február hó 7-én

Requiescat in pace!”

KÉPES PESTI HIRLAP

LV. ÉVFOLYAM, 29. SZÁM.

1933 FEBRUÁR 14, KEDD

APPONYI ALBERT RAVATALA AZ ORSZÁGHÁZ KUPOLACSARNOKÁBAN

Apponyi halálakor a magyar kormány fődelegátusaként dolgozott a genfi székhelyű Népszövetségben.⁹ Mint a magyar politikai élet doyenje nagy tiszteletnek és megbecsülésnek örvendett a kormánypártiak és az ellenzékiek körében egyaránt. Apponyi politikusi és diplomáciai fölkészültségét elismerte Horthy Miklós is, annak ellenére, hogy köztük több ponton volt elvi különbség. Ezek közül a legfontosabb, hogy Apponyi Albert végig legitimista politikai alapállásra helyezkedett, azaz a magyar királyság trónja törvényes birtokosának az utolsó magyar uralkodót, IV. Károlyt, majd halála után fiát, Ottó főherceget tartotta.

Horthy és Apponyi kapcsolatára az is rányomta bélyegét, hogy 1920-tól Apponyi következetesen ellenzéki magatartást képviselt, s gyakran élesen bírálta a bethleni konszolidáció politikai rendszerét. Itt kell megemlítenünk, hogy 1920. márciusában a kormányzóválasztáskor Horthy ellenében Apponyi Albert hét szavazatot kapott, noha Apponyi előzőleg többször kifejtette, hogy ő maga is Horthyt tartja alkalmasnak az államfői pozíció – hangsúlyozottan ideiglenes – elfoglalására.¹⁰

Horthy Miklós Apponyi Albertnéhez a következő részvéttáviratot intézte.

„Mély fájdalommal töltött el az a hír, hogy férje Önagyméltóságát a Mindenható páratlan kötelességérzettel teljesített ragyogó, fáradhatatlan működése közben elszólította. A megboldogult kivételes tehetsége és tudása, amelyet több mint két emberöltőn át önzetlen áldozatkészséggel és lelkes odaadással állított hazája szolgálatába, dicsőséget szerzett a magyar nemzetnek az egész világ előtt. Átérezve azt a pótolhatatlan veszteséget, amely távozásával mindannyiunkat ért, a mélyen sújtott magyar nemzet nevében is legbensőbb részvétemet fejezem ki. Horthy”¹¹

Nemcsak Horthy fejezte ki részvétét az özvegy grófnénak, hanem IV. Károly özvegye, Zita királyné és a legitimisták – köztük Apponyi – által „Ottó királynak” tartott Habsburg Ottó is. „Mély fájdalommal gyászolok Önnel, gyermekeivel és az egész magyar hazával. Szívem mélyéből imádkozom a nemes elhunytért, aki királyainak hűséges zászlósa, nekem pedig kitartó tanácsadóm volt a számkivetésben. Zita”¹²

Mind Zita, az utolsó ausztriai császárné és magyar királyné, mind pedig Habsburg Ottó főherceg tudta, hogy Apponyi Albert személyében a legnagyobb formátumú magyarországi politikai támogatójukat veszítették el. A legitimisták politikai csoportja egyre zsugorodott az 1930-as évekre, s előbb-utóbb mind nekik, mind a Habsburg család Magyarországon és emigrációban élő tagjainak be kellett látniuk, hogy a magyar trón Habsburggal való ismételt betöltésére nincs reális esély. A legitimisták fő politikai bázisát az egész Horthy-korszakban a felsőházban 1927-től szerepet és teret kapó konzervatív arisztokrácia és katolikus főpapság képezte. Habsburg Ottó 1933 elején – legalábbis részvéttávirata szerint – „pótolhatatlan atyai barátját” gyászolta Apponyiban.

„Mélyen megrendülten állok a nagy magyar hazafi ravatalánál. Az egész magyar nemzettel együtt fájdalom annak halálát, aki szerencsében, balsorsban, megaláztatásban egy félszázadon túl hazájának szentelte erejének javát. Gyászolom azt, aki a legszerencsétlenebb időkben volt a jogfolytonosság zászlóvivője. Nagy szomorúságomban imádkozom ifjúságom pótolhatatlan atyai barátjáért. Ottó”¹³

A magyar kormány nevében Gömbös Gyula miniszterelnök küldött részvéttáviratot gróf Apponyi Albert özvegyéhez. Gömbös részvétnyilvánításában Apponyinak a magyar diplomácia szolgálatában népszövetségi fődelegátusként kifejtett tevékenységét ismerte el. Az ellenzéki és királypárti Apponyi Albert és a fajvédő, majd kormánypárti Gömbös Gyula között többször alakult ki vita a parlamentben, azt azonban Gömbös is elismerte, hogy a gróf

milyen fáradhatatlanul és páratlan lelkesedéssel küzdött Genfben a Népszövetség illetékes fórumai előtt a „magyar igazság védelmében”, azaz a trianoni békediktátum revíziójáért és a történelmi Magyarország területi egységének helyreállításáért.

„A legmélyebb fájdalommal vette a magyar nemzet a lesújtó gyász hírt, hogy gróf Apponyi Albert, hazánk hű fia, Magyarország érdekeinek szolgálatában Genfben elhunyt. Az egész ország népe mélységes kegyelettel veszi körül a nagy magyar államférfi kihűlt tetemét.

Mérhetetlen gyászában, a megpróbáltatás e nehéz perceiben engedje meg Nagyméltóságú Grófné, hogy a magam valamint a magyar királyi kormány nevében a Grófné és családja minden tagja előtt őszintén érzett igaz részvétemnek adjak kifejezést. Szolgáljon vigaszul a gyászba borult családnak az a tudat, hogy az egész nemzet örök időnkig kegyelettel fogja megőrizni a haza nagy fiának halhatatlan emlékét és minden magyar imádsága fogja kísérni az ország fővárosában utolsó útjára, örök nyugalóhelyére azt a férfit, aki nemes életét végső lehetéig a magyarság és a haza érdekeinek, a magyar igazság védelmének és a legnemesebb emberi eszmények szolgálatának szentelte... Gömbös Gyula miniszterelnök”¹⁴

A magyar törvényhozás nevében báró Wlassics Gyula, a felsőház elnöke küldött táviratot az özvegynek. Wlassics nem véletlenül nevezte Apponyit a magyar parlament – amelynek 1927-től ismét két kamarája (a képviselőház és a felsőház) működött – „büszkeségének”, a gróf ugyanis 1872 és 1933 között – azaz hatvanegy évig – volt tagja a magyar törvényhozásnak. 1881-től ötvenkét esztendőn keresztül Jászberény város képviselőjeként.

„Mélységesen megrendített parlamentáris életünk büszkeségének, az egészen kivételes tehetségű nagy szónoknak, a legkiválóbb egyéni tulajdonságokkal rendelkező világhírű államférfiúnak, a magyar igazság lánglelkű apostolának elhunytáról érkezett hír. A mérhetetlen veszteség feletti gyászban a felsőház és a magam legbensőségesebb együttérzését nyilvánítom. báró Wlassics Gyula”¹⁵

A katolicizmus nevében a magyar katolikus egyház első számú főpapja, Serédi Jusztinián bíboros, esztergomi érsek, Magyarország hercegrímása – aki a hírlapi tudósítások szerint esztergomi palotájában kapta a gyász hírt – küldött szűkszavú részvéttáviratot az özvegynek. „Legőszintébb részvétemet küldöm. Imádkozom az ő nagy lelkéért. Serédi bíbornok”¹⁶

A katolikus egyház feje, XI. Pius pápa (Achille Rati) bíboros államtitkárán, Eugenio Pacellin (a későbbi XII. Pius pápa) keresztül táviratot küldött Angelo Rotta budapesti apostoli nunciának, amelyben arra kérte az Apostoli Szentszéket a magyar fővárosban képviselő főpapot, hogy tolmácsolja részvétét Apponyi Albert gyászoló családjának. „A Szent Atya mélyen megrendülve Apponyi gróf halálának hírértől, az elhunyt lelkének örök üdvösségéért imádkozik és arra kéri Nagyméltóságodat, hogy részvétét és áldását az elhunyt családjával közölje. Pacelli bíboros”¹⁷

A katolikus egyház és Apponyi kapcsolata közismerten jó volt.¹⁸ Egyrészt a katolikus püspöki kar aulikus alapbeállítottsága miatt, másrészt mert Apponyi Albert neveltetésénél fogva – családi tradíció nyomán, illetve a jezsuita iskolában eltöltött évek miatt – kötődött a katolicizmus szervezéséhez és valláserkölcsei tanrendszeréhez. Mészáros János az esztergomi főegyházmegye budapesti érseki helynöke a következőket nyilatkozta az egyik hírlapnak.

„Jó harcot harcolt és eltételezett neki az igazság koronája. A katolikus hitben való életnek volt ő nemcsak erre, de az egész világra messze látó fátyla. Hogy a magyar nemzetnek mije volt, talán csak most fogjuk igazán megtudni, ha már nem lesz közöttünk. Hozzánk, papokhoz ő sokkal közelebb állott mint talán más fiához ennek a nemzetnek, mert hiszen

Baloldali kép: a diplomáciai testület óriási babérkoszoruját viszik Apponyi ravatalára.

Jobboldali kép: Samarjay Lajos, a MAV. elnöke (X) érkezik a vasutasok koszorújával. Hátterben a Szent Korona Szövetség küldöttsége.

Zarándoklás Apponyi ravatalához; jobboldali lépcsőn haladnak fel a látogatók, baloldalon jönnek le a távozók.

Ferenczy Tibor főkapitány (1) és bárceházi Bárczy István (2) tájékoztató megbeszélése a temetés rendjéről a parlament bejáratánál; körülöttük magasrangú rendőrök, jobbra Zsembery István, a Kat. Szövetség elnöke (3) és Koudela Géza egyetemi zeneigazgató (4).

Vasárnap és hétfőn beláthatatlan sorokban vonult a közönség Apponyi ravatalához.

szívvel lélekkel katolikus volt. Foglaljuk imáinkba az ő nagy emlékét és szentmiséinkben emlékezzünk meg róla, hiszen majd módját fogjuk találni, hogy ez a nemzet, a magyar főváros és elsősorban a katolikus egyház méltóképpen fejezze ki kegyeletét, tiszteletét, gyászát az ő elvesztése felett.”¹⁹

Csési Nagy Imre nyugalmazott altábornagy, az Országos Bethlen Gábor Szövetség ügyvezető elnöke a protestáns egyházak nevében fejtette ki nézeteit Apponyiról és – vallás és közoktatásügyi miniszterként is markánsan megfogalmazott és kifejtett – egyházpolitikájáról a Pesti Hírlap munkatársának. „Nekünk, magyar protestánsoknak is különösen fáj Apponyi Albert elvesztése, mert bár úgy ismertük őt, mint ízig-vérig katolikus férfiút, mégis megvolt benne az az előrelátás, hogy a többi értékeket is a nagy célok szolgálatába állítsa. Amikor a kulturpolitika élén állott, messzehangzóan jelentette ki, hogy a magyar protestánsok működését nem gátolni, hanem elősegíteni kell.”²⁰

Gróf Zichy János, a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt elnöke szervezete nevében írt Apponyi Albert özvegyének. Levelében elismerte, hogy a legitimista politikai erők vezérükként tekintettek Apponyira, aki szerinte a „szentistváni gondolat hivatott őrzője” volt. „Politikai pártok felett álló, de a keresztény világnézetet mindenek elébe helyező egyénisége törvényhozásunknak nagy évtizedeken keresztül dísze volt. A törvényes királyság helyreállításában és a jogfolytonosság küzdelmében pedig vezérünket tiszteltük Apponyi Albertben, akit IV. Károly király végakarata tett meg a szentistváni gondolat hivatott őrzőjévé hazánkban. Úgy érezzük, hogy halálával világnézeti táborunkat nagy és pótolhatatlan veszteség érte.”²¹

Az özvegynek, illetve Horthy Miklós magyar államfőnek címezve több európai vezető politikus is részvétáviratot küldött, így például Borisz bolgár király, Hindenburg német birodalmi elnök, Schulthess svájci szövetségi elnök, Miklas osztrák köztársasági elnök, Mussolini olasz miniszterelnök, Herriot volt francia miniszterelnök, Paul-Boncour francia külügyminiszter. Budapest nevében Huszár Aladár főpolgármester, a közigazgatási bíróság nevében Puky Endre, a testület elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében Berzeviczy Albert elnök, a Királyi Magyar Automobil Klub tagsága nevében pedig gróf Andrássy Sándor elnök fejezte ki együttérzését. Gömbös Gyula miniszterelnöknél, illetve gróf Khuen-Héderváry Sándor külügyminiszter-helyettesnél a budapesti német, francia, török, bolgár, jugoszláv, román, csehszlovák követ nyilvánította ki részvétét.²²

Apponyi politikusi kvalitásait nemcsak a magyar, de a nemzetközi politikai élet is elismerte és respektálta. Joseph Paul-Boncour francia külügyminiszter nyilatkozata szerint a diplomáciai tárgyalások alkalmával csak ritkán találkozott olyan „úri és előkelő” ellenféllel, mint Apponyi. „Akárhányszor álltunk szemben egymással, akár a lefegyverzés, akár a kisebbségek ügyéről volt szó, nála becsületesebb, úribb és előkelőbb ellenféllel ritkán találkoztam.”²³

Beelaerts van Blokland holland külügyminiszter nagytudású és kompromisszumkész külpolitikusként tartotta Apponyi Albertet, aki szerinte kivételesen elmélyült a kisebbségi kérdésben. „Olyan alaposan és olyan nagyvonalúan, mint gróf Apponyi kevesen mélyedtek bele a kisebbségi kérdésbe. Tudta jól, hogy nem minden vitás politikai kérdés számára lehet megoldást találni, de igazságos és okos eljárással nagyon sok politikai viszályt lehet enyhíteni. Halála valóban pótolhatatlan vesztesége nemcsak Magyarországnak és a magyar népszövetségi képviselőnek, hanem magának a Népszövetségnek is.”²⁴

Engelbert Dollfuss osztrák kancellár Gömbös Gyula miniszterelnökhöz intézett táviratában úgy fogalmazott, hogy Apponyi az „igaz hazafiság példaképe” és az „ékeesszólás

2

PESTI NAPLÓ

Vasárnap

APPONYI ÉLETE

GRÓF APPONYI ALBERT 75. SZÜLETÉSNAPIJÁNAK ÜNNEPE
A nagy politikus a kormányzóval jön ki a Bazilikából, az ünnepi istentiszteletről

Apponyi Keszthelyen a Helikoni ünnepen 1926-ban Horthy Miklós kormányzóval és Festetics Taszilo herceggel beszélget

Apponyi családjával várbeli palotája teraszán

Apponyi és felesége a jászberényi gyerekek között 1920-ban

Apponyi és Andrássy képviselők társaságában a Dunaparton a képviselőházból való kivizetetésük után 1912-ben

(Jalfy Gyula felvétele)

Apponyi feleségével és fiával Ottó királyfi 18. születésnapján a Bazilika előtt

(Kallós Oszkár felvétele)

páratlan mestere volt, akinek halála pótolhatatlan vesztesége az egész magyar nemzetnek. „A pótolhatatlan veszteség alkalmából, amely a magyar nemzetet gróf Apponyi Albert öngyméltósága, az igaz hazafiság e ragyogó példaképe elhunytával sújtotta, arra kérem Nagyméltóságodat és a magyar kormányt, fogadja a magam és az osztrák szövetségi kormány nevében, legmélyebb átértett részvétünk kifejezését. A legőszintebben gyászoljuk az európai államférfiak nesztorának, az ékesszólás páratlan mesterének elhunytát, aki kimagasló személyiségének bélyegét rányomta korunkra.”²⁵

1933. február 8-án a képviselőház rendkívüli ülést tartott az elhunyt Apponyi Albert emlékére. Almásy László, a képviselőház elnöke Kossuth Lajos és Deák Ferenc mellett történelmünk és modern kori politikai életünk egyik legnagyobb alakítójának tartotta Apponyit, aki szerinte a „trianoni szörnyű bukás után” a történelmi Magyarország „jogainak, területének, elveszett népességének visszaszerzésére” tett kísérleteket nagy lelkesedéssel és fiatalos lendülettel.

„Az öncélú független Magyarország gondolataért küzd hatvan esztendőn keresztül az örök ifjúság lelkes idealizmusával s az ideális öregség bölcsességével. A nemzeti szabadság hőse; nemcsak saját nemzete, hanem az egész emberiség szabadságáért harcol. Az örök emberi szolidaritás felkent keresztes vitéze, mindenütt ott van, ahol legyőzöttek egyenjogúságáért kell harcolni. [...] Az utóbbi száz esztendőben Kossuth lánglelke, Deák bölcsessége vezette, tartotta meg a nemzetet. A trianoni szörnyű bukás után pedig Apponyi Albert gróf vette át azt a nagy küldetést, hogy nemzetünket a történelem nagy országújtjára visszavezetve, ezeresztendő elhivatottságának érvényt szerezzen. Történelmivé vált szerepének egész jelentőségét átérvezve Apponyi Albert gróf előrehaladott korának testi gyöngeségét legyőzve, csak lelkének izzó hazaszeretettől lobogó lángját követve szeretett hazánk és népünk sorsáért aggódva törhetetlen kitartással és munkabírással csak nemzetére gondolt, nemzete felszabadítására, megmentésére, jogainak, területének, elveszett népességének visszaszerzésére, honfoglaló, nemzetfenntartó őseink örökségének fenntartására.”²⁶

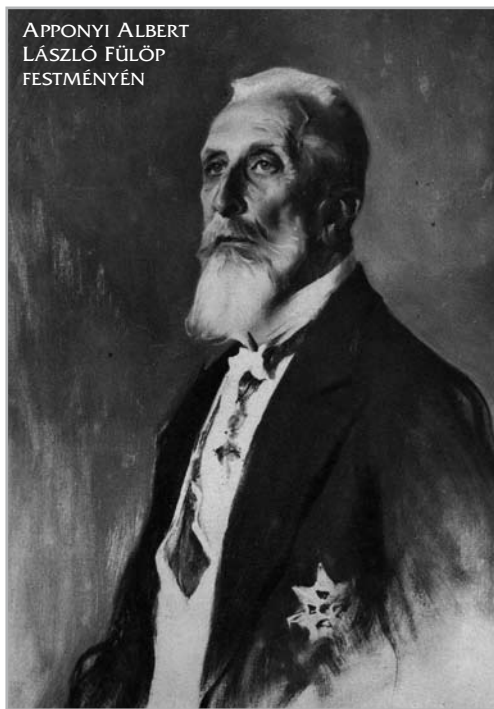
Gömbös Gyula miniszterelnök a kormány nevében beszélt, kifejtette, hogy véleménye szerint Apponyi Albert „hirdetve a magyar igazságot” halt hősi halált a nemzetközi politika küzdőterén. „Ha egy katona harctéren esik el, bajtársai azt jelentik róla, hogy meghalt a becsület mezején. Apponyi Albert gróf meghalt a nemzetért tett szolgálatának mezején. Nézetem szerint az ő odaadó példája, áldozatkészsége és nemes alakja állandóan ott fog lebegni a nemzetek szövetsége légkörében, hirdetve a magyar igazságot, amelyért harcolt s amelyért hősi halált halt.”²⁷

Gróf Zichy János, a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt elnöke fölszólalásában példamutatónak nevezte Apponyi politikai tevékenységét, amelynek középpontjában a haza szeretete és a király iránti hűség állt. A katolikus egyházhoz ugyancsak erőteljesen kötődő pártelnök úgy vélte, a magyar politikai elit számára Apponyi szellemének követése a feladata, mert csak így juthat el a „magyar Feltámadáshoz”.

„Apponyi Albert politikai hitvallása a haza iránti határtalan szeretetére, a király iránti odaadó hűségére és a jogfolytonossághoz való szívós ragaszkodása volt építve. Ezért állt ő a detronizációról hozott törvény után a legitimisták élére, ezért lelkesítette, irányította, vezette őket, ezért dolgozott, áldozott, szenvedett mindhalálig. [...] Apponyi Albert gróf nem halt meg, mert nem halhat meg számunkra soha. Szelleme itt maradt velünk ebben a törvényhozási teremben is, hogy mindig merítsünk belőle magunknak, elsősorban mint törvényhozók, új erőt, lelkesedést, kitartást a munkára és önzetlen honszerelmet, kölcsönös

APPONYI ALBERT
LÁSZLÓ FÜLÖP
FESTMÉNYPÉNT

megértést a megpróbáltatások nehéz idejére, amely előttünk áll. Mert meggyőződésem, t. Képviselőház, hogy csak az ő szellemét követve juthatunk el a magyar Feltámadáshoz!”²⁸

Az ellenzék nevében a Független Kisgazdapárt elnöke, Eckhardt Tibor szólalt föl. Az agrárpárt elnöke szerint Apponyi Albert nagysága abban állt, hogy a magyar politikai érdekeket összhangba próbálta állítani az európai nagypolitika érdekrendszerével, s ezzel a magyar külpolitikai igényeket és követeléseket az európai politikai diskurzus fontos elemévé tette.

„Apponyi Albert gróf halhatatlan érdeme nemcsak magyar, hanem európai szempontból is az, hogy a legigazságtalanabbul megcsönkített, megnyomorított és tönkretett földön a nemzeti követelmények hajthatatlan szolgálata mellett igaz, becsületes és őszinte európai politikát is tudott csinálni, összhangba hozva a magyar követeléseket az általános európai kívánságokkal és egy

konstruktív nemzetközi politika tengelyébe, hovatovább – reméljük – fókuszába tudta beállítani a magyar külpolitikai törekvéseket.”²⁹

1933. február 8-án délután öt és hat óra között szállították át Apponyi testét a genfi törvényszéki bonctani intézetből a Szent József templomba, ahol hármaskoporsóba helyezték. „A legbelső koporsó fenyőfából van, a középső koporsó ólom, a legkülső pedig gyönyörű munkájú mahagóni fából van.”³⁰ Lippay Imre, a Nemzeti Újság tudósítója kiemelte, hogy az elhunyt „mellén az Aranygyapjas-rend kicsinyített másolata tündöklök felénk. És a koporsót átöleli a címeres magyar zászló mindent átfogó szimbolikus melegsége.”³¹

Habsburg Ottó is megjelent a gróf ravatalánál. A svájci hatóságok eltekintettek a jogszabálytól, amely szerint Habsburg nem léphet be az ország területére, s néhány óra alatt beutazási engedélyt adtak „Ottó királynak”, aki a korabeli hírlapok tudósításai szerint nagy és belső tanácsadóját gyászolta Apponyiban.³²

1933. február 10-én délelőtt tíz órakor tartották a gyászszertartást a genfi Szent József templomban. A misét Besson, Genf, Lausanne és Freiburg püspöke – az egyik tudósítás szerint Petit helyettes freiburgi püspök Lachenal kanonok és Schöbel plébános segédletével³³ – mutatta be. A holttestet szállító vasúti kocsi délután két óra huszonhét perckor gördült ki a genfi állomásról. A bécsi pályaudvaron a magyar követség csöndes megemlékezéssel fogadta a diplomata gróf földi maradványait.³⁴

1933. február 11-én Wilhelm Miklas osztrák államfő Attnang-Puchheim állomásán megkoszorúzta Apponyi koporsóját és imádkozott érte. Délután fél négykor Bécs – Apponyi Albert szülővárosa – Westbahnhofján volt a szerelvény, rajta a gyászoló családdal. A kalksburgi jezsuita gimnázium és a bécsi Pazmaneum (ennek a két oktatási intézménynek diákja volt

Apponyi) növendékei mellett a bécsi magyar követség minden munkatársa – élükön Nelky Jenő követtel –, valamint Engelbert Dollffuss szövetségi kancellár és Peter külügyi főtitkár is tiszteletét tette az ideiglenes ravatalnál.³⁵

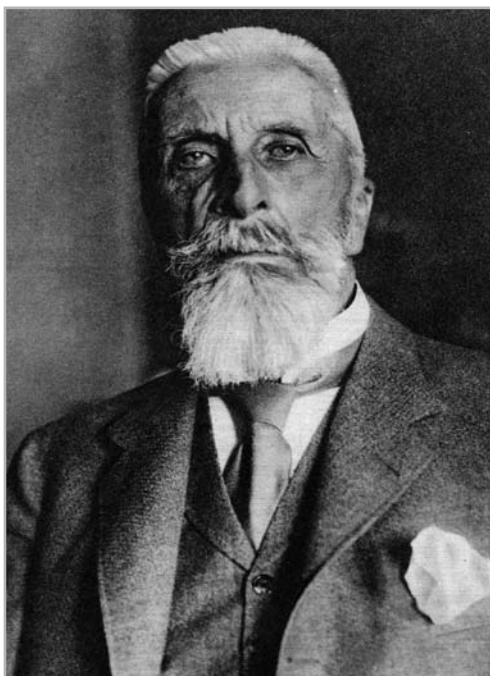
Hat óra huszonöt perckor érkezett meg a szerelvény a trianoni Magyarország nyugati határához, Hegyeshalomra. Itt Győr-Moson-Pozsony k. e. e. vármegye részéről Nagy Pál főispán és Skultéty Miklós alispán jelent meg. A katolikus egyházat Peér Leó csornai premontrei perjel, Ipoly Ágoston teológiai tanár és a magyaróvári piarista iskola tanulói – Mátray János igazgató vezetésével – képviselték. Az állomáson Szontagh Jenő felsőházi tag mondott beszédet.

Fél nyolckor már Győrött volt az Apponyi holttestét szállító vonat. Höfer Vilmos helyettes polgármester rövid gyászbeszéde alatt a vasútállomáson és a sínek mellett cserkészek álltak sorfalat. Komáromban Csukás István főjegyző emlékezett meg Apponyiról, Bicskén pedig Grieger Miklós országgyűlési képviselő szónokolt a nagy halott érdemeiről. Este kilenckor futott be keleti pályaudvarra a „hatalmas svájci termes vagon, SBB 18825. számú, amelynek leólmozott ajtaját nagy zöld fenyőgallyakból összeállított kereszt takarja.”³⁶ Itt Mészáros János érseki helynök két pap segédletével szentelte meg a koporsót. Huszár Aladár főpolgármester pedig beszédet mondott.

„Dicsőséges, győzelmes nemzetet könnyű méltósággal képviselni, de te akkor mutattál méltóságot és emelkedtl az emberi fenségesség régióiba, amidőn nemzetedet összetörni és megalázni akarták. Téged lehetetlen volt észre nem venni, mert úgy emelkedtl ki lelked fennkölt fenségével, mint a legmagasabb hegyek gránátmasszívája, amely az egek igazsága felé tör és nem érdekli az emberi szenvedélyek nyüzsgő kicsinyessége.”³⁷ A koporsót a Rákóczi úton, az Andrássy úton és az Alkotmány utcán keresztül autós menet vitte végig a fővároson a parlament kupolacsarnokáig. A ravatalt ez alkalommal is Mészáros János érseki helynök szentelte be. Utána tizenkét szociális nővér imádkozott és virrasztott a halott mellett, a parlamenti őrség tagjai pedig egész éjjel díszőrséget álltak a ravatalnál.

Több százezer – bizonyos sajtótudósítások szerint több mint félmillió – ember tette tiszteletét Apponyi Albert ravatalánál. 1933. február 12-én vasárnap a tevékeny legitimista politikát folytató gróf Mikes János szombathelyi püspök mondott rekviemet a Szent István bazilikában Apponyi lelki üdvéért. Február 13-án, hétfőn a józsefvárosi Krisztus király plébániatemplomban Vargyas Tivadar plébános, a sárvári plébániatemplomban Huszár Mihály apátplébános mutatott be szentmisét. Ugyancsak hétfőn a szombathelyi egyházmegye valamennyi templomában misét tartottak Apponyi Albertre emlékezve.³⁸

1933. február 13-án délelőtt a felsőház rendkívüli ülést tartott, amelyen Apponyi Albert

APPONYI ALBERT NYOLCVANÖT ÉVES KORÁBAN

emlékét jegyzőkönyvben örökítették meg. Wlassics Gyula báró, a felsőház elnöke beszédében kifejtette, hogy Apponyi nagy küldetése Magyarország érdekeinek a nemzetközi diplomácia színterén való képviselése volt.

„Mikor bekövetkezett a trianoni tragédia, magas korát meghazudtoló fiatalos erővel és tántoríthatatlan elszántsággal állott ki, hogy hazájáért harcolva lerántsa a leplet a bennünket sújtó szörnyű igazságtalanságról. Fényt vinni a magyar éjszakába, igazságunk győzelmébe vetett hitünk és reményünk élesztése által és kétségbeesett helyzetünk feltárásával áttörni a külföldi közvélemény jégkérget, ezt a kettős feladatot vállalta és végezte Apponyi Albert gróf. Itt kapcsolódott be a nemzetek szövetségének munkájába, ahol Magyarország érdekeinek sikeres képviselésével örök halálra kötelezte a nemzetet.”³⁹ Glattfelder Gyula csanádi püspök a felsőház gyászülésén elhangzott felszólalásában elmondta, hogy szerinté Apponyi törekvései és szellemisége soha nem halkulhat el, mivel „örök igazságot hangoztatnak”. „Apponyi Albert gróf a sötétség ellen küzdött. Vannak ajkak, amelyek nem némulnak el soha, mert örök igazságot hangoztatnak és akit mi gyászolunk, annak ajka nem lesz néma soha. Milyen csodálatos szimbólum: itt nyugszik most az országház kupolacsarnokában a két Ház között, mintha mind a kettő felé kitárná fegyelmeztető kezét. Az egyik oldal felé, hogy legyen a történelmi élet hordozója, a másik oldal felé, hogy az élet igényeit nem pillanatnyi elgondolásokkal, hanem csak történelmi szellemmel lehet szolgálni.”⁴⁰

Apponyi temetése napján, 1933. február 14-én Hóman Bálint kultuszminiszter rendeletére valamennyi magyar oktatási intézményben tanítási szünet volt (és a temetést követő napon az egyik tanórán ünnepi megemlékezésben méltatták az elhunyt politikust).⁴¹ Dél előtt tíz órakor vette kezdetét a temetés a parlament kupolacsarnokában. A kopersót Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek szentelte be.

Gyászbeszédet Gömbös Gyula miniszterelnök mondott, amelyben megfogalmazta, hogy Apponyi a trianoni békediktátum (1920) után nem volt más, mint „vándora, apostola és fáklyavivője a magyar igazságnak” a nemzetközi diplomáciában. „Össze tudta egyeztetni a dinasztia és a nemzet érdekeit, őszinte szószólója voltál a magyar ügynek és ha kellett, síkraszálltál a nemzeti önállóságunkat célzó küzdelemünkben a nemzetért. Küzdöttél a nagy monarchiáért, de gondolatvilágod tengelyében mindig az öncélú magyar gondolat lebegett. Magyar voltál, remekbe foglalt magyar. Küzdöttél és szenvedtél ezért a nemzetért, bizonyára Te is odavarázsolta a magyar égboltra az álmok álmát, az erős Magyarországot és a világháború után velünk együtt Te sem érted ezt meg, vándora lettél tehát a magyar gondolatnak, vándora, apostola és fáklyavivője a magyar igazságnak.”⁴²

Az Apponyi Albert földi maradványait kísérő gyászmenet a Kossuth térről indulva a Rudolf rakparton és a Ferenc József téren keresztül haladva jutott el a Lánchídra, majd a budai oldalon a Clark Ádám téren, a Hunyadi János úton, a Dísz téren és a Tárnok utcán át érkezett meg a koronázó főtemplomhoz, amelynek kriptájában végső nyugalomra helyezték Apponyi Albertet. A temetési szertartást Mikes János gróf szombathelyi püspök végezte.

Herczeg Ferenc író, politikus, a Magyar Revíziós Liga elnöke Apponyi Albert halálakor írta az elhunyt politikusról. „Született vezér volt, vérbeli arisztokrata, talán korunk utolsó igazi mágnása, de osztályának fogyatkozásai nélkül, olyan nemes veretű, hogy magához vonzotta és meghódította a demokráciát is. Egész életét a nemzetének áldozta. Végül felajánlotta utolsó értékét is: aggkorának nyugalomát. Mikor télvíz idején, nyolcvanhat éves korában, nagy útra kelt az ország szolgálatában: úgy ment a fáradalmak és veszedelmek elé, mint a katoná a tűzvonalba. Gyönyörű élete a kötelességtudásban telt el; a vége a hős halála volt.”⁴³

JEGYZETEK

- ¹ Nagybányai Horthy Miklós, Magyarország kormányzója Apponyi Albertnéhez intézett részvéttáviratából. *Pesti Hírlap*, 1933. február 8. 4.
- ² Gömbös Gyula miniszterelnök az Országház kupolacsarnokában Apponyi Albert ravatalánál elmondott gyászbeszédéből. *Budapesti Hírlap*, 1933. február 15. 2.
- ³ Lásd bővebben AMBRÓZY ÁGOSTON: *Apponyi. Adalékok lélekrájzához és nemzetközi munkásságához*. Budapest, 1937; KEREKESHÁZY JÓZSEF: *Apponyi*. Budapest, 1943; KORNIS GYULA: *Apponyi világnézete*. Budapest, 1935.
- ⁴ FELKAI LÁSZLÓ: A kultuszminiszter: gróf Apponyi Albert. *Új Pedagógiai Szemle*, 1999. 7–8. sz. 199–206.
- ⁵ SZÉCSÉNYI ANDRÁS: Az idős Apponyi Albert. *Honismeret*, 2006. 3. sz. 40–44.
- ⁶ *Apponyi Albert fő művei: Apponyi Albert gróf beszédei*. 1–2. Bp., 1896.; APPONYI ALBERT: *Emlékirataim*. 1–2. köt. Bp., 1922–34.; APPONYI ALBERT: *Élmények és emlékek*. Bp., 1933.
- ⁷ SZÉCSÉNYI ANDRÁS: Apponyi Albert halála és temetése. *Hitel*, 2006. 1. sz. 93–102.
- ⁸ *Pesti Hírlap*, 1933. február 8. 5.
- ⁹ ZEIDLER MIKLÓS: Apponyi Albert, a „nemzet ügyvédje”. *Európai Utas*, 2001. 1. sz. 56–59.
- ¹⁰ HORTHY MIKLÓS: *Emlékirataim*. Budapest, 1990. 140–142.
- ¹¹ *Pesti Hírlap*, 1933. február 8. 4.
- ¹² *Pesti Hírlap*, 1933. február 8. 4.
- ¹³ *Pesti Hírlap*, 1933. február 8. 4.
- ¹⁴ *Pesti Hírlap*, 1933. február 8. 4.
- ¹⁵ *Pesti Hírlap*, 1933. február 8. 4.
- ¹⁶ *Pesti Hírlap*, 1933. február 8. 4.
- ¹⁷ *Nemzeti Újság*, 1933. február 10. 3.
- ¹⁸ FEKETE SÁNDOR: Gróf Apponyi Albert egyházpolitikai nézetei. *Egyháztörténeti Szemle*, 2006. 1. sz. 152–157.
- ¹⁹ *Pesti Hírlap*, 1933. február 8. 6.
- ²⁰ *Pesti Hírlap*, 1933. február 8. 6.
- ²¹ *Nemzeti Újság*, 1933. február 10. 3.
- ²² *Nemzeti Újság*, 1933. február 9. 2.
- ²³ *Pesti Hírlap*, 1933. február 8. 5.
- ²⁴ *Pesti Hírlap*, 1933. február 8. 5.
- ²⁵ *Pesti Hírlap*, 1933. február 8. 5.
- ²⁶ *Budapesti Hírlap*, 1933. február 9. 1.
- ²⁷ *Budapesti Hírlap*, 1933. február 9. 1.
- ²⁸ *Budapesti Hírlap*, 1933. február 9. 1.
- ²⁹ *Budapesti Hírlap*, 1933. február 9. 1.
- ³⁰ *Nemzeti Újság*, 1933. február 9. 1.
- ³¹ *Nemzeti Újság*, 1933. február 9. 1.
- ³² *Nemzeti Újság*, 1933. február 10. 3.
- ³³ *Pesti Hírlap*, 1933. február 11. 5.
- ³⁴ *Pesti Hírlap*, 1933. február 11. 5.
- ³⁵ *Magyarság*, 1933. február 12. 3.
- ³⁶ *Magyarság*, 1933. február 12. 3.
- ³⁷ *Magyarság*, 1933. február 12. 3.
- ³⁸ *Magyarság*, 1933. február 14. 5.
- ³⁹ *Magyarság*, 1933. február 14. 5.
- ⁴⁰ *Magyarság*, 1933. február 14. 5.
- ⁴¹ *Nemzeti Újság*, 1933. február 10. 4.
- ⁴² *Budapesti Hírlap*, 1933. február 15. 3.
- ⁴³ *Pesti Hírlap*, 1933. február 8. 1.

TÓTH GÁBOR

Julianus útja a keleti magyarokhoz

Julianus barát útja és felfedezése oly jelentős volt, hogy ma már a köztudatba is beépült. Az útvonalát R. Passuth Ödön rekonstruálta Marczali Henrik *A magyar nemzet története* című munkájának IV. kötetében (Marczali 1896, 128). Ezt Bendefy László helyesbítette (Bendefy 1936, 2. melléklet), majd Györffy György (Györffy 1965, 64–65), végül Erdélyi István javított az útvonalon (Erdélyi 2002, 153). Ezeknek a munkáknak a revíziójáról lesz szó az alábbiakban, az említett kutatók eredményeinek tiszteletben tartásával, és segítségükkel, sok más dolgot, írott források felhasználásával.

Julianus útjának feltérképezésével természetesen szoros összefüggésben van a keleten maradt magyar töredékek kérdése, ezért nem hagyhatjuk ki ennek megtárgyalását sem. Szó lesz a szavárd magyarokról, kikről többek között Bíborbanszületett Konstantín tesz említést, és természetesen taglalva lesz a baskíriai magyarság kérdése is, elsősorban muszlim források segítségével. Honnan és mikor költöztek ezekre a vidékekre a magyar ősök, mikorra tehető az elköltözésük? Milyen kapcsolatban álltak a környező népekkel? Julianus miért, vagy miért nem találkozott a keleten maradt magyarokkal a Kaukázus és a Volga-Káma vidékén?

Julianus magyarországi, domonkos rendi szerzetes volt. Első útjára, a keleti magyarok megkeresésére 1235–1236-ban került sor. Az út során szerzett tapasztalatokat nem önmaga foglalta írásba, hanem egy Riccardus nevű barát aki a jelentést a pápai kúria számára készítette. Julianus útja nem csak nekünk, magyaroknak fontos, hanem világtörténelmi jelentősége is van, abban a tekintetben, hogy előtte keresztény európai, nem járt annyira keleten, mint derék barátunk. Julianus Kelet-Európáról az addigi ismeretanyagot jelentősen kibővítette.

Julianus barát az alábbiakról számolt be Riccardus nevű rendtársának: „Aszen Bulgáriáján¹ és Rumélián² [az eredeti szövegben: „*per Romaniam*”, T. G.] keresztül – Béla úrnak³, Magyarország mostani királyának kíséretével és költségén – Konstantinápolyba⁴ érkeztek. Itt tengerre szálltak, és harminchárom nap alatt eljutottak Zíkiának⁵ nevezett földre, Matrika⁶ nevű városba” (Györffy 1965, 40; SRH II, 536–537).

Székesfehérvár lehetett a szerzetesek kiindulási helye (Bendefy 1936, 43–44). A középkorban a Konstantinápolyba utazók számára a legfontosabb út a Székesfehérvártól Nándorfehérváron (Belgrád), Nisszán (Niš), Szerdikán (Szófia), Filippopoliszon (Plovdiv) és Ardianopoliszon (Edirne) keresztülfutó, hadiút volt, mely egyben a keresztény hadak felvonulási útvonala volt, a keresztes háborúkban.

A Passuth-Marczali térképen megrajzolt útvonal ettől eltér. A szerzők „*per Bulgariam Assani et per Romaniam*” kitételét a mai Bulgáriával és Romániával azonosították (Marczali 1896, 127). A középkorban *Romania* Bizáncot jelentette, tehát Julianus barátnak nem kellett Erdélyen vagy Románián keresztül utaznia (Bendefy 1936, 35).

Konstantinápolyba érve hajóra szálltak és átkeltek a Fekete-tengeren, ám az utazás ideje egy kicsit hosszúnak tűnik, hisz Kolumbusz ennyi idő alatt szelte keresztül az Atlanti-óceánt. A Kanári-szigetektől a Karib-szigetekig pontosan 33 nap alatt ért el (Anderle 1999, 64).

Konstantinápolyból Matrikáiig Bendefy és Györffy térképén is a legrövidebb útvonal

van feltüntetve a két város között, ami kb. 850-900 km. Napi átlagra lebontva ez azt jelenti, hogy 25-27 km-t tettek meg hajóval, ez bizony a kor színvonalán is nagyon kevésnek számít. Nézzük meg, milyen források vannak érvként. Ibn Saprut, József kazár kagánhoz címzet levelében, ezt írja: „Konstantinápoly és országuk (kazárok⁷) közt 15 napi tengeri út vagy on” (Kohn 1881, 17). Ibn Saprut, a kagánhoz írt levelében tehát jóval rövidebb idő alatt keltek át a Fekete-tengeren.

Rubruk beszámolójában is hasonlót olvashatunk: „Tudja meg tehát szent felséged⁸, hogy az úr 1253. Esztendejében május 7-én a Pontuszi-tengerre⁹ szálltunk ... május 21-én tehát partra szálltunk Szúdákban¹⁰ (Györffy 1965, 119–120). Továbbá, Konstantinápolyból Trapezuntba al-Idrīsi-nél kilenc és fél nap alatt lehetett eljutni, innen tovább a Rusz-tengerhez (Azovi-tenger) öt napra volt szükség (Bejlisz 1988, 71).

Ha a három forrást összevetjük, világossá válik, hogy Konstantinápolyból, 15 nap alatt el lehet jutni a Fekete-tenger észak-keleti partvidékére, Szudákba, vagy az Azovi-tengerhez vezető szoroshoz, melyek nagyjából az egykori Kazár Birodalom határára esnek. Ami még fontosabb al-Idrīsi, azt is megmondja, hogy ez az útvonal Trapezuntot érinti, így nem helyes az eddigiekben jelölt útvonal a bizánci főváros és Matrika között.

Julianus és társai útját, vagy valamilyen számunkra ismeretlen körülmény hátráltatta, vagy pedig egy még hosszabb utat választottak, ez utóbbi látszik valószínűbbnek, hiszen láttuk, hogy az utat 15 nap alatt meg lehetett tenni. Vizsgáljuk meg ebben az esetben a lehetőségeket. A szerzetesek előtt két út állhatott. Egyik megoldásként a tenger nyugati és északi partjain végighajózva érkezhettek Matrikában, ez még mindig nem a leghosszabb útvonal, a másik tenger déli és keleti partjainál haladó tengeri út. Erdélyi is azt vetette fel, hogy egy hosszabb útvonalon hajózhattak Julianus és társai, a Fekete-tenger déli és keleti partvidéke mentén, bár ő nem fejt ki elméletét (Erdélyi 2005, 54–59).

A Duna torkolatvidékétől Matrikába, a Fekete-tenger nyugati és északi partjainál haladó útról al-Idrīsi révén tudunk: A Duna-torkolata és a Dnyeszter között 1 napi hajóút, a Dnyeszter és a Dnyeper között 100 mérföld, a Dnyeper és Kherszón között 80 mérföld, Kherszón és Jalta között 30 mérföld, innen Gurzufig 12 mérföld, Gurzufától Partenitig 10 mérföld, innen Lambatig 8 mérföld, Lambat és Alusztá között 10 mérföld, tovább Szudakig 20 mérföld, Szudak és Theodosia között 20 mérföld, a Rusz folyó (Azovi-tenger) torkolatáig megint csak 20 mérföld, végül Matrikáig szintén 20 mérföld a távolság. Ez összesen 330 mérföld, plusz egy nap, a muszlim szerzőnél, ami nagyjából 550-600 km jelent (Bejlisz 1988, 68–70).

Szinte ugyanezt az útvonalat, írja le Bíborbanszületett Konstantín is: „A tenger partvidékének a kiterjedése a Duna folyótól a Dnyeszter folyóig 120 mérföld. A Dnyeszter folyótól a Dnyeper folyóig 80 mérföld ... A Dnyeper folyótól, Cherszónig 300 mérföld ... Cherszöntől Boszporoszig a klíma vidék városai vannak, a távolság pedig 300 mérföld.” (Moravcsik 1950, 185-186). Ez összesen 800 mérföld, 1281 km. A valóságban is 1200-1300 km-t tesz ki ez az útvonal. Al-Idrīsi-nél a Dnyepertől Kersonig vezető útszakasz elírás lehet, az északi útvonal tehát 1300 km.

Ha Ibn Saprut, Rubruk és al-Idrīsi leírásait olvassuk, világossá válik, hogy 15 nap alatt 1400 km-t megtéve, napi 93-94 km tudtak haladni. Ha ezt a mennyiséget besorozzuk 33-mal, 3069-3102 km jön ki. A nyugati-északi útvonal nagyjából 1300 km, míg a déli-keleti part mentén 1800 km az út. Még ha a leghosszabb útvonalat választották is a szerzetesek, (1800 km) ezt 20 nap alatt meg lehetett tenni. Feltehető a kérdés, hogy miért fontos ez

számunkra? Azért, mert Julianus és társai nem véletlenül, hajóztak 33 napig, hanem azért hogy megtalálják a kaukázusi magyarokat, de a Kaukázustól nem északra, hanem délre. Minden kikötőben érdeklődhettek a magyarok felől, és e miatt húzódtott el a hajóút több mint egy hónapig. Feltehető, hogy Ottó is itt a Kaukázus vidékén találkozott magyarokkal, ezért irányította ide Julianust halálos ágyán. Ezt maga Györffy is leírja, rekonstrukciója során azonban nem veszi figyelembe (Györffy 1965, 17).

A kaukázusi magyarok azonosak lehetnek, Bíborbanszületett Konstantín által *sabartoi asphaloi*-nak nevezett néppel (Moravcsik, BT. I. 68; II. 161). „Amikor a türkök (magyarok) és az akkor kangarnak nevezett besenyők¹¹ közt háború ütött ki, a türkök hadserege vere-seget szenvedett és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevén mostanáig *sabartoi asphaloi*-nak (szárvartü aszfaliü, Σάβαρτοι ἀσφαλιοι) hívják, a másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etekküzi nevezetű helyekre, amely helyeken mostanában a besenyők népe lakik.” (HKIF, 123; Moravcsik 1950, 172-173). A *sabartoi* elnevezést a *sabir/szavir*¹² népnévvvel hozzák kapcsolatba, az *asphaloi* görögül rendíthetetlent jelent (KMTL, 590).¹³

A szavirok, forrásokban 463-ban jelentek meg először és 506-tól 557-ig uralták a Kaukázus északi vidékét, hatalmukat az avarok döntötték meg, de az ezt követő időben sem tűntek el (Vásáry 2003, 127-128).

Az említett események előtt a szavirok az Irtis és a Balhas-tó közötti térséget tartották uralmuk alatt, az onogurok a Szir-darja középső folyásánál és az ettől északra elterülő területen éltek. A vándorlásokat az avarok indították el, akik az Altaj vidékén éltek (Harmatta 1992, 258). A 463-as népmozgásról a legfontosabb forrásunk Priskos rétor munkája. Ebben arról értesülünk, hogy a szavirok által elüldözött népek, a saragurok, az ugrok (ogurok) és onogurok követeket küldtek a bizánci udvarba. Feltételezhető, hogy ekkor a Kaukázus északi előterében éltek ezek az ogur népek, és egy Azovi-tenger parti városból küldhették a követeket Bizáncba (Moravcsik 1930, 9).

A szavirok nem mind költöztek az onogurok helyére, számunkra a legfontosabbak az Irtis vidékén maradtak akik majd az V. század végén vonulnak a Kaukázus előterébe, kiterjesztve hatalmukat a térségben (Harmatta 1992, 266).

Menander protektor az alábbiakról tudósít 576. évre vonatkozólag: „a sabirokat s albánokat¹⁴ lakóhelyeikről a Cyrus¹⁵ folyó innenső partjára telepítették” (Lukinich 1905, 132). A VI. század vége felé a szavirok már a Kaukázus déli részén éltek. A VII. század végén azonban szír forrásban ismét északon bukkannak fel: „És keletre (Derbenttől) laknak a sawirok a T’al¹⁶ folyóig” (Paulik 2001, 49).

Feltehető, hogy kisebb nagyobb csoportjaik a Kaukázus mindkét oldalán éltek az avar támadást követő időkben. A következő forrás már a VIII. század közepére vonatkozik. Hamaďānī: Šamkūr¹⁷ régi város volt; Salmān ibn Rabī‘a valakit odaküldött, aki a várost elfoglalta; utána lakott maradt, amíg Yazīd ibn ‘Usayd¹⁸ Armeniából való távozásának napjaiban az akkortájt gyülekező as-sāwardīya népe el nem pusztította” (Kmoskó I/1, 147).

Marquart ennek idejét 750-760 közé tette, a szavárdok ekkor Tiflisz és Barda‘a között a Kur jobb partján telepedhettek le (Marquart 1903, 37-38). Németh Gyula a szavárdok első letelepedését Örményországban Menander forráshoz kapcsolta (Németh 1930, 317). Hogyha a szavirok azonosak a szavárdokkal, akkor itt létük 576-tól már bizonyos.

Még fontosabb adatokkal szolgál nekünk, Balāďurī: „Darauf bevölkerte es wieder Boyā, der Klient des al Mu‘tasim billāh, im J. 240 (854/855 n. Chr.), als Statthalter von

Armenien, Ādarbaigān und Šimšat und besiedelte es mit Leuten von den Chazaren, die zu ihm gekommen waren und ihn aus Verlangen nach dem Islām um Schutz baten.” (Marquart 1903, 36–37). Magyarul: Ezután Mu’tasim billāh, kliense Boyā népesítette be (Šamkūr-t) 240-ben (Kr. u. 854/855) helytartója Armeniának, Azerbajdzsának és Šimšat-nak és betelepítette emberekkel akik Kazáriából jöttek, és akik az Iszlám védelmét kérték.

Több kutató ehhez a dátumhoz köti a DAI-ban szereplő, *sabartoi asphaloinak* nevezett magyarok idetelepülését, feltételezve, hogy ekkor lehetett az első besenyő-magyar háború, ami miatt a IX. századi magyarság szétszakadt (Vékony 1986, 52; Kristó 1996, 144; Czeglédy 1985, 122).¹⁹

Indsidsián Lukács, János pátriárkára hivatkozva a IX. századra vonatkozva a következő fontos információt közli: „Und von da aufbrechend nach dem Gau Uti, nimmt er (der General Buya) im Dorfe Tus gefangen den Stepannos, den sie auch Kon nannten, nach dessen Vorfahr Sevuk das Volk Sevordik’ bennant wurde” (Marquart 1903, 497). Magyarra fordítva: „És innen felkerekedett miután Uti²⁰ tartományt elfoglalta (Buya kormányzó²¹), Tus faluban foglyul ejtették Stepannost akit Kon-nak is neveztek, ezek a Sevordik’ ősiük Sevuk után kapták nevüket”. Ez a forrás két szempontból is fontos. Egyrészt azért mert a szavárdok a IX. században még mindig jelen voltak a Kaukázus déli vidékén, másrészt pedig azért mert ekkor már a keresztény vallás megjelent náluk.

További fontos adatokat szolgáltat számunkra Thury J.: I. Asod, örmény király fia és utóda, I. Szempad 893-ban megújította azt a szövetséget, melyet apja kötött volt Bölcs Leóval az arabok ellen. Uralkodása alatt az Udi tartományban lakó szjavortik ismét föllázadtak, de Szempadnak sikerült levernie őket, mert János pátriárka azt írja róla, hogy hatalmát kiterjesztette a Kura folyó vize melléknél Tifliszig, Udi tartományra is. De a szjavortik nem akarták elismerni az örmények felsőbbbségét, inkább az arabokat segítették. A 909. évben Juszuf (Azerbajdzsán tartomány arab kormányzója 901-től) megtámadta Arméniát. Szempad sereget gyűjtött ellene, melynek egyik hadosztályát a szjavortik alkották. Szempad serege Dzegnavadsar (Nik tartománya) mellett, a Huraszdan folyónál ütközött meg az arabokkal. Az örmény sereg vereséget szenvedett; mert Udi tartomány lakói, a szjavortik, az ütközet alatt átmentek az arabok soraiba (Thury 1897, 326-327).

A X. században egy kerület nevében is megőrződött nevük. Al-Mas‘ūdī: A Kur folyó „Siyāwardīya vidékein át folyik” (Kmoskó I/2, 189-190)

Innentől kezdve *sawir*, *sāwardī’*, *sevordik’* alakban nem találkozunk ezzel a néppel. Feltételezhető azonban az, hogy a Kaukázus északi vidékén *sarīr/serīr* néven jelenik meg ez a nép (Kmoskó I/1, 214-215; Kmoskó I/2, 256-257; Bolsakov – Mongajt 1985, 36). Mint láthattuk ezen a területen is éltek szavirok/szavárdok a korábbi időkben, elnevezésük változásáért pedig a perzsa/arab etimológizálás a felelős.

Sajnos Julianus a Kaukázus vidékén nem találkozott magyarokkal. Feltehető, hogy a XIII. századra beolvadtak a környező népek közé, vagy ha ez nem is következett be addig, akkor az 1223-as mongol hadjárat szórta szét őket.

Visszatérve a szerzetesek útjára, a Fekete-tenger déli partjának kereskedelmi jelentőségéről Marco Polo is tudósít bennünket: „Trapezuntba értek, mely a Nagy Tenger²² partján fekszik, onnan pedig Konstantinápolyba” (Vajda 2003, 59). Tehát a déli parton is volt távolsági kereskedelem és a barátok egy erre a vidékre tartó hajóra is felszállhattak. Mivel azonban az utazók nem szereztek semmi értesülést a partokon, keleten maradt magyarokról, tovább hajóztak észak felé egészen Matrikáig, majd itt a szárazföld belseje felé vették útjukat,

háttha itt megtalálják a keresetteket. „Innen (Matrikából) az említett úrasszony tanácsára és segítségével tovább mentek és tizenhárom nap alatt átkeltek a sivatagon... elértek az Alániának²³ nevezett földre” (Györffy 1965, 41; SRH II. 357). Erdélyi, Julianust és társait Matrikából, a Kubán folyó jobb partján utaztatja. Arra utal, hogy itt ősi kereskedelmi út haladt a Volga-könyök felé (Erdélyi 1998, 47). Ez azonban nem tartható, mert Alánia a Kaukázus északi lábánál terült el a XIII. században. Több más kutató szerint a barátok kelet felé indulhattak el (Bendefy 1936, 53; Perényi 1959, 494; Vékony 1977, 1179).

Alániában eljutottak egy nagyobb városba, ahol kereskedelem folyt és rabszolga piac is volt: „Az egyik barát kanalakat és egyéb dolgokat gyártott”. Maguk közül két társukat megpróbálták eladni, de „minthogy szántani és örölni nem tudtak” ez nem sikerült (Györffy 1965, 41; SRH II. 538). A fentebb leírt sorok azt is bizonyítják, hogy olyan helyen voltak, ahol földműveléssel foglalkoztak, tehát nem a hegyekben és nem a sivatagban, és fontos kereskedelmi központ volt ez a hely.

Julianus, Gerhardus nevű társával itt hat hónapot töltött, másik kettő szerzetestársuk visszafordult. A hat hónap alatt feltehetően, nem vártak ölbe tett kézzel, hanem megpróbáltak a pogány magyarok nyomára bukkanni, ez azonban nem sikerült.

Bendefy Torgikánt²⁴ nevezte meg a szerzetesek tartózkodási helyéül, a Volga deltájában (Bendefy 1936, 52). Györffy szerint azonban ide nem jutottak el hanem a „Kaukázus felett elterülő száraz pusztán, valahol a Jergeni halmok vonalán haladva” tartottak észak felé Alániából (Györffy 1965, 17). Vékony szerint Madžar városából indultak el az utazók, és innen tartottak északnak (Vékony 1977, 1179), Perényi szerint Sztavropol lehetett a kiindulási pont (Perényi 1959, 494).

Arra a kérdésre, hogy honnan indultak el, az segíthet a válasz megadására, ha megvizsgáljuk, hogy merre mentek tovább, és hová érkeztek.

„Ezek végül néhány pogány társaságában útrakelve, a pusztá sivatagon harminchét napon át folyvást mentek ... harminchetedik napon érkeztek ... Bundaz²⁵ városába” (Györffy 1965, 42; SRH II. 538). Harminchét napon keresztül utaztak észak felé a burtászok fővárosába érve. Visszafelé következtetés logikájával, Julianus és társa harminchét napi távolságból indult el észak felé valahonnan a Kaukázus északi előteréből. A kérdés az, hogy ennyi idő alatt mekkora utat lehet megtenni. Al-Isťahri tudósítása segíthet nekünk ennek megválaszolásában.

„Atiltól²⁶ Burtās határának kezdetéig 20, Burtās határának kezdetétől a végéig 15 nap van. Burtās földjétől a bağanāig²⁷ mintegy 10 állomás, Atiltól a bağanāig egy hónap út van. Atiltól Bulgār-ig²⁸ a pusztai úton körülbelül egy hó, vízen, az ár ellenében 2 havi út, ár mentén lefelé vagy 20 nap van. Bulgärtől a rüm határának kezdetéig 10 állomás, Bulgärtől Kūyābaig²⁹ körülbelül 20 állomás, a bağanāktól a belső basgirtig³⁰ 10 nap, a belső basgirtól Bulgārig 25 állomás van” (Kmoskó I/2, 32–33).

A forrás világosan leírja, hogy a Volga deltájában lévő, Atiltól Bulgārig, a volgai bulgárok³¹ fővárosáig az út szárazföldön harminc nap, vízen felfelé hatvan nap, lefelé pedig húsz nap. Atil, a volt kazár főváros és Bulgār között a távolság 1400 km lehetett. Szárazföldi úton ezt a távot 30 nap alatt, napi 45–46 km megtételével teljesítették. Ár ellenében ugyanez napi 22–23 km-t jelentett, ár mentén lefelé pedig napi 68–69 km-t.

Rubruk a következőkről tájékoztat bennünket: „Hiszen a Vaskaputól³², Perzsia kijárásától több mint harminc napi járóföld van addig a Bolgárországig” (Györffy 1965, 147).

Több mint harminc nap, de nem sokkal. Ez a teljesen kortárs forrás is annak bizonyítéka, hogy Julianus és útítársai nem mehettek gyalog Burtászbba. Bendefy feltételezésénél

maradva – mármint, hogy a barátok Asztrahánból indultak tovább – a következő tényekkel kell szembenéznünk. Szárazföldön harminchét nap alatt ezzel az átlagteljesítménnyel még Bulgáron is túljutottak volna. Ha Györffy elméletét fogadjuk el, akkor sem járunk sokkal jobban mert a távolság nagyságrendileg ugyanakkora mindkét esetben, az ő útvonala csak 200-250 km-rel rövidebb.

Ennek az ellentmondásnak feloldására egyetlen egy lehetséges megoldás van, ha Julianus és társa a folyón utazott fel *Bundaz* városáig. Harminchét nap alatt napi 22-23 km-t megtéve 814-851 km jön ki, mely megfelel az Asztrahán és Burtász közötti távolságnak. Felvetődik a kérdés, hogy akkor Julianus miért mondja tollba Gerhardus és önnön szenvedéseit a sivatagon való átkelés során. Az nem tudhatjuk, de érdekes, hogy erről Julianus részletesebben ír, mint a magyarokkal való találkozásáról. Tény, hogy Burtász és Asztrahán is a Volga partján helyezkedik el, és majd látni fogjuk, hogy Juliánusz folytatva útját a volgai bolgárok egyik nagy városába érkezik, mely a Volga mentén található. Nem világos, hogy ha ezeket a városokat érintették, akkor miért nem a folyó menti útvonalon haladtak, miért vándoroltak ki a sivatagba, önsanyargató módon (Dörrie 1956, 155). Feltehető, hogy a „néhány pogány társaságában” olyan útítársakra találtak, akik kereskedők, tehát ismerték az utakat, és eszük ágában sem volt a sivatagban menetelniük.

Olvassuk el Gardīzī tudósítását: „Tőlük (burtászoktól) egész a khazar földig mind lapályos a vidék, az út lakott s művelés alatt álló földeken át vezet források, fás helyek közt folyók mentén. Többen, mikor a burdasz földről Khazarországba mennek, az utat az Etil³³ folyón teszik meg, mások a szárazföldön utaznak.” (MHK, 161; Göckenjan-Zimonyi 2001, 169). Ebből világossá válik, hogy aki el akart jutni a burtászokhoz, annak nem kellett sivár pusztaságban utaznia, hanem a Volgán, vagy az mellett is haladhatott.

Néhány gondolat erejéig szólnunk kell a burtászokról, mert az útvonal rekonstrukciójával kapcsolatban fontos szerepük van. A burtászokról többen feltételezték, hogy azonosak lehetnek az erzä-mordvinokkal³⁴, azaz Rubruk által megnevezett *merdas* néppel (Togan 1939, 208; Györffy 1993, 72).

Ezt követően meg kell vizsgálni, hogy hol éltek a burtászok és a merdászok. Al-Istahri: „Az oroszok három fajtából állnak ... Harmadik fajtájuk neve al-Artānīya ezek királya Artāban székel (Kmoskó I/2, 32). „und Ar9a (das Gebiet der Ersä-Mordwinen) liegt zwischen den Chazaren und Gross-Buljār” (Marquart 1903, 528), magyarul: „és az Ar9a (erzä-mordvinok területe) a Kazária és Nagy-Bolgárország között fekszik.” Rubruk úti beszámolójából tudható, hogy a moksák és merdászok a Donon túl laknak, északról Nagy-Bolgárország határolja őket és az Etil, azaz a Volga folyótól nyugatra helyezkednek el (Györffy 1965, 139). A moksák az Oka vízrendszeréhez tartozó Moksa folyó környékén laknak. Az erzä-mordvinok a Szurától keletre élnek (Zsirai 1994. 256-257). Zsirai és Rubruk adatai összevágtnak. Értelemszerűen az Istahrinál leírt *Ar9a*, *al-Artānīya* nép egyezik Rubruk *merdas*, *merdinis* és a mostani erzä-mordvinok népével.

Yāqūt: „Burtās und Bulgār: zwei muslimische Provinzen und Städte mit Freitagmoscheen; neben ihnen (befindet sich) eine andere Stadt die Šuvar heisst ... welche ebenfalls eine Freitagmoschee hat” (Togan 1939, 207), magyarul: *Burtās* és *Bulgār* két muszlim tartomány és város főmecsettel; mellettük (található) egy másik város melyet *Šuvar*nak hívnak ... melynek szintén van főmecsetje.” Idrīsi tudósít arról is, hogy: a burtászoknak két nagy városa van: „die Burtāsen haben zwei Städte eine ist Burtās und die andere Suwān” (Togan 1939, 207). Ezekből leszűrhető, hogy a burtászokhoz tartozik *Burtās* és *Suwān/Šuvar* város is, és

mindkét város muszlim. Szuvarról és a hozzá kapcsolódó problémákról, a későbbiekben még lesz szó.

A városok földrajzi elhelyezése igen nehéz feladat. Annyit tudunk, hogy Burtász Asztrahántól 37 napra helyezkedik el, ettől északra található Szuvar, közel Bolgárhoz. Ha maradunk az eddig számolt meneteljesítménynél, akkor a 22-23 km-t besorozva 37 nappal, 814–851 km jön ki távolságként.

Ma térképre vetítve ez azt jelenti, hogy Burtász valahol Szaratov környékén lehetett. Szaratov azonosítását Burtással talán megerősíti al-Bakrī tudósítása is: „Ami a furdās (burdās) országát illeti, az a kazár s a bulkān (bulkār) között terül el. Közte s a kazárok országa között tizenöt napi járót van... Országuk hosszúságban és szélességben egy és fél havi járóföldre terjed” (Kmoskó I/2, 255). Ha a burtászok fővárosa, valahol területük középső részén helyezkedett el – mint ahogy erre, a nomád népeknél párhuzamokat lehet találni – akkor kijön a 37 nap. A másfél hónapot 40-45 napot megfelelve 20-22 nap marad, ehhez még hozzáadjuk a Kazárok országától, feltehetően Atil-tól számított 15 napot, akkor 35-37 nap jön ki. Ez az elmélet persze erősen hipotetikus, végleges helymeghatározáshoz még újabb adatokra, forrásokra van szükség.

Burtász mint „tartomány” kiterjedése szintén vitatható. Ibn Rusta: „Országuk kiterjedése hosszában és széltében tizenkét nap” (Kmoskó I/1, 206). Gardīzī: „Tartományuk 17 napi járóföldre terjed hosszában úgy, mint szélességben” (MHK, 161; Göckenjan-Zimonyi 2001, 169). Al-Bakrīnál már fentebb olvashattuk, hogy Burtász kiterjedése másfél hónap (Kmoskó I/2, 255). Úgy látszik, hogy Ibn Rusta idejében a burtászok viszonylag kis területen éltek, a Kazár Birodalom bukása után – átvéve a térségben a hatalmat – al-Bakrīnál már sokkal nagyobb területet uraltak.

A burtászok fennhatóságának kiterjedése azonban lényegesen nem változik, csupán arról van szó, hogy az Ibn Rusta-nál és Gardīzīnél a távolságot a folyó mentén lehet megtenni 12-17 nap alatt, míg al-Bakrīnál a Volgán ugyanezt a táv, másfél hónapot vett igénybe. A burtászok északi határa Szamara lehetett, Marquart is ide helyezte őket (Marquart 1903. 336). Déli határ pedig valahol Volgográd alatt húzódhatott, Atil-tól 15 napra, 330-345 km-re. Figyelembe kell azonban venni, hogy a Kazár Birodalom bukásával a burtászok, déli határaikat valószínűleg – ha kis mértékben is –, de kitolták a Volga alsó folyása felé.

„Ezután Julianus barát, aki egyedül maradt, nem tudva, hogy miként juthat tovább, szolgálja lett egy mohamedán papnak és feleségének, akik Nagy-Bolgárországba készültek utazni ... Innen egy másik városba³⁵ mentek” (Györffy 1965, 42; SRH II. 539).

„Ennek az országnak egyik nagy városában ... a barát egy magyar nőt talált ... Ez megmagyarázta a barátnak az utat, hogy merre menjen, s azt állította, hogy két napi járóföldre biztosan megtalálhatja azokat a magyarokat, akiket keresett... Megtalálta pedig őket a nagy Etil³⁶ folyó mellett.” (Györffy 1965, 42-43; SRH II. 539).

Azt, hogy Julianus Baskíriában találta meg a keleten maradt magyarokat, számos tanulmányban olvasható (Pauler 1900, 337-356; Nagy 1911, 10-23, 80-88, 148-157; Gombocz 1923-1926, 1-33; 168-193. stb). Hozzá kell azonban tenni, hogy a baskírok területe ma nem terjedt ki egészen a Volgáig, attól néhány száz kilométerrel keletre húzódik nyugati határuk. Czeglédy bebizonyította – Ibn Fadlān-ra hivatkozva –, hogy a X. században a baskírok nyugati határát a Volga képezte. A muszlim szerző felsorolja ugyanis a baskírok folyóit, ez által bizonyítható, hogy az Urál-Csagan torkolatvidékétől a Kundurcsa folyóig húzódott a baskírok szállásterülete (Czeglédy 1943a, 302–305).

Több kutató feltételezte, hogy Julianus a Volga jobb partján találta meg a magyarokat, így a baskíriai Magna Hungaria elméletét elvetették (Bromberg 1940, 60-73; Perényi 1959, 385-391; 488-499; Vékony 1977, 1175-1191). Állásfoglalásukat elsősorban arra alapozták, hogy a Riccardus jelentésben szereplő „*civitas Bundaz*”-t, a mai Penzával azonosították Bromberg nyomán (Bromberg 1940, 68). Perényi szerint a nyugati forrásokban, a baskír-magyar azonosság elméletet, Carpiní és Rubruk terjesztette el, akik karakorumi tartózkodásuk során muszlim tudósoktól vehették ezt át (Perényi 1959, 493). Vékony, azzal oldotta fel a Riccardus-jelentésben foglaltakat, mely szerint a magyaroktól a tatárok ötnapnyira állomásoztak, hogy ekkor már a mongolok nyugati határa, a Volga bal partja volt, nem pedig az Ural folyó (Vékony 1977, 1185), erre azonban nincs bizonyíték. Továbbá Perényi a mescsereket azonosította a keleti magyarokat, akik a Volgától szintén nyugatra éltek orosz forrásokban (Perényi 1975, 36).

Ezek az elméletek azonban megkérdőjelezhetők. Bundaz, Penzával való azonosításának helytelenségét Czeglédy bizonyította be, rámutatva arra a tényre hogy Penzát a XVII. században alapították (Czeglédy 1943a, 283). A muszlim források hitelességét több kutató is elfogadta a magyar–baskír azonosság kérdésében (Németh 1930; Czeglédy 1943a, 277-306). Vásáry a mescser–magyar azonosítást nyelvészeti úton elvetette (Vásáry 1977, 283-290). Fodor hívta fel a figyelmet arra, hogy népes bolgár város a Volga jobb partján, Julianus ottjártakor nem lehetett, mert az oroszok már 1220-ban a Volgaig terjesztették ki hatalmukat, lerombolva a legnagyobb várost, Oselet is (Fodor 1982, 57-58). Összességében nem kérdőjelezhető meg a Volga bal partján élő baskíriai magyarok léte.

Baskírokról szóló források az alábbiak. Gardīzī lakóhelyüket a kazárok és a kimekek³⁷ közé helyezte. Szallām tolmács útleírásának Idrīsī féle változatában *bašgirt* néven szerepelnek (Kmoskó I/1, 126–127). Ibn Hurdābih az oguzok³⁸ között *g.f.r* nevű népet említ. Kmoskó *maḡḡarnak* rekonstruálta (Kmoskó I/1, 108). Ezen adatok alapján a baskírokat, a Volgán túlra kell helyeznünk. Ġayhānī-hagyomány az „első határt” a besenyők és a volgai bolgárok közé tartozó *‘sk.l*-ek közé helyezi, baskírokat említ még a Fekete-tenger vidékén is (Zimonyi 2005, 35). Czeglédy ezt összefüggő területnek tartotta, de maguk a forrás is ellentmondanak ennek, hisz közbeékelődnek a burtászok a kazárok és a volgai bolgárok is. A keleti Baskíria vagy egy korábbi őshaza volt vagy egy időben két helyen éltek a baskírok. Ibn Fadlān 922-ben megtett útjának beszámolójában, a besenyők és a volgai bolgárok között élő *bāšgird*-ről tesz említést (Togan 1939, 34). Al-Mas‘ūdī a 934-es kalandozás során használja a magyarokra a *baḡḡird* nevet (Kmoskó I/2, 182–183; MEH, 101). Kāšgarīnál a *bašyirt* nép a Volgától keletre él a XI. században (Ligeti 1986, 377). Abū-Hāmid al Ġarnātī arról tesz említést, hogy *Unkurīyab*an (Magyar Királyságban) *bāšgirdok* élnek (Bolsakov - Mongajt 1985, 56). Plano Carpiní, Benedictus Polonus és Rubruk, Magna Hungáriát Baskíriával (*Bascart*, *Bascardos*, *Pascatur*) azonosították (Györffy 1965, 77; 110; 127). Ez a magyar krónikairódalomban is megjelent *Bascardia* néven, mint Szkítia egyik tartománya (Bollók 2004, 11). A Mongolok Titkos Történetében a baskír nép négy helyen is szerepel *badzsigit* alakban, az 1207-es, 1223-as és az 1236-1242 hadjáratoknál (MTT, 109, 126, 130, 132; Ligeti 2003, 19, 22). Azt hogy a keleti vagy a Kárpát-medencei magyarokra vonatkoznak, azt eldönteni nem lehet. Ġuwaynī a magyarokra szintén a *bašyird* elnevezést használta (Liptai 2003, 32). Orosz forrásokban a mongol invázió utáni időkben *možar* alakban kereshetjük a keleten maradt magyarságot az írott forrásokban (Vásáry 1977, 283-290).

A kutatásban a legnagyobb nehézséget a muszlim szerzőknél szereplő baskír-magyar

népnév keveredése okozza. Ez miatt egyes kutatók Julianus jelentésének hitelességét is kétségbe vonták (Vámbéry 1882, 487; Marquart 1903, 68, 515; Sinor 1952, 589–602). Gombocz Z. a nyugati forrásokat elfogadta ugyan (Plano Carpini, Benedictus Polonus, Rubruk), de a muszlim forrásokban szereplő baskír-magyar neveket szintén keveredésnek tartotta. Julianusnak hisz, de a baskír–magyar rokonságot elutasította (Gombocz 1923–1927, 33). Németh Gy. ellenben részben azonosnak vélte a baskírokat és a magyarokat (Németh 1930, 314). Czeglédy szerint éppen a muszlim források erősítik meg ezt a feltevést (Czeglédy 1943a, 306). Munkácsi B. és több kutató szerint a magyarok, a VII. század utolsó harmadában vándoroltak fel Baskíriába (Munkácsi 1905, 65–87; Gombocz 1923–1927, 28; Németh 1930, 319; Czeglédy 1943, 172).

Németh később megváltoztatta nézetét: „Munkácsinak az a régi feltevése, hogy a baskíriai magyarok régi időkben bolgár törzsekkel együtt vándoroltak a Volgához a Kaukázus vidékéről, nem tartható fenn”. Véleménye szerint ez pont fordítva történhetett. A magyarok az ugor őshazából délre vonultak Baskíriába, már itt elkezdődött a bolgárokkal az érintkezés, mely később folytatódott a Don és a Kaukázus vidékén is. A baskírok a IX. századtól jelentek meg a Volga középső vidékén, mikor a magyarság nagy része már elvándorolt. (Németh 1966, 47–48). Elismerte továbbá azt is, hogy Gombocznak igaza volt abban, hogy a bolgár magyar érintkezés színtere Magna Hungáriában lehetett (Németh 1966, 50; vö. Gombocz 1912, 205; Gombocz 1923–1927, 28).

Helynevek alapján először Pauler Gyula mutatott rá, hogy Baskíriában megőrződött a magyar törzsnevek közül kettő: Gyarmat és Jenő (Pauler 1900, 126). Németh Gyula további törzsnevet vél felfedezni Baskíriában: Nyék, Keszi, Gyula és Megyer (Németh 1966, 35–0). Már korábban is voltak fenntartások a törzsnevekkel kapcsolatban, utóbb Mándoky vetette el a Jenő törzsnév baskíriai megfelelőjét (Mándoky 1986, 70–75), Vásáry pedig a Megyer–*Mişer* azonosságot (Vásáry 1977, 283–290). Későbbi tanulmányában pedig azt bizonyította, hogy a magyar nyelv, baskír fonetikára gyakorolt hatása nem mutatható ki, továbbá a baskír nyelvben sem a közszavak, sem a földrajzi nevek között nincs magyar eredetű (Vásáry 1985, 369–388). Látható a fentebbi sorokban, hogy bár a történészek többnyire elfogadják, hogy Baskíriában valamikor magyarok éltek, a nyelvészek ennek bizonyítékát nem igen találják. A kérdés eldöntésében még egy tudományágat segítségül hívhatunk, a régészetet.³⁹

A kelet-európai régészeti lelőhelyek közül, Bolsie Tiganiban előkerült temető leletanyagai hasonlítanak legjobban a Kárpát-medencei honfoglalókéhoz. Halikova, E. A. szerint a bolsie tigani temető egy ősmagyar csoport hagyatéka (Halikova 1976, 65). Nézzük tehát sorban a legjellemzőbb régészeti párhuzamokat.

Az egyik legfontosabb régészeti jelenség, a részleges lovastemetkezés. Ez a szokás azt takarja, hogy az elhunytal együtt eltemették a lovát is, jobban mondva annak koponyáját és lábcsonthait. A bolsie tigani temetőben, a felnőtt sírok felében volt megfigyelhető a lovastemetkezésnek ez a fajtája. A 9; 20; 23. sírokban a ló alsó állkapcsát külön tették, vagy pedig fordítva a koponyatetőre helyezték (Halikova 1976, 56).

A következő régészeti párhuzam, a halotti szemfedők. A halott arcát borító selyem, vagy bőr szemfedőre, a szem és a száj helyén ezüst-, aranylemezeket varrtak (Dienes 1963, 110). Honfoglaláskori temetőinkben pl. a rakamazi (Dienes 1976, 187) vagy szabadkígyósi (Bálint 1971, 59; 64) sírokból kerültek elő halotti szemfedők.

A bolsie tigani temető öt sírjában kerültek elő halotti szemfedők (6; 12; 16; 24; 28. számú sírokban). Ezek kerek, vagy négyszögletes ezüslemezek voltak, szélein felvarrásra

szolgáló lyukakkal, alattuk textilnyomokkal. Többnyire egy sírban két darab lemez fordult elő, a 28. sírban egy hosszabb lemez volt a szemekre helyezve (Halikova 1976, 56).

A szablyák sírba tétele is hozzákapcsolható a magyarsághoz. Más népek, melyekről tudjuk, hogy egyik legfontosabb fegyverük a szablya volt, ritkán helyezték a sírba ezt a fegyvertípus. Pletnyova arra gondolt, hogy ez a fegyver apáról fiúra öröklődött, és ezért nem fordul elő a sírokban (Pletnyova 1967, 157). A honfoglalóknál, azonban több száz szablya került már elő sírokból, ezért ez újabb fontos adat a párhuzamok keresésében. Bolsije tiganiban 13 sírből, 8 nyolc szablya került elő, ami nem kevés, erősítve azt, hogy ez ősmagyar temető (Halikova 1976, 65).

A temető felhagyását először a IX. század első felére datálta. Úgy gondolta, hogy a magyarság kis töredéke továbbra is Baskíriában maradt, bizonyítékul felhossa a tankejevukai és tyetyusi temetőket, melyek a IX–X. századra keltezhetők és hasonlóságot mutatnak a tiganai sírokkal. A később előkerült pénzérmék Bolsie Tiganiban igazolták elgondolását. Halikova, Kovalevszkij Ibn Fadlân-kiadása alapján, *savan*, *svan* (*szuvaz*, *szuvan*, *szuvar*) népről tesz említést (Kovalevszkij 1956, 138), mely összefügghet a szavárd magyarokkal, hozzáteszi azt is, hogy „ennek a népnévnek a neve lappanghat Szuvar bolgár város nevében is” (Halikova 1976, 53–78). Itt el is értünk az egyik legbonyolultabb kérdéskörhöz, a Volga-vidéki szavárdok problémájához. A szavárdokra utaló hely és népnevek, nem csak a Kaukázustól délre találhatók meg, hanem a Volga középső folyásánál is. Zimonyi a *Suwärt*, a *savir* törzsnévből eredezteti (Zimonyi 2005, 61; 193). Gardīzi alapján (Kmoskó I/2, 31; 80) Zimonyi *Bulgärt* és *Suwärt* is volgai bolgár városnak tartja (Zimonyi 2005a, 359) ha Idrīsīt figyelembe vesszük (Togan 1939, 207), akkor világhosszá válik, hogy *Suwār* burtász város.

Feltehető, hogy Suwār egy határtelepülés volt, mely hol a burtászok, hol pedig a volgai bolgárok fennhatósága alá tartozott. Ezt támasztja alá az a tény hogy a burtászok határa Bolgártól 3 napnyira kezdődött és ez a határ a Szamara folyó torkolatvidékén húzódhatott, itt lehetet *Suwār* is.

Suwār név nem csak muszlim, hanem héber forrásokban is feltűnik. József kagán levelében említést tesz a tíz török nép között a SAVVIR törzsről, SVAR, és SVVR városokról és/vagy népekről. A tíz nép között felsorolt SAVVIR/S’VYR-ral nincs komolyabb probléma, könnyen egyeztethető a szavir névvel. SVAR és SVVR nevekre több megoldás is van. Kokovcov és Kohn ugyanabból az alaptól indul ki, míg Shlomo az első esetben, eltérően a másik két kutatótól SV’R-t olvasatot adja, a második szó nála is SVVR, de mindkét névnél a Szuvar a feloldás, mint ahogy a többieknél is (Kohn 1881, 31, 39; Shlomo–Komoróczy 2003, 95–96, 100; Kokovcov 1932, 98–99). A SV’R könnyen egyeztethető a szavir népnév is, míg a SVVR kétségtelenül a muszlim forrásokban szereplő *Suwār*val azonosítható⁴⁰. Úgy tűnik, hogy a SV’R a Volga alsó folyásánál élő szavirokat jelöli, míg a SVVR ugyanazon folyó középső szakaszán letelepedett suwār/szavárdokat, a X. században. Abū-Hāmid al Ġarnātī még a XII. században is tud szarírokról, a Kaukázus térségében (Bolsakov–Mongaj 1985, 36), így hát nem lehet csodálkozni azon, hogy a X. században is itt éltek.

Látható, hogy a szavir/szavárd eredetű földrajzi helynevek, és népnevek, előfordulása összefüggést mutat azon területekkel, ahol a magyarság, keleten maradt töredékeire források vannak, nevezetesen a Kaukázus déli lábánál lévő Kur folyó vidékével, és a Volga-Káma által közbezárt térséggel. Hogy ennek mi az oka arra többféle magyarázat is létezik. A legmerészebb hipotézis az, amit Fehér G. és még néhány másik kutató vetett fel, miszerint a szavirok magyarok lennének (Fehér 1921; Csernyecov 1953, 238–240; Bakay 1998, 231).

Erre a feltevésre azonban a jelenlegi források nem elégségesek. Mindenesetre tény, hogy a magyarság kapcsolatban állt a szavirokkal, amint azt a nép és helynevek is tükrözik. Hogy ez a kapcsolat Nyugat-Szibériában, vagy Kelet-Európában állt fenn azt ismét csak lehetetlen eldönteni. Amennyiben csak Szibériában élt egymás mellett e két nép, a nyugatra való vándorlásuk során szétválhattak, a szavirok a Kaukázushoz, a magyarok a mai Baskíriába költöztek. Ha azonban a VI. század elején közösen költöztek a Volga alsó folyása és a Kaukázus közé, akkor a Baskíriába való bevándorlás a VII. század végén következhetett be. A régészeti párhuzamokkal az a probléma, hogy Baskíriában sem lehet kimutatni a magyarságot a VIII. századnál korábbi időkben, ezt megelőzően vagy Nyugat-Szibériában éltek, vagy pedig a Kaukázus környékén. Sajnos a mai Dagesztán, vagy Örményország területének V-X. századi régészeti leletanyagáról keveset lehet tudni, így a kérdés régészetileg nehezen vizsgálható, írott források pedig nem perdöntőek. A jövőben az ez irányú kutatásokat kellene elindítani. A félreértések elkerülése végett, le kell szögezni, hogy a szavirok törzsszövetségébe beletartozhattak a magyarok, de nem lehet egyenlőségjelet tenni e két nép közé.

De térjünk vissza Julianus útjára. A baskíriai magyarokat elhagyva: „Megindult pedig a barát hazafelé a Szent János ünnepe előtti harmadik napon⁴¹ és néhány napi pihenőt tartva az úton, vízen és szárazföldön utazva karácsony másodnapján⁴² lépte át Magyarország kapuját⁴³, jöllehet Oroszországon és Lengyelországon át lóháton jött” (Györffy, 1965. 43, SRH. II. 541). Sajnos innentől kezdve Julianus útvonala követhetetlen, mert nagyon sok ideig tartott, hazafelé vezető útja – majd hat hónapig – és nem tudjuk, hogy mit csinált az eltelt idő alatt, miért tartott ilyen sokáig visszaérkeznie Magyarországra.

Abū-Hāmid al Ġarnāṭī⁴⁴ tudósítását Mongajt összevetette régészeti anyaggal, dirhemek elterjedésével, és arra a következtetésre jutott, hogy Bolgárból a legrövidebb út Kijev felé az Okán és a Gyesznán vezetett (Mongajt–Bolsakov 1985, 121). Ha Julianus valóban sietett, akkor ezen az útvonalon kellett volna Magyarországra hazatérnie.

Ezt az útvonalat erősítené meg az a tény is, hogy a Riccardus-jelentésben, Julianus „visszatérő útján tizenöt nap alatt folyón szelte át a mordvinok⁴⁵ országát” (Györffy 1965, 43; SRH II. 541). A barát azonban valamely oknál fogva letért erről az útról, így visszafelé vezető útja hosszabbra nyúlt (hat hónap), melyben valószínűleg közrejátszott az is, hogy decemberben érve haza, a Kárpátok hágóit már hó torlaszsolhatta el, emiatt kerülőutat kellett tennie. Ennél sokkal fontosabb, hogy Kelet-Európában a XIII. század 30–40-es éveiben hatalmi harcok folytak az orosz fejedelemségek között. II. András halála után, fia, IV Béla, Halics ellen megszüntette a hadjáratokat. Danyiil halicsi fejedelem, uralmát azonban nem tudta konszolidálni a csernyigovi és a szmolenszki fejedelmekkel szemben, így IV. Bélától kért segítséget. Mihail Vszevolodovics (1223–1246, csernyigovi fejedelem) uralmát megpróbálta kiterjeszteni Kijev, Halics és Novgorod irányába. Novgorod miatt összeütközésbe került a szuzdali fejedelemmel is. Mihail, Vlagyimir és Szmolenszk fejedelmeivel szövetekezett. Danyiil 1234 végén támadást intézett Kijev ellen, majd 1235 tavaszán Csernyigov ellen is (Font 1998, 234–235).

Látható, hogy a fejedelemségek között többfrontos háborúk folytak, gyorsan változó erőviszonyokkal. Julianus, mikor útjára indult, már folytak a harcok az orosz fejedelemségek között. Derék barátunk feltehetően azért került Lengyelország felé, vállalva a hosszabb utat, mert nem akart háború dúlta területeken keresztülutazni.

Összefoglalásképpen elmondható, hogy: Julianus és társai, valószínűleg Székesfehérvárról indultak, a keresztes hadjáratok felvonulási útját használva jutottak el Konstantinápolyba. Itt hajóra szálltak, 33 nap alatt végighajóztak a Fekete-tenger déli és keleti partvidékén. Nem átlósan szelték át a Fekete tengert, mint azt régebben gondolták, hanem a partok mentén haladtak. Hajóútjuk végén elérkeztek Zíkia, Matrika nevű városába. Ezt követően átutaztak Alánián. A Kaukázus vidékén hat hónapot eltöltve nem akadtak magyarok nyomára, pedig Ottó elbeszélése alapján itt keresték őket. A Kaukázusi magyarok, feltehetően a IX. század közepétől, a XII. századig éltek itt. Először *sabartoi asphaloi*, *sāwardī's*, *sevardik*, később, *sarīr/serīr* néven szerepelhettek a forrásokban. A XIII. századra azonban, szétszóródhattak és beolvadhattak a szomszédos népek között. A szerzetesek a Kaukázus térségét elhagyták, Asztrahányba mentek. Itt ismét hajóra szálltak, felutaztak a Volgán, keresztül a burtászok területén. Julianus, a volgai bolgárok vidékére már egyedül érkezett. A derék barát, innen pár napnyira megtalálta a keleten maradt magyarokat.

A baskíriai magyarok, a VIII. századtól élhettek ezen a területen. Az ősmagyarság, vagy a Kaukázus vidékéről, vagy Nyugat-Szibériából költözött ide. Ezt jelenleg nem lehet eldönteni. Tény azonban, hogy mind régészeti, mind nyelvészeti, és az írott források alapján bizonyítható, hogy itt valóban éltek magyarok a VIII–XIII. századig. Az is nyilvánvaló, hogy a szavir/szavárd eredetű földrajzi helynevek, és népnevek, előfordulása összefüggést mutat azon területekkel, ahol a magyarság, keleten maradt töredékeiről források vannak, bizonyítva, hogy a magyarság kapcsolatban állt a szavirokkal.

Julianus, visszafelé tartó útján részben az Oka folyón hajózott, majd Lengyelországon keresztül érkezett haza, elkerülve az orosz fejedelemségeket, ahol ekkor hatalmi harcok folytak. (Lásd a mellékelt térképet.) A domonkos szerzetes, hírt hozott a mongol vészről, és ami fontosabb, a baskíriai magyarokról.

BIBLIOGRÁFIA

- Anderle Á. (1999) *Spanyolország története*. Budapest.
- Bakay K. (1998) Őstörténetünk régészeti forrásai. I–II. Nyíregyháza.
- Bálint Cs. (1971) X. századi temető a szabadkígyós – pálligeti táblában. *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* I. 49–88.
- Bejlisz, M. B. (1988) Al-Idriszi o portah csernomorszkogo poberezsja i szvjazjah mezsdu nimi. In *Torgovlja i moreplavanie v bassejnye Csernogo morja v drevnoszti i szrednie veka*. Red. Korolev, N. V. Rosztov-na-Donu. 67–76.
- Bendefy L. (1936) *Az ismeretlen Juliánusz*. Budapest.
- Berta Á. (1989) Egy ezeréves adat „megszólal”. *Élet és Tudomány* 44. 771–773.
- Bollók J. (2004) Képes krónika. Ford. ~. A fordítást gondozta és a jegyzeteket készítette Szovák K., Veszprémy L.
- Bolsakov, O. G. – Mongajt, A. L. (1985) *Abu Hámid al Garnáti utazása Kelet – és Közép Európában 1131-1153*. Ford. Iványi T. – Bakcsi Gy. Budapest.
- Bromberg, J. (1940) Zur Geographie der Reisen des Dominikaners Julian. *Finnisch-Ugrische Forschungen Anzeiger* 26. 60–73.
- Czeglédy K. (1943) Keleten maradt magyar töredékek. In *MÓ* 154–177.
- Czeglédy K. (1943a) Magna Hungaria. *Századok* 77. 277–06.
- Czeglédy K. (1985) *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Budapest.

- Dienes, I (1963) Honfoglalóink halottas szokásainak egyik ugorkori eleméről. *Archaeologiai Értesítő* 90. 108–112.
- Dienes, I (1976) A magyar honfoglalás kora. In *A magyar régészet regénye*. Szerk. Szombathy Viktor. Budapest. 142–207.
- Dörrie, H. (1956) Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen: Die Missionsreisen des fr. Julianus O. P. ins Uralgebiet (1234/5) und nach Russland (1237) und der Bericht des Erzbischofs Peter über die Tartaren. Göttingen.
- Erdélyi I. (1998) Julianus és a magyar őshaza. *Turán* I. 1. szám. 45–49.
- Erdélyi I. (2005) Julianus nyomában. *Valóság* XLVIII. 12. szám. 54–59.
- Fehér G. (1921) Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V–XI. Jahrhundert. *Keleti Szemle* XIX.
- Fodor I. (1982) Hol talált rá Julianus a keleti magyarokra. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* XV–XVII. 57–67.
- Gombocz Z. (1912) *Die bulgarisch- türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. Helsinki.
- Gombocz, Z. (1923–1927) A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. *Nyelvtudományi Közlemények* 46. 1–33, 168–193.
- Göckenjan, H. – Zimonyi I. (2001) Orientalische Berichte über die Völker Osteuropas und Zentralasiens im Mittelalter. *Veröffentlichungen der Societas Uralo – Altaica* 54.
- Györffy Gy. (1965) *Napkelet felfedezése*. Válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta ~. Budapest.
- Halikova, E. A. (1976) Ősmagyar temető a Káma mentén. A Magna Hungaria kérdéséhez. *Archaeologiai Értesítő* 103. 53–78.
- Harmatta J. (1975) Az alánok Kelet-Európában a korai középkorban. *Antik Tanulmányok* 22. 256–261.
- Harmatta J. (1992) Az onogur vándorlás. *Magyar Nyelv* LXXXVIII. 257–272.
- HKÍF = *A honfoglalás korának írott forrásai*. Olajos T., H. Tóth és Zimonyi I. közreműködésével szerkesztette. Kristó Gy. Szeged, 1995.
- Honf. rég. = *Honfoglalás és régészet*. Szerk. Kovács L. A honfoglalásról sok szemmel, I. Főszerk. Györffy Gy. Budapest 1994.
- Kmoskó M. I/1, I/2. = *Mohamedán írók a steppe népeiről*. Földrajzi irodalom. Szerk. Zimonyi I. Magyar Őstörténeti Könyvtár 10, 13. Budapest, 1997, 2000.
- KMTL = *Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század)*. Főszerk.: Kristó Gy., szerk. Engel P., Makk F. Budapest 1994.
- Kohn S. (1881) *Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez*. Budapest. (Reprint kiadás, Schweitzer József előszavával. Budapest 1990).
- Kokovcov, P. K. (1932) *Errejsko-bazarskaja perepiska v X veke*. Leningrad.
- Kovalevskij, P. A. (1956) *Kniga Ahmeda Ibn Fadlana o ego putešestvii na Volgu v 921-922 gg*. Leningrad.
- Kristó Gy. (1996) *Hungarian history in the Ninth Century*. Szeged.
- Ligeti L. (1986) *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest.
- Ligeti L. (2003) A mongolok titkos története. In *Tatárjárás*. Szerk., előszót, és a bibliográfiát írta Nagy B. Budapest. 17–31.
- Liptai S. (2003) A világhódító története. In *Tatárjárás*. Szerk., előszót, és a bibliográfiát írta Nagy B. Budapest. 31–33.
- Lukinich I. (1905) Menander protector történeti művének fennmaradt töredékei. Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta ~. In *Középkori krónikások* IV. Szerk. Gombos F. A. Brassó.
- Marczali H. (1896) Magyarország története az Árpádok korában. *A magyar nemzet története* IV. Szerk. Szilágyi S. Budapest.

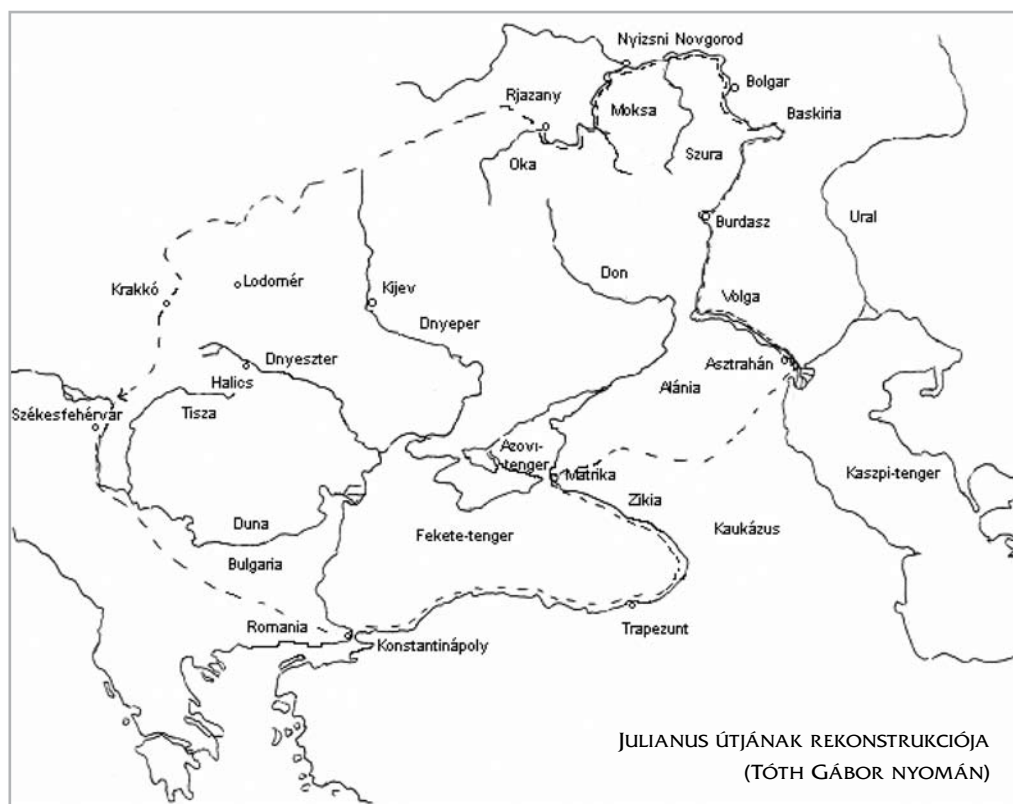
- Marquart, J. (1903) *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*. Leipzig.
- Mándoky Kongur I. (1986) Jenő és Yänay. *Keletkutatás* 1986. tavasz. 70–75.
- MEH = *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Szerk. Györffy Gy. Budapest 1958.
- Melich J. (1909) Néhány magyar népnévről. *Magyar Nyelv* V. 385–393.
- MHK = *A magyar honfoglalás kútfoi*. Szerk. Pauler Gy., Szilágyi S. Budapest 1900.
- Moravcsik, BT = Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I-II. Berlin 1958².
- Moravcsik Gy. (1930) Az onogurok történetéhez. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 27. Budapest.
- Moravcsik Gy. (1950) Bíborbanszületett Konstantín, *A birodalom kormányzása*. A görög szöveget kiadta és magyarra fordította ~. Budapest. (Reprint kiadás, Olajos Teréz előszavával. Budapest 2003).
- MÖ = *A magyarság őstörténete*. Szerk. Ligeti L. Budapest 1943.
- MÓT = *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Szerk. Bartha A., Czeglédy K., Róna-Tas A. Budapest 1977.
- MTT = *A mongolok titkos története*. Ford. Ligeti L. Budapest 1962.
- Munkácsi B. (1905) A magyar őshaza kérdése. *Ethnographia* XVI. 65–87.
- Nagy G. (1911) Nagy Magyarország. *Ethnographia* XXII, 10–23, 80–88, 148–157.
- Németh Gy. (1930) *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest.
- Németh Gy. (1966) Magyar törzsnevek a baskiroknál. *Nyelvtudományi Közlemények* 68. 35–50.
- Pauler Gy. (1900) A baskír-magyar rokonságról. *Budapesti Szemle* 103, 337–356.
- Pauler Gy. (1900) *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Budapest.
- Paulik Á. (2001) „A világ bemutatása”. Egy 7. századi örmény földrajz a steppe népeiről. In *Források a korai magyar történelem ismeretéhez*. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta Róna-Tas A. Magyar Őstörténeti Könyvtár 16. Budapest, 28–68.
- Perényi J. (1959) A Magna Hungaria kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 55. 385–391; 488–499.
- Perényi J. (1975) A keleten maradt magyarok problémája. *Századok* 109. 33–62.
- Pletnyeva, Sz. A. (1967) *Ot kocsevij k gorodam*. Moszkva.
- Shlomo J. S. – Komoróczy G. (2003) *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig*. Budapest.
- Sinor D. (1952) Un voyageur du treizième siècle: le Dominicain Julien de Hongrie. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 14-2. 589–602.
- SRH I-II = *Scriptores Rerum Hungaricarum*. I-II kötet. Budapest. 1937-1938. (Bővített reprint kiadás. Szerk. Szovák K. – Veszprémy L. Budapest 1999).
- Thury J. (1897) A magyaroknak „szavarti-aszfali” neve. *Századok* 31. 317–327; 391–403.
- Togan, Z. V. (1939) *Ibn Fadlān’s Reisebericht*. Leipzig.
- Vámbéry Á. (1882) *A magyarok eredete*. Budapest.
- Vásáry I. (1977) A Volga-vidéki magyar töredékek a mongol kor után. In *MÓT*, 283–290.
- Vásáry I. (1985) A baskír-magyar kérdés nyelvi vetületben. *Nyelvtudományi Közlemények* 87. 369–388.
- Vásáry I. (2003) *A régi Belső-Ázsia története*. Második, átdolgozott kiadás. Magyar Őstörténeti Könyvtár 19. Budapest.
- Vékony G. (1977) Adatok Julianus utazásának topográfiájához. *Századok* 111. 1175–1191.
- Vékony G. (1986) Levedia meg Atel és Kuzu. *Magyar Nyelv* 82. 41–53.
- Zimonyi I. (2005) *Muszlím források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ġayhānī-hagyomány magyar fejezete*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 22. Budapest.
- Zimonyi I. (2005a) Volgai bulgár városok a 10–13. században. *Abhivādana. Tanulmányok a hatvanéves Wojtilla Gyula tiszteletére*. Szerk. Felföldi Sz. Szeged. 359–366.
- Zsirai M. (1937) *Finnugor rokonságunk*. Budapest. 1937. (Reprint kiadás, Zaicz G. utószavával. Budapest 1994).

JEGYZETEK

- ¹ Aszen Bulgáriája. II. Aszen Iván (1218–1241) bolgár uralkodó országát kell ez alatt érteni (II. Bolgár Birodalom).
- ² Rumélia. A latin szövegben *Romania* szerepel. Györffy fordítása emiatt nem helyes (Györffy 1965, 40), hiszen Rumélia az Oszmán Birodalom idején használt fogalom volt. A *Romania* elnevezést maguk a bizánciak használták, utalva a Római Birodalomra, amelynek ők folytatói voltak. *Rūm* a muszlim forrásokban Róma neve és a Római, azaz Bizánci Birodalomé is egyben.
- ³ Béla úrnak. IV. Béla (1235–1270) magyar királyról van szó.
- ⁴ Konstantinápoly. Ma Isztambul.
- ⁵ Zíkia. Tartomány volt a mai Taman-félsziget déli részén, a Fekete-tenger partvidéke és a Kubán folyó torkolatvidéke körül
- ⁶ Matrika. Város a Kubán folyó torkolatánál. Az ókori Phanagoria. Bizánci forrásokban Tamatarha, Matraha, óorosz forrásokban Tmutorokány, ma Tamany.
- ⁷ Kazárok. Feltehetően török nyelvű nép. A Kazár Birodalom a Kaukázus, a Volga és a Don által behatárolt területen alakult ki a VII. században. A Kubán-vidéki Bulgár Birodalom felbomlása a 650-es években következett be, ekkor vették át a térségben az uralmat a kazárok (Vásáry 2003, 138).
- ⁸ IX. Lajos, francia királyról van itt szó.
- ⁹ Pontuszi-tenger. Mai nevén Fekete-tenger.
- ¹⁰ Szúdák. Város a Krím-félsziget déli részén, a mai Szudak.
- ¹¹ Kangarnak nevezett besenyők. A kangarok feltehetően iráni nyelvű népesség volt, melynek eredeti lakóhelye a Szir-darja vidékén helyezkedett el. A VIII. században a kangarokra rátelepednek a besenyők és összeolvadnak. A besenyők népe valószínűleg kipszak típusú török nyelven beszélt. A Kazár Birodalom hanyatlásával, bukásával, a dél-orosz steppén a besenyők terjesztették ki hatalmukat. A IX. századig a besenyők az Ural folyótól keletre a steppe északi sávjában éltek. A 893-984-es népvándorlás során szorultak nyugatabbra a Fekete-tenger feletti területekre, kiszorítva onnan az Etelközben tartózkodó magyarokat, ennek a következménye lett, a honfoglalás.
- ¹² Szabir/szavir/szavárd. Török eredetű nép, forrásokban szerepelnek még *sawir*, *sāwardī*’s, *sevordik*’ alakban is. Róluk elnevezett vidéket a Kur folyó mentén *Siyāwardīya*-nak hívták. *Savir/serir* elnevezésük valószínűleg perzsa/arab etimológiára vezethető vissza, jelentése: ’trón’, ’keret’. A *Szavárd* név a magyarban is megtalálható *Zuárd* alakban.
- ¹³ Természetesen vannak olyan kutatók is, akik a szavárd névnek a szavirból való levezetését nem fogadták el. Berta Árpád szerint a szávarti/szávartü hangalak megmagyarázható török hadikifejezésből is. A *száv* szó ’jobb oldal’-t jelentene (jobbszárny), míg az *árti* ’mögötti’ jelentéssel bír. Berta példaképpen felhossa a *dzsungár* népet, melynek amelynek jelentése balszárny (Berta 1989, 771–773).
- ¹⁴ Albánok. Ma már kihalt nyelvű népesség, mely a Kaukázus és a Kur folyó bal partja között élt. (E népnek nincs köze az indoeurópai nyelvet beszélő, a Balkánon élő albánokhoz).
- ¹⁵ Cyrus. A Kaukázus déli lábánál lévő folyóval, a Kurával azonosítható.
- ¹⁶ Tal. Etil folyót jelöli, más néven a Volgát
- ¹⁷ Šamkir. Šamkir a Mingäçeviri-víztárolótól délnyugatra.
- ¹⁸ Yazīd ibn ’Usayd. Armenia kormányzója volt 751 és 757 között.
- ¹⁹ Régészeti források, ezt megkérdőjelezhetik. Ennek a kérdéskörnek a kifejtése, a következő dolgozatban kerül sorra.
- ²⁰ Uti. Tartomány a Kura folyó mentén. Udi tartomány jelenleg Azerbajdzsán északnyugati részén fekszik. Itt található ma is egy Szabirkend nevű település.

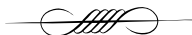
- ²¹ Buya kormányzó. Armenia kormányzója 850-től kezdve. 854-ben indult a Kura és az Araxes közötti terület meghódítására.
- ²² Nagy Tenger. Ez megint csak a Fekete-tenger.
- ²³ Alánia. A Kaukázus északi részén terült el a Terek a Volga torkolatvidéke és a Fekete-tenger között. Alán pedig népnév mely az *ász, jász* név szinonímája.
- ²⁴ Torgikán. Ma Asztrahán, város a Volga torkolatvidékén.
- ²⁵ Bundaz. Város, valahol a Volga középső folyásánál. Muszlim forrásokban *Burtās* (Burtász) formában szerepel, népet és országot is jelent. Több kutató megpróbálta azonosítani a mai Penzával, de ezt Czeglédy igen erősen megkérdőjelezte.
- ²⁶ Atil. A Kazár Birodalom fővárosa volt, Volga torkolatvidékén.
- ²⁷ Bagānāk. A besenyő népnév, muszlim forrásokban előforduló alakja.
- ²⁸ Bulgār. A volgai bolgárok fővárosa (Bolgár), a Volga mentén, ma Bolgari.
- ²⁹ Kūyāba. Kijevvel azonosítható. Muszlim forrásokban fordul elő.
- ³⁰ Belső basgirt. A középkori Magyar Királyságot takarja ez az elnevezés. A muszlim forrásokban, a magyarok *basgirt* néven is szerepelnek.
- ³¹ Volgai bolgárok. Kubán vidéki Bolgár Birodalom felbomlását követően (650 k.) a bolgárok egy része a Középső-Volga vidékére költözött. Itt a X. század elején megszabadulva a kazár fennhatóságtól, megalapították a Volgai Bolgár Birodalmat. Hatalmuk 1236-ban szűnt meg a térségben, amikor is a mongolok legyőzték őket.
- ³² Vaskapu. Átjáró a Kaukázuson Derbent mellett.
- ³³ Etil. A Volga folyó török neve.
- ³⁴ Erzá-mordvinok. Finnugor nyelvű nép, az Oka folyó mentén. Muszlim forrásokba, *al-Artāniya*, *Artā*, latin forrásokban *merdas*, *merdinis* néven szerepelnek. Az m>b változás a török nyelvekben gyakori eset. *Merdas* szóalakból könnyen lehetett *burdas*, mint ahogy a *musulman* szóból *busurman*, a magyar böszörmény szó (Melich 1909, 390-391). Nyelvi akadálya tehát nincs az egyeztetésnek. Vannak olyan nézetek is, mely szerint a X-XIII. században a burtász és a mordvin két különböző nép lehetett. Harmatta J. a burtászok azonosítását a mordvinokkal elfogadhatatlannak tartotta, mivel szerinte az oszéteknél használatos *Borotā* névből eredeztethető a burtász népnév. A burtászok az ő elgondolása szerint az alánok egyik csoportját alkották volna (Harmatta 1975, 260–261). Az erzá-mordvinok nevével összefüggő, *Artā* város lokalizálása bizonytalan. Sarskoje (Rosztov mellett) vagy Timirjazovskoe Gorogyiscséval (Jaroszláv mellett) azonosítható.
- ³⁵ Innen egy másik városba mentek. A már említett Szuvar lehetett ez a másik város.
- ³⁶ Etil. Ebben az esetben valószínűleg a Volga, de lehet a Káma is.
- ³⁷ Kimekek. Török nyelvű nép, mely eredetileg az Irtis középső folyása mentén élt, a VIII. században tűnnek fel először a forrásokban. Két fő törzse volt, az *imek* és a *kipszak*. A X. századtól a *kimek* népnév eltűnik, helyette *kipszak* név szerepel a forrásokban. 1030-as években a kipszakok lettek a Kazak-steppe urai, majd később a dél-orosz steppét is meghódították. Hatalmuk a mongolok megjelenésével tört meg.
- ³⁸ Oguzok. Türk törzs, török nyelvű nép. Nevük előfordul *tokuz-oguz* formában is melynek jelentése „kilenc név” kilenc törzs. Legkorábbi források erről a népről a 630-as évekbe tehető. A 745-ben, Belső-Ázsiában hatalomra jutó ujgurok is a tokuz-oguz törzsszövetségbe tartoztak. 840-ben a kirgizek megdöntik az ujgurok birodalmát, innentől kezdve, fokozatosan nyugatabbra szorulnak az oguzok. 893-ban üldözik el a besenyőket a Volga vidékéről, elfoglalva szállásaikat. A 10. században erejük megrörik, a volgai bolgárok, és a kijevi fejedelmek segédcsoportokként használják fel őket, a besenyők majd az őket követő kunok ellen.
- ³⁹ Csak a Bolsije-Tigani temető kerül tárgyalásra, régészeti eredmények, párhuzamok, a közeljövőben megjelenő munkában lesznek leközölve.

- ⁴⁰ SVVR. A Kazáriától nyugatra, a Don, Donyec és a Dnyeper közötti területen lakó *szevereket*, vagy *szeverjánokat* is jelölheti.
- ⁴¹ Szent János ünnepe előtti harmadik nap. 1235. június 21.
- ⁴² karácsony másodnapja. 1235. december 27.
- ⁴³ Magyarország kapuja. Győrffy szerint ez a Szepességen át vezető egyik hágó lehetett (Győrffy 1965, 225), de lehet az Oroszkapunak nevezett Vereckei-hágó is (Bendefy 1936, 63).
- ⁴⁴ Abū-Hāmid al-Ġarnātī. XII. századi arab utazó, aki Kelet-Európában, sőt a középkori Magyarországon is megfordult. A volgai bolgároktól az Okán és Kijeven keresztül utazott Magyarországra.
- ⁴⁵ A mordvinok országa. Moksa-mordvinok területe, az Oka és a Szura között.

NÓTÁRI TAMÁS

A salzburgi Liber confraternitatum margójára

A *Liber confraternitatum* (*Verbrüderungsbuch*) nem más, mint egy élők és holtak neveit tartalmazó, a felsorolás, akikért a salzburgi Szent Péter-kolostor szerzetesi közössége imádkozott. A listát a VIII. század végén, még Virgil (749–784) püspök utolsó évében, vagyis 784-ben kezdték el vezetni, tehát még Bajorország frank annektálása előtt – érdemes megjegyezni, hogy a salzburgi *Liber confraternitatum* e műfaj legkorábbi ránk maradt darabja. E felsorolás természetesen nem historiografikus céllal keletkezett, ám a történész számára értékes következtetések levonását teszi lehetővé, hiszen nem csupán a kor vallásos világlátásába enged bepillantást, hanem egy merőben egyedi társadalomképet, mi több, politikai arculatot tár elénk a VIII. század végének Bajorországból.¹ A maga korában talán hasonlóképpen elődlegesen imaszándékot szolgált – és jelenleg a történeti kutatás számára jelent felbecsülhetetlen értéket² – a Cozroh által Hitto freisingi püspök (811–835) számára összeállított, *Traditiones Frisingenses* címen nyilván tartott, kronológia rendet követő, s ezáltal egy sajátos freisingi egyházmegye-történetet nyújtó adománylista nyitó gondolata, hiszen ekkortájt nem állott fenn olyan kényszerítő szükséghelyzet, mint Nagy Károly hatalomátvétele idején, amelynek hatására példának okáért a salzburgi *Notitia Armonis* is létrejött.³ A mondseei kolostor adományjegyzéke a IX. század második felében keletkezett, és az adományokat körzetenként, tehát a kronológiai mellett – a jegyzék elején egy 777-ben Odilo és Tasziló hercegek lelki üdvéért tett adomány áll – a topográfiai elvet is szem előtt tartva sorolja fel. Lejegyzésének oka feltehetően a kolostornak a Regensburgi Püspökség joghatósága alá történő besorolásával hozható kapcsolatba, a kolostor ilyen módon kívánta megőrizni saját történetiségének tudatát,⁴ a jegyzék tehát nem csupán a jövő jogbiztonságát, hanem a múlt emlékezetben tartását is szolgáltatta.⁵

A *Liber confraternitatum* megszületésének idejét a még élők és a már megholtak listájának összevetéséből Karl Forstnernek sikerült igen pontosan meghatározni. A *Liber vitae*-be elsőként bejegyzéseket tevő, vagy a mű alapjait lerakó *scriptornak* a munkát 784. november 27. előtt be kellett fejeznie – e dátumot tekinthetjük legkésőbbi terminus ante quemnek –, hiszen Virgil püspök nevét nem ő vezette be az elhunyt salzburgi püspökök és apátok listájába.⁶ Akiket tehát az ún. *prima manus* bejegyzése az élők között említ, azok 784-ben még életben lehettek, s az élő salzburgi püspökök és apátok listája a *V[ir]g[il]i[i]us ep[iscopu]s* bejegyzéssel kezdődött,⁷ ám Virgil nevét a következő *scriptor* 785. június 11. – az új püspök felszentelése – után felülírta Arn névvel, ám az *episcopus* szót érintetlenül hagyta.⁸ A legkorábbi terminus post quem meghatározásában Nagy Károly felesége, Fastrada neve igazít el,⁹ akivel a frank uralkodó 783 őszén kötött házasságot. Ezen időszak azonban tovább szűkül, ha figyelembe vesszük, hogy Fulrad, Saint-Denis apátjának neve az élő püspökök rendjébe került bejegyzésre¹⁰ – ennek 784. július 16. (az apát halálának napja) előtt kellett megtörténnie. Ekképpen – ha az írnokról folyamatos munkavégzést tételezünk fel – vélelmezhetjük, hogy a *Liber vitae* kétharmada 784 közepére már elkészült. Az elhunyt püspökök rendjébe vette fel viszont a *scriptor* a freisingi püspököt, Virgil barátját, Arbeót,¹¹ aki 784. május 4-én távozott az élők sorából. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a *Liber vitae* kétharmada

– a tizediktől a huszadik oldalig terjedő rész – 784. május 4. és július 16. került megírásra, az egész munka pedig még ugyanezen esztendő november 27-éig elkészült.¹²

Jó eséllyel vélelmezhetjük, hogy a *Liber confraternitatum* megalkotásának motivációnak sorában szerepelt a salzburgi Rupert-dóm felszentelésének 784. szeptember 24-én beköszöntő tízéves jubileuma. Nem tekinthető véletlennek, hogy ekkorra készült el, vagy járt a munka lezárásához közel a *Liber vitae scriptora*. Saját püspökségén kívül Virgil nagy teret szentelt a jegyzékben a többi bajor egyházmegyének (Freising, Neuburg, Passau, Regensburg, Säben), ám feltehetően – a liturgikus aspektus mellett – céljai között szerepelt a Salzburgi Püspökség primátusának hirdetése és igazolása, ami az *ordók* rendszerében is egyértelműen tükröződik.¹³

Forstner szerint azon feltételezésnek, hogy az első bejegyzéseket maga Virgil püspök tette volna, ellent mond a Karoling – leginkább a St. Denis-ben alkalmazotthoz hasonló – minuscula használata.¹⁴ Rosamond McKitterick amellett foglal ugyan állást, hogy e stílus használata nem lehetett idegen Virgil számára, aki nézete szerint frank vagy bajor származású volt, Írországból pedig csupán tanulmányokat folytatott.¹⁵ Érvei között egyfelől a kétségkívül hipotetikus, ám – véleményünk szerint – máig meg nem döntött, illetve plauzibilisebb elmélettel nem helyettesített Heinz Löwe-féle Virgil-Aethicus Ister azonosítás¹⁶ tarthatatlanságára hivatkozik,¹⁷ másfelől a Virgil ír származása mellett szóló argumentumot, nevezetesen a nagyszámú ír szent és apát említését a *Liber vitae*-ben azzal kívánja megdönteni, hogy e bejegyzés éppúgy származhat valamely más kompilátortól vagy Salzburgban működő ír szerzetestől. Az ír származás ellen felhozott érvek között találhatjuk Virgil szoros és kedvező frank kapcsolatait is.¹⁸ A magunk részéről a frank kapcsolatot kellőképpen indokolva látjuk a *Conversio* vonatkozó megjegyzése alapján, nevezetesen hogy Virgil Pippin udvarának érintésével érkezett Bajorországba,¹⁹ viszont nem tartjuk szükségszerűnek, hogy a *Liber confraternitatum* lejegyzőjét Virgil személyében találjuk meg: ha az írás jellegéből indulunk ki, akkor feltétlenül egy frank kötődésű *scriptort* kell feltételeznünk – ettől azonban még Virgil marad az *auctor spiritualis*, és nem kell kétségbe vonnunk ír származását. A frank minusculák használata – e stílus megjelenésének első három dokumentuma közé tartozik a salzburgi *Liber vitae* – ugyanakkor vélelmezhetően nem a *scriptor* saját kezdeményezése lehetett, arra a nyitott szellemiségű Virgil püspök adhatott utasítást.²⁰ Azon érvet illetően azonban egyetérthetünk McKitterickkel,²¹ hogy a frank uralkodó és családjának említése a *Liber vitae*-ben még nem teszi Virgilt frank-szimpatizánssá, mi több, Tasziló ellenfelévé. Amint ezt számos momentum alátámasztja: az önálló Bajor Hercegség utolsó évtizedeinek viszonyai és kapcsolatrendszerei sokkal árnyaltabbak, kevésbé statikusak és jóval inkább a korabeli aktuálpolitika által determináltak lehettek, mint ezt a közhelyszerűen használt Karoling- és frankellenes jelzők valószínűsíteni engedték, hiszen az egyértelmű törés csupán 788-ban vagy még inkább 794-ben vált megkérdőjelezhetetlenné.

A *Liber confraternitatum* historiográfiaiailag értelmezhető bejegyzéseiből világossá válik, hogy a szerző megpróbálta Bajorországot, illetve Salzburgot nem csupán a korabeli viszonyokba beágyazott közösségként értelmezni, amint ezt a frank és ír nevek mutatják, hanem – a bibliai és ókeresztény alakok említésével – a keresztény szemszögből lineáris üdvtörténeti folyamatként zajló világtörténelemben is elhelyezni. Nem járhatunk tehát messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy az imakapcsolat megjelenítése és dokumentálása mellett a *Liber vitae* szerzője, Virgil saját történelemszemléletét is tükrözi a névsor. (Nem elhanyagolható párhuzamként kínálkozik a VIII. századi Bajorországban keletkezett *Lex Baiuvariorum* prológusa, amely a történeti példák említése révén a bajor törvényalkotást a

bibliai zsidó, az ókori görög és római, valamint a Merowing-frank jogalkotás folytatójaként, a töretlen hagyomány láncszemeként jeleníti meg.) A *Liber vitae* eget és földet felölelni akaró komplexitása, illetve komplexitásra törekvése jellegzetesen virgili gondolat: a föld gömbalakját hirdető, valamint az *antipodoira* vonatkozó tanítását Bonifác hatására kénytelen volt visszavonni²² – a gömb mint legtokéletesebb geometriai forma Virgil eszmerendszerében talán a teremtetett univerzum tökéletességét is hivatott volt kifejezni –, ám az emberiség egészét felölelni kívánó imakapcsolatban végeredményben visszatérhetett a teljesség érzéséhez. E szempont érthetővé teszi, hogy a régi ellenfél, Bonifác nevét hiába is keresnők a *Liber confraternitatum* listáiban.²³

A *Liber confraternitatum*ot tartalmazó kódex, amit Karl Forstner facsimile kiadásának²⁴ jóvoltából olvashatunk, két részből áll, első negyven oldala a – jelenleg általunk is vizsgált – *Liber vitae*, második része salzburgi okleveleket tartalmaz; a két egységet legkésőbb a XV. században fűzték egybe. A VIII. és IX. századból származó rész tizenkét lapot, illetve huszonöt oldalt ölel fel, ám a *Liber confraternitatum*ot folyamatosan továbbbírták. A IX. és X. század ritkuló bejegyzései azonban már szinte csak Salzburgot és környékét érintik – ellentétben az eredeti, az univerzum teljességét felölelni óhajtó intencióval –, majd a bajor seregnek a magyaroktól elszenvedett 907-es vereségét követően majd száz évig nem is vezetik tovább a névsort. 987-ben elválik egymástól a kolostor és az érsekség vezetése, s talán ez is döntő lökést adhatott a *Liber confraternitatum* folytatásához, hiszen a kolostor nem nélkülözhetette az általa létrehozott közösség általi legitimációt. Hosszabb aktualizálásra került sor 1004-ben, ám ez is nélkülözte a Virgil szándékolta teljességet; a bővítés jórészt a kolostori szinten maradt.²⁵

A bejegyzett személyek neveit árkádokba írták, a korábbi részek némely üres helyét a későbbi bejegyzések töltötték ki, így került például oda a XI. és a XII. században Alcuinnak Rupert templomáról írott versezete. Első ránézésre tehát a kézirat – amint ezt Rosamond McKitterick is megjegyzi – teljességgel áttekinthetetlen őserdei vadonnak látszik, ám a figyelmesebb szemlélőre inkább sűrű történeti szövetnek benyomását teheti, hiszen mindazon személyek nevének gyűjteménye, akik a Szent Péter-kolostorral kapcsolatba kerültek – s akiknek a nevét olykor oklevelekben is viszontláthatjuk – sajátos történelemkönyvvé teszi a *Liber vitae*et. Az egyre gyarapodó nevek a közösség identitását képviselik, s a *Liber confraternitatum* jellegéből adódóan mind szorosabb, az elhunytak lelki üdvéért mondott imákkal folyvást megerősített köteléket fonnak az elmúlt és a jövőendő közösség(ek) között.²⁶

Megkísérelendő rekonstruálni a *Liber vitae* keletkezéskori, tehát 784-es állapotát, a legtanácsosabbnak tűnik a *prima manus* által tett bejegyzéseket, illetve az általa felállított rendszert követni, amely bőséges helyet hagyott a később bejegyzendő neveknek. Az első *scriptor* keze által bejegyzett nevek száma 1188, ebből huszonöt név mára olvashatatlanra vált; a maradék 1163 név között majd kilencszáz germán nevet találunk, a többi név bibliai, kelta és latin eredetű. Számarányukat tekintve – hatszázhuszonhat tétel – túlsúlyban vannak a kolostorhoz kötődő laikusok nevei, ezeket nagyságrendileg az apátság száz, illetve száznyolc szerzetesének neve követi. A diadalmas-, a harcoló- és a szenvedő egyház hármasságát követi a *Liber vitae* is, tehát a három nagy kategória a szentek, az élők és az elhunytak csoportja. A nevek e hármasság felosztás alatt rendekbe vannak besorolva. A diadalmas egyház rendjei az *ordo patriarcharum seu prophetarum testamenti veteris* és az *ordo apostolorum sanctorum martyrum et confessorum*. Így helyet kaptak az első oldalon – a kódex mai formájában ez az ötödik oldal – az Ószövetség pátriárkái és prófétái Ábeltől Dávid királyig, az Újszövetség

szentjei Szűz Máriától és Keresztelő Szent Jánostól az apostolokon át (akiknek névsora nem teljes) az evangélistákig, valamint a hajdani korok pápai és szentjei, így például Kelemen, Lőrinc és Gergely. Ezen oldalt egy ötsoros imádság zárja.

A harcoló egyház rendjeibe tartoznak a következők. A mai állapot szerinti hatodik – eredetileg második – oldalon olvashatók a Szent Péter-kolostor élő püspökeinek és apátjainak (*ordo episcoporum vel abbatum vivorum*), majd szerzeteseinek nevei (*ordo monachorum vivorum*), akik közül többeket utóbb töröltek és az elhunyt társak sorába írtak át; a munka megszerkesztője itt több oldalnyi helyet hagyott az eljövendő korok szerzetesei számára. A – mai rendszerben – kilencedik oldal tartalmazza a kolostorhoz tartozó *pulsantes* neveit (*ordo pulsanitum vivorum*). A szakirodalom korántsem egységes a *pulantes* státuszának definiálását illetően: Karajan novíciusokként, illetve a kolostorba történő felvétel előtti próbaidőt töltő személyekként határozza meg őket,²⁷ ezzel szemben Herzberg egy, a szerzetesek és a kanonokok között elhelyezkedő kategóriának fogja fel a *pulsantest*,²⁸ s ennek kapcsán Alcuin Arnhoz intézett egyik levelére hivatkozik.²⁹ A tizedik oldalon következnek az élő királyok (*ordo regum vivorum cum coniugibus et liberis*) és hercegek családjukkal együtt (*ordo ducum vivorum cum coniugibus et liberis*), frank és bajor püspökök (*ordo episcoporum vivorum*), apátok (*ordo abbatum vivorum*), papok és egyéb egyházi személyek (*ordo sacerdotum vivorum vel diaconorum seu clericorum*); ezen oldal használható fel leginkább a munka datálásához. A következő oldalak e korai időszakból származó csekély számú bejegyzéseit az élő apácák neve teszi ki (*ordo sanctimonialium vivorum seu religiosarum feminarum*), amelyeket az élő közrendű – a kolostorral kapcsolatban álló – világi személyek neve követ (*ordo communis virorum vivorum religiosorum*).

A – mai számozás szerinti – tizennegyedik oldalon kezdődnek a szenvedő egyház kategóriái. Az elhunytak nevének felsorolása, nagyjából ugyanazon rendszerben, mint az élők jegyzékeinél. Salzburg püspökei és apátjai (*ordo episcoporum vel abbatum defunctorum*) – Virgil nevét Arn korában vezették be e listába – szerzetesei (*ordo monachorum defunctorum*), valamint a már említett *pulsantes* (*ordo pulsanitum seu religiosorum vivorum*). A huszadik oldalon olvashatók az elhunyt királyok (*ordo regum defunctorum cum coniugibus et liberis*), hercegek, valamint családtagjaik (*ordo ducum defunctorum cum coniugibus et liberis*), majd az idegen püspökök és apátok neve (*ordo communis episcoporum vel abbatum defunctorum*). Ezen utóbbiak között találhatunk számos ír szentet: az első helyen Szent Patrik, Írország apostola áll, az ionai apátokat Keranus (Cíarán), az Ionával ellenséges viszonyban álló Clonmacnoise apátja és Columban, Luxeuil apátja követi. Az ír szentek és apátok nagyszámú felsorolása nézetünk szerint Virgil ír származására vezethető vissza.³⁰ E felsorolás mellett bajor püspökök és apátok, így például Emmeram, Korbinian, Vivilo, Sidonius, Willibald Eichstätt és Lul Mainz püspöke kerülnek említésre. A huszonegyedik oldal elhunyt idegen papok (*ordo sacerdotum vel diaconorum defunctorum*) és apácák (*ordo sanctimonialium defunctorum*) nevét tartalmazza. Tekintettel arra, hogy a nem salzburgi püspökök, apátok és apátnők alá tartozó személyek teljes körű felsorolása szétfeszítette volna a területi korlátokat, ezek esetében a közösség tagjait az „*et congregatio ipsius*” bejegyzés alá foglalta össze a *scriptor*.³¹ Az utolsó hét oldalon a salzburgi Szent Péter-kolostorhoz kötődő elhunyt férfi (*ordo communis virorum defunctorum*) és női laikusok (*ordo communis feminarum defunctorum*) vannak felsorolva; zárásul egy, a kezdő imádsággal egységet alkotó „*Dignare Domine*” kezdetű ima olvasható.³²

Az élők és az elhunytak tíz-tíz rendbe nyertek besorolást, ám ezen *ordók* tartalmilag nem mindig állíthatók párhuzamba egymással, ám e következtetések nagy valószínűséggel

nem vezethető vissza mélyebben gyökerező okokra. A salzburgi *Liber confraternitatum* számos olyan sajátosságot mutat, amelyek nem lelhetők fel a Karoling-kor ezen irodalmi genusában: így például a rendek (*ordines*) szerinti beosztás, az Ó- és az Újszövetség, valamint az ókeresztény kor jeles személyeinek beiktatása a listába. A bibliai és történelmi alakok, majd a salzburgi püspökök, apátok, papok és szerzetesek sorrendje, végül a világiak említése szigorú hierarchiát tükröz,³³ valamint reprezentálja a megváltott emberiséget, akik felvételt nyertek az *élet könyvébe*, nem csupán a salzburgiba, hanem a mennybe is.³⁴ Herzberggel egyetértve Forstner is amellett foglalt állást, hogy kilenc *ordo* esetében a nevek kronológiai rendben állnak.³⁵ Így az élő salzburgi szerzetesek³⁶ esetében e kronológia a kolostorba történt belépésüket jelzi, a nem salzburgi püspökök³⁷ esetében pedig püspöki működésük kezdetét. Az elhunyt salzburgi püspökök, apátok és szerzetesek neve³⁸ elhalálkozásuk sorrendjébe került bejegyzésre. Ugyanezen elv szerint sorakoznak a királyok és hercegek,³⁹ akik esetében a rokoni kötelék rendezőelvét is figyelembe vették. Az elhunyt idegen, vagyis nem salzburgi püspökök neve is időrendben áll,⁴⁰ ám ezen elvet itt Arbeo freisingi és Willibald eichstätti püspök neve megtöri. Bizonyosan kronológiai rendben találhatók a nem salzburgi apátok, és feltehetően az apácák neve is.⁴¹ Nélkülözi az időrendet az élő idegen apátok és a Salzburggal kapcsolatban álló laikusok *ordója*.⁴²

Az *ordók* sora azonban további interpretációs lehetőséget is kínál: a bibliai és az ókeresztény kor alakjainak említésével a salzburgi közösség integrálódik a lineáris keresztény világtörténelembe, s a *Liber confraternitatum* ezáltal egyfelől a helyi, salzburgi-bajor, másfelől az egyetemes emberi identitás reprezentánsává emelkedik.⁴³ A már említett tizedik oldal tartalmazza a korabeli nagypolitika szereplőinek nevét, bepillantást engedve a Szent Péter-kolostor politikai orientációjába. A felsorolás magába foglalja frank részről Nagy Károly, felesége Fastrada, fiai Károly és Pippin, valamint leánya Hrodrud, bajor részről pedig Tasziló, felesége Liutpirg, fia Theodo, illetve leányai Cotania és Hrodrud nevét – világosan mutatja tehát egyfelől a de facto már feltétlenül fennálló frank befolyást, másfelől a bajor uralkodó de iure még fennálló önállóságát, illetve mindkettejük szellemi-lelki kapcsolatát a salzburgi kolostorral. Figyelemreméltó a politikai – jelen esetben kettős – lojalitás kifejeződése e liturgikus célokat szolgáló listában: nem tagadja meg a frank kapcsolatokat, ám a bajor önállóságot is hangsúlyozza.⁴⁴ A dokumentálhatóan először 763-ban Attignyben, tehát frank területen megjelent⁴⁵ imaközösség elterjedésére jó példával szolgál a 777 első hónapjaiban Dingolfingi Zsinat jegyzőkönyve, a *Notitia de pacto fraternitatis episcoporum et abbatum Bawaricorum*,⁴⁶ amit tudomásunk szerint először a salzburgi *Liber vitae* igyekezett megvalósítani.

Betekintésünk végén megerősítve látjuk a bevezetésben tett azon kijelentést, miszerint a *Liber confraternitatum*, e vallásos céllal íródott feljegyzés tanulmányozása a történész számára értékes adalékokat szolgáltat a kor bajor bel- és külpolitikai viszonyairól, valamint a lejegyzésre utasítást adó tudós püspök történelemszemléletéről, és számos ponton értékes kiegészítést nyújt a VIII. és IX. század bajor historiográfiájából lesűrhető tanulságokhoz.

JEGYZETEK

¹ McKitterick, R.: *Social memory, commemoration and the book*. In: Reading and the Book in the Middle Ages. Ed. by S. Ridyard. Sewanee Medieval Studies 11. 2001. 5. skk. E gondolatkörhöz bővebben lásd Fentress, J.–Wickham, C.: *Social memory*. Oxford 1992.

² Molitor, S.: *Das Traditionsbuch. Zur Forschungsgeschichte einer Literaturgattung und zu einem Beispiel aus Südwestdeutschland*. Archiv für Diplomatik 36. 1990. 61. skk.

- ³ Vö. Jahn, J.: *Ducatus Baiuvariorum. Das bairische Herzogtum der Agilolfinger*. Monographien zur Geschichte des Mittelalters 35. Stuttgart 1991. 201. skk. Ugyanez, nevezetesen az ima-szándékot és a vagyonyjegyzéket egyesítő jelleg figyelhető meg a fuldai okiratgyűjteményben is – ehhez lásd *Die Klostergemeinschaft von Fulda im frühen Mittelalter*. Hrsg. v. K. Schmid. Münstersche Mittelalter-Schriften 8. München 1978; Heydenreich, E.: *Das älteste Fuldaer Cartular im Staatsarchive zu Marburg. Das umfangreichste Denkmal in angelsächsischer Schrift auf deutschem Bodem. Ein Beitrag zur Paläographie und Diplomatik sowie zur Geschichte des Hochstiftes Fulda*. Leipzig 1899.
- ⁴ McKitterick 2001. 7; McKitterick, R.: *Geschichte und Gedächtnis im frühmittelalterlichen Bayern*. In: Erzbischof Arn von Salzburg. Hrsg. v. Niederkorn-Bruck, M.–Scharer, A. Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 40. Wien–München 2004. 70.
- ⁵ Fichtenau, H.: *Das Urkundenwesen in Österreich vom achten bis in das dreizehnte Jahrhundert*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 23. Graz–Wien–Köln 1971. 85.
- ⁶ *Liber confraternitatum* 14/Ab 1. (Mérvadó kiadását lásd Forstner, K.: *Das Verbrüderungsbuch von St. Peter in Salzburg. Faksimilierte Ausgabe im Originalformat der Hs A 1*. Codices Selecti 51. Graz 1974.)
- ⁷ *Liber confraternitatum* 6/Aa 1–2.
- ⁸ Forstner 1974. 18.
- ⁹ *Liber confraternitatum* 10/Aa 1.
- ¹⁰ *Liber confraternitatum* 10/Ad 1.
- ¹¹ *Liber confraternitatum* 20/Bb 8–9.
- ¹² Forstner 1974. 19.
- ¹³ Forstner 1974. 32.
- ¹⁴ Forstner, K.: *Das Salzburger Skriptorium unter Virgil und das Verbrüderungsbuch von St. Peter*. In: Virgil von Salzburg. Missionar und Gelehrter. Hrsg. v. Dopsch H.–Juffinger, R. Salzburg 1985. 135. skk.
- ¹⁵ McKitterick 2004. 77. skk.
- ¹⁶ Löwe, H.: *Ein literarischer Widersacher des Bonifatius, Virgil von Salzburg und die Kosmographie des Aethicus Ister*. Akademie der Wissenschaften und Literatur in Mainz. Abhandlungen der geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse 11. 1951. 905. skk.; Löwe, H.: *Salzburg als Zentrum literarischen Schaffens im 8. Jahrhundert*. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 115. 1975. 114. skk.
- ¹⁷ A Löwe-féle koncepció ellen foglal állást – nézetük szerint nem túl nagy meggyőzőerővel – a *Cosmographia* jelenleg mérvadó szövegkiadásának elkészítője is. Vö. Prinz, O.: *Die Kosmographie des Aethicus Ister*. MGH Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters 14. München 1993. 10.
- ¹⁸ McKitterick 2004. 78.
- ¹⁹ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 2. (Ed. Wattenbach, W. MGH SS 11. 1854; Ed. Lošek, F. MGH Studien und Texte 15. Hannover 1997.) A *Conversio*hoz bővebben lásd Wolfram, H.: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*. Wien–Köln–Graz 1979; Wolfram, H.: *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 31. Graz–Wien–Köln 1995; Reindel, K.: *Politische Geschichte Bayerns im Karolingerreich*. In: Handbuch der bayerischen Geschichte I. Hrsg. v. Spindler, M. München 1981². 249. skk.; Löwe, H.: *Der Streit um Methodius. Quellen zu den nationalkirchlichen Bestrebungen in Mähren und Pannonien im 9. Jahrhundert*. 1948. 3. skk.; Eggers, M.: *Das Erzbistum des Method. Lage, Wirkung und Nachleben der kyrillomethodianischen Mission*. Slavistische Beiträge 339. München 1996. 19; Bosl, K.: *Probleme der Missionierung des böhmisch-*

- mährischen Herrschaftsraumes. In: *Cyrillo-Methodiana. Zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863–1963*. Hrsg. v. Hellmann, M.–Olesch, R.–Stasiewski, B.–Zagiba, F. Graz 1964. 1. skk.; Lošek, F.: *Sieben Fragen zu sieben ausgewählten lateinischen Denkmälern des Salzburger Frühmittelalters – Gemeinsamkeiten und Unterschiede*. In: Tassilo III. von Bayern. Großmacht und Ohnmacht im 8. Jahrhundert. Hrsg. v. Kolmer, L.–Rohr, Chr. Regensburg 2005. 126skk.; Nótári T.: *Forráások Salzburg kora középkori történetéből*. Szeged 2005. 95. skk.
- ²⁰ Forstner 1974. 23.
- ²¹ McKitterick 2004. 79.
- ²² Vö. Bonifatius, *epist.* 60. (Ed. Tangl, M. MGH EE selectae. Berlin 1916.); Ó Neill, Padraig P.: *Bonifaz und Virgil – Konflikt zweier Kulturen*. In: Virgil von Salzburg – Missionar und Gelehrter. Hrsg. v. Dopsch, H.–Juffinger, R. Salzburg 1985. 77; Schmidinger, H.: *Das Papsttum und die bayerische Kirche – Bonifatius als Gegenspieler Virgils*. In: Virgil von Salzburg. Missionar und Gelehrter. Salzburg 1985. 97.
- ²³ Hermann, K. F.: *Zum Geleit*. In: Forstner 1974. 12.
- ²⁴ Lásd Forstner 1974.
- ²⁵ Hermann 1974. 12.
- ²⁶ McKitterick 2004. 72.
- ²⁷ Karajan, Th.: *Das Verbrüderungs-Buch des Stiftes St. Peter zu Salzburg*. Wien 1952. XXII.
- ²⁸ Herzberg-Fränkell, S.: *Über das älteste Verbrüderungsbuch von St. Peter in Salzburg*. Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde 12. Hannover 1887. 59.
- ²⁹ Alcuin, *epist.* 4. (Ed. Dümmel, E. MGH EE 4. Berlin 1895.)
- ³⁰ Ehhez lásd Wolfram, H.: *Virgil als Abt und Bischof von Salzburg*. In: Virgil von Salzburg. Missionar und Gelehrter. Hrsg. v. Dopsch, H.–Juffinger, R. Salzburg 1985. 342. sk.; Wolfram, H.: *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 31. Graz–Wien–Köln 1995. 254; Löwe, H.: *Salzburg als Zentrum literarischen Schaffens im 8. Jahrhundert*. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 115. 1975. 100; Grosjean, P.: *Virgile de Salzbourg en Irlande*. *Analecta Bollandiana* 78. 1960. 92. skk.; Nótári T.: *Adalékok Virgil apát és püspök bajorországi működéséhez*. In: *Medievisztikai tanulmányok. A IV. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai*. Szerk. Marton Sz.–Teiszler É. Szeged 2005. 99. skk. Az ír szentek kontinentális kultuszához bővebben lásd Hennig, J.: *Scottorum gloria gentis. Erwähnung irischer Heiliger in festländischen Liturgietexten des frühen Mittelalters*. *Archiv für Kirchengeschichte* 52. 1970. 177. skk.
- ³¹ Vö. *Liber confraternitatum* 10. skk.
- ³² Forstner 1974. 30; McKitterick 2004. 74.
- ³³ Forstner 1974. 31.
- ³⁴ Hermann 1974. 11.
- ³⁵ Herzberg 1887. 62. skk.; Forstner 1974. 31.
- ³⁶ *Liber confraternitatum* 6/B–D
- ³⁷ *Liber confraternitatum* 10/Ac
- ³⁸ *Liber confraternitatum* 14/A–D
- ³⁹ *Liber confraternitatum* 20/A
- ⁴⁰ *Liber confraternitatum* 20/B
- ⁴¹ *Liber confraternitatum* 20/Cc; 11/A–B; 21/C–D
- ⁴² *Liber confraternitatum* 10/Bc; 22/A–G; 23/A–D; 26/A–D
- ⁴³ Forstner 1974. 31. sk.; McKitterick 2004. 75.
- ⁴⁴ Vö. Lhotsky, A.: *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 19. Graz–Köln 1963. 149.
- ⁴⁵ Vö. Oexle, G.: *Memoria und Memorialüberlieferung im frühen Mittelalter*. Frühmittelalterliche Studien 10. 1976. 70. skk.
- ⁴⁶ Ehhez lásd Jahn 1991. 512. skk.

SZALÓKI GERGELY

Halálbüntetés a Csemegi-kódexben

Az 1878. évi V. törvénycikk, másnéven Csemegi-kódex – nevét megfogalmazójáról, Csemegi Károly államtitkárról kapta – volt az első kodifikált és országgyűlés által elfogadott büntető törvénykönyv Magyarországon. A kodifikáció során alkotói külföldi büntetőtörvénykönyveket vizsgáltak, elemezték ezek intézményeit, és megoldásaik mintául szolgáltak a készülő kódex számára, valamint figyelembe vették az 1843. évi büntetőjogi törvényjavaslatot, megpróbálták követni a megkezdett utat, de végül több ponton is eltért a kódex ettől; ennek részben oka az addig eltelt harmincöt esztendő. Ez idő alatt átfarmálódott a büntetőjogi gondolkodás, melynek követése szükséges is volt; legplasztikusabb példái ennek egyfelől a halálbüntetés szabályozása, másfelől a szabadságbüntetések végrehajtásának szabályozása.

A Csemegi-kódex az akkori Európa egyik legsikerültebb büntető törvénykönyvének nevezhető nemcsak áttekinthető szerkezete miatt – a ma hatályos büntető törvénykönyvünk is nagy vonalakban ennek örökségét viseli – hanem azért is, mert a kor legelfogadottabb megoldásait alkalmazták, és a legkorszerűbb intézményeket igyekeztek bevezetni, eközben nem megelégedve az akkori magyar körülményekről. Mindezek ellenére a kódexszel kapcsolatban negatívumként említhető – ami nem annyira a törvényben, mint inkább a magyar állapotokban keresendő – hogy a kódex hatályba lépésekor számos intézmény csak a törvényben létezett, éppen ezért nem volt végrehajtható a szabályozottak szerint. Ez szolgált okául a törvényben található néhány átmeneti rendelkezésnek, amelyek arra adnak választ, hogy hogyan kell eljárni, amíg az adott intézményt létre nem hozzák.

A felvilágosodás korszakában feltámadó abolicionista mozgalom Magyarországon sem maradt hatás nélkül. 1787-ben II. József büntető kódexet adott ki, amelyben nem szerepelt a halálbüntetés mint büntetési nem. Az évszázados büntetési rendszerben maradt úrt a hajóvontatásnak kellett betöltenie, azonban a halálbüntetés II. József halálával visszakerült a büntetések közé.¹ Az 1792. évi büntető törvényjavaslat az abolíció térnyerése ellenére a halálbüntetést fenntartotta még büntetési rendszerében, ennek indokául az állam önvédelme szolgált. A minősített kivégzést tiltotta, azonban kivételes esetekben megengedte a hullának bectelen helyre történő kitételét, feldarabolását vagy megégetését.² Az 1827. évi javaslat bizonyos szempontból visszalépést jelent;³ a halálbüntetés kilenc különböző nemét szabályozza,⁴ a kivégzés módja pallos vagy bitó.⁵ A kivégzések végrehajtásának sokszínűségét szüntette meg az 1814. május 15-én kelt királyi leirat, mely szerint a halálbüntetés kizárólag pallos vagy kötél által hajtandó végre.⁶

A halálbüntetés hazai történetének következő pontja az 1843. évi büntetőjogi törvényjavaslat, amely az abolíció mellett állt ki, és törölte a büntetési rendszeréből a halálbüntetést, mint amelyik elavult, célszerűtlen, és szükségtelen. Szemere Bertalan 1841-ben megjelent, Akadémiai-díjjal jutalmazott pályamunkájában ezt a gondolatot juttatta plasztikusan kifejezésre: „A halálbüntetés anakronizmus korunkban.”⁷

Jelen írás a halálbüntetés kódexbeli szabályozásának részletes bemutatásán felül a korabeli külföldi büntető törvénykönyvekre is kitéint.

A halálbüntetés

A korabeli szakirodalomban⁸ felmerült a halálbüntetés eltörlésének elvi lehetősége. A Csemegi-kódex anyaggyűjteményében hosszasan taglalták a halálbüntetés kapcsán felmerülő két legfontosabb kérdést: „*Igazságos neme-e a büntetésnek a halálbüntetés? Szükséges-e ezen büntetés?*”⁹ RÉCSY is emellett foglalt állást,¹⁰ miután összegyűjtötte a halálbüntetés eltörlése mellett szóló érveket,¹¹ megcáfolta a fenntartása mellett szokásosan felhozottakat,¹² és végül – szemben a kódex indokolásával – nem fogadta el a halálbüntetés fenntartásának szükségességét.¹³ SZEMERE húsz pontban gyűjtötte össze a halálbüntetés elleni és egyben a „*javító fogság*” melletti érveket.¹⁴ BERGER – a praktizáló ügyvéd gondolataival – úgyszintén a halálbüntetés ellen lépett fel írásában, és egészen újszerű érveket igyekezett felmutatni. Először rámutatott arra a statisztikai tényre, miszerint minden évben nagyságrendileg ugyanannyi emberölés történik, sőt az elkövetéshez használt eszközök is ugyanúgy oszlanak meg, majd filozófiai műveket idéz Platónról Spinozán keresztül Hegelig, hogy alátámassza érvelését a tekintetben, hogy egyfelől „...*az ember akaratajának öntudója ugyan, de az okokért, melyek őt tulajdonképpen elhatározzák, számot adni nem tud,*”¹⁵ másfelől az emberben veleszületett gonosz lakozik, amiért nem lehet őt felelősségre vonni. Tulajdonképpen egyfajta védőbeszédet láthatunk körvonalazódni, azonban ez nem érinti a munka színvonalát, hiszen BERGER igen sok filozófiai irányzat érveit sorakoztatja fel.¹⁶

Az 1878. V. törvénycikk indoklásából¹⁷ kiderül, hogy a kodifikáció során is heves viták zajlottak a halálbüntetés körül.¹⁸ Az indoklásban sokat foglalkoznak az 1843. évi Deák-féle törvényjavaslattal, illetve a törvényjavaslat kapcsán akkoriban kialakult országgyűlési vitákkal. E viták – mint arra az indoklás is rámutat – túlterjeszkedtek az ország határain, és a külföldi törvényalkotóknak is felkeltették a figyelmét. Az indoklásban szó esik a belga bizottságról, amely a belga büntető törvénykönyv akkori kodifikációjának apropóján érkezett Magyarországra, hogy figyelemmel kísérik az akkori vitákat, érveket és ellenérveket ebben a témában, és amely az országgyűlési vitákról készített jelentéseket, és ezekkel támasztják alá, hogy a Csemegi-kódex miért nem követte az 1843. évi törvényjavaslatot az abolíció tekintetében.¹⁹ A belga küldöttség jelentésében összességében pozitívan értékelte az abolíciót, de rámutatott, hogy Belgiumban fokozatosan kell eltörölni a halálbüntetést, mivel „*e büntetés teljes, és közvetlen eltörlése nem volna összeegyeztethető a köz-, valamint a magánbiztonsággal.*” A belga bizottság jelentése²⁰ Belgiumban a halálbüntetés fenntartását, ugyanakkor annak szűk körre szorítását eredményezte.²¹ A Csemegi-kódex kodifikációjakor ugyanezen princípium alapján jártak el, amikor a halálbüntetést – ellentétben az 1843. évi törvényjavaslattal – megtartották büntetési rendszerében, de e büntetés kiszabását békeidőben viszonylag kevés bűncselekmény esetén engedték meg.

A Csemegi-kódex indoklása átugorja azt a kérdést, hogy jogos-e a halálbüntetés. FAYER szerint teljes mértékben a büntetési rendszeren kívül áll a halálbüntetés, mivel szerinte egy büntetésre megkívánt tulajdonság sem található meg benne.²² Azon utalásából, miszerint: „*Könyvtár állítható össze azon munkákból, melyek annak jogosságát vagy jogtalanságát, a biblia, jogbölcselet, erkölcsstan, vagy a büntetés kellékei szempontjából tárgyalják*”, világosan kivehető, hogy a kodifikáció során – bár a vitának egyik főiránya volt a halálbüntetés jogosságának kérdése²³ – a törvényhozó nem ezen megfontolás alapján döntött fenntartása mellett, hanem a büntetés szükségessége alapján. Maga CSEMEGI is több helyen hangsúlyozza a halálbüntetés szükségességét. Kiemeli viszont, hogy „...*még a legsúlyosabb büntett keretén*

belül is... csupán azokra az esetekre lehessen kimondani a halált, melyek gonoszságban és irtózatban, ugyanannak a büntettnék minden más eseteit fölülmúlják... Szoríttassék a halálbüntetés a legsúlyosabb büntettnék leggonoszabb eseteire, s csakis a legritkábban, s a valódi legiszonyabb büntettnék legyen kimondható a halál”.²⁴ Az indokolás erre több ország büntető kódifikációját hozza fel példának, valamint csatolták függelékeként a belga bizottság jelentésének adatgyűjteményét is. CSEMEGI maga is felsorolja azon országokat, ahol felmerült az abolíció, mégis fenntartották a halálbüntetést.²⁵

A Csemegi-kódex kizárólag büntettek esetén engedte a halálbüntetés alkalmazását, ezen belül is – békeidőben²⁶ – csak szűk körben, a szándékos emberölés és a felség sértés esetén; ezekben az esetekben is csak akkor, ha az elkövető betöltötte huszadik életévét.²⁷ FAYER által összeállított táblázatból kiderül, hogy halálbüntetést ritkán szabtak ki 1880 és 1899 között. A végrehajtott halálbüntetések száma csak egy esetben érte el a hetet, a leggyakrabban évente csupán egy kivégzésre került sor; különösen a kilencvenes években esett vissza a számuk, sőt az utolsó négy évben nem is alkalmazták.²⁸ A *Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich*²⁹ szintén csak e két bűncselekmény³⁰ esetére írta elő a halálbüntetést;³¹ az angol büntetőjog szintén szűk körben – például gyilkosság (*murder*) esetén³² – engedte meg a halálbüntetés alkalmazását,³³ ugyanakkor PIKE rámutat, hogy Angliában még a XIX. században is igen következtelenül alkalmazták a bíróságok.³⁴ A *Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Übertretungen*³⁵ viszont halállal büntette a felségárulást (59.§), a nyilvános erőszakoskodás egyes eseteit (86.§, 88.§), a gyilkosságot (136.§), a rablást (135.§ 2.) pont és 136.§) valamint a gyűjtogatás (167.§ a) pont) azon esetét, amikor a cselekmény halált okozott. Ezeken kívül, amennyiben statáriálisan bírálják el, a lázadás (74.§) büntetése lehetett halálbüntetést kiszabni.³⁶

A Csemegi-kódex a halálbüntetés egyetlen fajtáját írja elő,³⁷ és szabályozza a végrehajtás helyét is. Eszerint kötéllel, és zárt helyen hajtandó végre,³⁸ azonban elmebeteg és teherben levő nő, míg gyermeke megszületik, nem lehetett végrehajtani: ez utóbbi rendelkezés okaként azt jelölte meg EDVI ILLÉS, hogy az ítélet csak egy ember életének elvételére vonatkozik.³⁹ Beszámol arról is, hogy a tervezet, melyet a képviselőház is elfogadott már eredetileg a nyaktiló általi végrehajtást írta elő, de a főrendiház nem látta indokoltnak az addigi gyakorlattól eltérjen, ezért maradt a kötél általi halál.⁴⁰ Az 1852-es évi osztrák büntetőtörvény 13.§-a szintén a kötél általi kivégzést valósította meg. HYE-GLUNEK a szakaszhoz fűzött magyarázatában kifejti, hogy bár ekkoriban mind az orvostudomány, mind a jogtudomány számára a nyaktiló a legelfogadottabb végrehajtási eszköz, „...nem lehet félreismeri, hogy jelesen a nyaktilónak a kötél helyetti behozatala országainkban az általános népszavával ellenkeznék.”⁴¹

A részletes indokolás említi, miszerint abban az időben vita tárgyát képezte, hogy a halálbüntetés zárt avagy nyílt helyen hajtassék-e végre.⁴² A Csemegi-kódex a zárt helyen történő végrehajtást választja, amit az abolitionisták mintegy annak beismeréseként értelmeztek, hogy a halálbüntetés erkölcstelen, és igazságtalan. Rámutattak arra is, hogy ily módon a halálbüntetés kvintesszenciája, a visszaretentő hatás marad el. A 21. szakaszhoz fűzött részletes indokolás lényege ezen két gondolatmenet cáfolata: az állam nem azért hajtja végre zárt helyen a kivégzést, mert ezzel ismerné el a halálbüntetés igazságtalanságát, hanem mert sürgősségnek véli a halálraítelt büntetését a megaláztatással tovább súlyosítani. Az indokolás rámutat arra is, hogy egyfelől a kivégzés nem közvetlen tapasztalás által fejt ki visszaretentő hatását, hanem közvetetten, pusztán léte és alkalmazása által, másfelől pedig

még ha ily módon is hatna, akkor sem érnének el eredményt a nyilvános végrehajtással, hiszen a nyilvános kivégzést csak a környékén élők, vagy adott esetben csak a falubeliek néznék végig. Azonban az indokolás elhatárolja magát attól – bár nem mondja ki konkrétan – hogy a halálbüntetés céljának a visszaretentést tekintse.

A halálbüntetés a mai napig állandó témát szolgáltat a jog, a politika, filozófia, és még további tudományágak területén. Alkalmazása mellett és ellen egyaránt rengeteg érvet hoztak fel a felvilágosodás kora óta. Ekkor kezdett kibontakozni az abolicionista mozgalom, amely fokozatosan ért el eredményeket: első sikere, hogy Toscanában II. Lipót 1786-ban eltörölte a halálbüntetést. Ám az abolicionizmus legnagyobb eredménye az, hogy sikerült elérniük, a XIX. században a halálbüntetés már nem *poena ordinaria*, hanem csak kivételes jelleggel volt alkalmazható,⁴³ bizonyos nagy tárgyi súlyú bűncselekmények esetén, ahogy ezt fentebb is megfigyelhettük akár a Csemegi-kódex, akár a külföldi megoldások esetében. A XX. században az európai államok még ennél is tovább mentek, és fokozatosan szüntették meg a halálbüntetést büntetési rendszereikben. Például: Hollandia 1870, Norvégia 1902, Svédország 1921, Dánia 1930, Svájc 1937. Ezt több nemzetközi egyezmény, illetve több Európai Tanács által hozott határozat szorgalmazta. Elsőként kell itt megemlíteni az 1950-ben, Rómában kötött Emberi Jogok Európai Egyezményét, amely megkötésekor, még nem írta elő egyértelműen a halálbüntetés eltörlését, hanem csak annak szűk körben való alkalmazását, különös tekintettel a személy elleni, nagy tárgyi súlyú bűncselekményekre. Ezt az egyezményt 1983-ban kiegészítették egy jegyzőkönyvvel, amely már *expressis verbis* kardot vont az abolíció mellett.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BERGER JAKAB: A halálbüntetés ellen és a védőkről kriminális ügyekben. *Jogtudományi Közlöny* 1879.
- EDVI ILLÉS KÁROLY – GYOMAI ZSIGMOND (szerk.): *Csemegi Károly művei*. Budapest, 1904, Franklin Társulat.
- EDVI ILLÉS KÁROLY: *A büntetőtörvénykönyv magyarázata*. Budapest, 1894, Révai Testvérek Kiadása.
- EDVI ILLÉS KÁROLY: *A magyar büntetőtörvénykönyv magyarázata*. Budapest, 1909, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. Kiadása.
- FAYER LÁSZLÓ: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. 1–3. Budapest, 1896, Magyar Tudományos Akadémia.
- FAYER LÁSZLÓ: *A magyar büntetőjog kézikönyve*. Budapest, 1905, Franklin Társulat.
- FINKEY FERENC: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, 1902, Politzer Zsigmond és fia könyvkereskedése.
- HAJDU LAJOS: *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Budapest, 1985, Magvető Kiadó.
- HIPPEL, ROBERT: *Deutsches Strafrecht*. Berlin, 1925.
- HYE-GLUNEK, ANTON: *Az ausztriai büntető törvény általános része*. (Fordította Somossy József). Pest, 1857, Heckenast Gusztáv.
- LEWIS, EDWARD DILLON: *A draft code of criminal law and procedure*. London, 1879, C. Kegan and Co.
- LÓW TÓBIÁS (szerk.): *A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről és teljes anyaggyűjteménye*. Budapest, 1880.

- NAGY FERENC: *Magyar büntetőjog általános rész.* Budapest, 2001, Korona Kiadó.
- OLSHAUSEN, JUSTUS: *Kommentar zum Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich.* I-II. Berlin, 1912.
- PIKE, LUKE OWEN: *A history of crime in England.* London, 1873, Smith, Elder and Co.
- RÉCSY GÉZA: A büntetés rendszerének alapelvei. *Jogtudományi Közlöny* 1878.
- SZABÓ SÁNDOR: *A katonai büntetőtörvénykönyv a magyar jogforrástan szempontjából.* Döntvényjogunk az 1912. LIV. tc. alapján. Budapest, 1916.
- SZEMERE BERTALAN: *A büntetésről s különösbbe a halálbüntetésről.* Buda, 1841.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

1843. évi büntetőjogi törvényjavaslat.
1878. évi V. törvénycikk.
1878. évi V. törvénycikk indokolása.
- 1440/1945. M.E. rendelet.
1978. évi IV. törvény.
- Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen, und Übertretungen. (1852. évi osztrák büntetőtörvénykönyv)
- Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich. (1870. évi német birodalmi büntetőtörvénykönyv)

JEGYZETEK

- ¹ HAJDU LAJOS: *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában.* Budapest, 1985, Magvető Kiadó. 133.
- ² FAYER LÁSZLÓ: *A magyar büntetőjog kézikönyve.* Budapest, 1905, Franklin Társulat. 46.
- ³ FINKEY FERENC: *A magyar büntetőjog tankönyve.* Budapest, 1902, Politzer Zsigmond és fia könyvkereskedése. 71.
- ⁴ FAYER 1905. 48.; FINKEY 1902. 72.
- ⁵ FINKEY 1902. 72.
- ⁶ RÉCSY GÉZA: A büntetés rendszerének alapelvei. *Jogtudományi Közlöny* 1878/26. 213.
- ⁷ Idézi NAGY FERENC: *Magyar büntetőjog általános rész.* Budapest, 2001, Korona Kiadó. 85.
- ⁸ A jelen írásban eltekintünk részletekbe bocsátkozó szakirodalmi viták bemutatásától, csupán néhány aspektust kívánunk kiemelni tekintettel a szakirodalom bőségére. Teljes körű összefoglalásokat lásd: SZEMERE BERTALAN: *A büntetésről s különösbbe a halálbüntetésről.* Buda, 1841.; FINKEY 1902. 339–343.; EDVI ILLÉS KÁROLY – GYOMAI ZSIGMOND (szerk.): *Csemegi Károly művei.* Budapest, 1904, Franklin Társulat. 58–66.; EDVI ILLÉS KÁROLY: *A büntetőtörvénykönyv magyarázata.* Budapest, 1894, Révai Testvérek Kiadása. 80–81., 88–89.; EDVI ILLÉS KÁROLY: *A magyar büntetőtörvénykönyv magyarázata.* Budapest, 1909, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. Kiadása. 100., 109–110.
- ⁹ LÓW TÓBIÁS (szerk.): *A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről és teljes anyaggyűjteménye.* Budapest, 1880. 48.
- ¹⁰ RÉCSY 1878/19. 156–157. valamint 1878/20. 163.
- ¹¹ „A halálbüntetést eltörölnének javasoljuk... mert a) nem javító; b) mert nem arányosítható; c) nem osztékony; d) helyre nem hozható; el nem engedhető...” (RÉCSY 1878/20. 163. A büntetések jellemzői tekintetében vö. EDVI ILLÉS 1894. 79.; EDVI ILLÉS 1909. 98–99.; FINKEY 1902. 335–337.)

- ¹² A halálbüntetés „...példás, személyes, ártami gátoló...”. Ezek „...a büntetés kevésbé fontos kellékei...a börtönbüntetésnek is tulajdonai.” (RÉCSY 1878/20. 163.)
- ¹³ „...az elméletben sem védik már legtöbbször jogi szempontból (ti. a halálbüntetést), hanem fenntartását szükségességével igazolják.” (RÉCSY 1878/20. 163.) „...a halál- s a testi büntetések olyanok, melyekre az államnak az igazság eszméje valószínűsítésénél, a jogrend fenntartásánál szüksége nincs...” (RÉCSY 1878/21. 173.)
- ¹⁴ SZEMERE 1841. 162–164.
- ¹⁵ BERGER JAKAB: A halálbüntetés ellen és a védőkről crimális ügyekben. *Jogtudományi Közöny* 1879/32. 254.
- ¹⁶ „...kifejezést adtam eddigelé a supernaturalisták nézetének...második cikkemben felszólaltak az atheisták...harmadik cikkemben a theisták...most már nézzük miért is van az orvostudomány a halálbüntetés ellen...” (BERGER 1879/35. 276. o.)
- ¹⁷ A Csemegi-kódex indokolását Perczel Béla igazságügy-miniszter 1875 november 5-én terjesztette a képviselőház elé, 1880-ban pedig a Löw Tóbiás által készített anyaggyűjteménybe is bekerült. Mindezek ellenére nem kérdéses, hogy az „...indokolás...elejétől végig Csemegi Károly legsajátabb műve.” (EDVI ILLÉS – GYOMAI 1904. előszó V.o.) Az indokolást illetően bővebben lásd id.művet. Meg kell még említeni, hogy az indokolást nemcsak a magyar szakirodalom, hanem a külföldi is igen magas értékű, tudományos szempontból is igényes műnek tartotta. (ROBERT HIPPEL: *Deutsches Strafrecht*. Berlin, 1925. 383.)
- ¹⁸ Lásd még RÉCSY 1878/19. 156–157.
- ¹⁹ Tevékenységükkel kapcsolatban bővebben lásd EDVI ILLÉS – GYOMAI 1904. 58–66.
- ²⁰ A jelentést eredeti francia nyelven valamint magyar fordítását lásd FAYER LÁSZLÓ: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. 1–3. Budapest, 1896, Magyar Tudományos Akadémia. 231–234.
- ²¹ EDVI ILLÉS – GYOMAI 1904. 59.
- ²² FAYER 1905. 159.; vö. RÉCSY 1878/20., EDVI ILLÉS 1894. 79., EDVI ILLÉS 1909. 98–99.
- ²³ Az anyaggyűjtemény tartalmazza a halálbüntetéssel kapcsolatos általános és részletes képviselőházi és főrendiházi tárgyalását. (Anyaggy. 1880. 48–50.; 221–253.) E viták bemutatására terjedelmi okok miatt nem térhetünk ki.
- ²⁴ EDVI ILLÉS – GYOMAI 1904. 58–66.
- ²⁵ Belgium, Franciaország, Németország, Olaszország; EDVI ILLÉS – GYOMAI 1904. 60.
- ²⁶ Vizsgálódásunkat terjedelmi okokból nem terjeszthetjük ki a háborús állapotban alkalmazandó szabályokra. Erre vonatkozóan lásd SZABÓ SÁNDOR: *A katonai büntetőtörvénykönyv a magyar jogforrástan szempontjából*. Döntvényjogunk az 1912. LIV. tc. alapján. Budapest, 1916.
- ²⁷ 1878. évi V.tc. 87.§
- ²⁸ FAYER 1905. 164.
- ²⁹ Az 1870. évi német birodalmi büntetőtörvénykönyv (Kommentárral ellátta OLSHAUSEN, JUSTUS: *Kommentar zum Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich*. I-II. Berlin, 1912.;)
- ³⁰ Hochverrat (80§), Mord (211§) Részletesen lásd OLSHAUSEN 1912. 380–383., 835–840.
- ³¹ HIPPEL is rámutat a halálbüntetés kivételes alkalmazhatóságára a német büntetőjogban. (HIPPEL 1925. 367–368.)
- ³² *A treason, assault on the Sovereign, piracy*, illetve egyéb halált okozó cselekmény (*manslaughter, infanticide, suicide*) esetére a szabadságbüntetésnek valamilyen formáját írták elő. (LEWIS, EDWARD DILLON: *A draft code of criminal law and procedure*. London, 1879, C. Kegan and Co. 256–264., 273–277., 283–285.;)
- ³³ LEWIS 1879. 280–283.
- ³⁴ „When human blood was held cheap...when it had a fixed price in cattle or money, there was no inconsistency in the fact that a murderer could buy back his life, though a thief without the means of making restitution was hanged.” (PIKE, LUKE OWEN: *A history of crime in England*. London, 1873, Smith, Elder and Co. 449.)

- ³⁵ Az 1852. évi osztrák Btk. Hippel úgy nyilatkozik róla, „*als eine revidierte Neuausgabe des StrGB. v. 1803*”. (HIPPEL 1925. 377.) Vizsgálódásunk szempontjából mégis megfelelőbbnek tartjuk az 1852. évi törvénykönyv említését, mert korban közelebb van a Csemegi-kódexhez.
- ³⁶ Bővebben lásd RÉCSY 1878/21. 172–173.
- ³⁷ Vö. 1440/1945. M.E. rendelettel
- ³⁸ 1878. V. tc. 21.§: „*A halálbüntetés zárt helyen, kötél által hajtatik végre.*” A végrehajtást megelőző eljárásról az 1896. XXXIII.tc. 496.§–501.§-ai, a halálbüntetés végrehajtásáról ugyanezen tc. 502.§–503.§-ai rendelkeznek, azonban a részletes ismertetéstől eltekintünk, mivel az már a büntetésvégrehajtási jog területére tartozik.
- ³⁹ EDVI ILLÉS 1894. 94.; EDVI ILLÉS 1909. 115.
- ⁴⁰ EDVI ILLÉS 1894. 93–94.; EDVI ILLÉS 1909. 115.
- ⁴¹ HYE-GLUNEK Anton: Az ausztriai büntető törvény általános része. Heckenast Gusztáv, Pest 1857. 291.
- ⁴² Ezen vitát megemlíti, és bemutatja EDVI ILLÉS is. (EDVI ILLÉS 1894. 93.; EDVI ILLÉS 1909. 114–115.) A vita részletes leírását lásd Anyaggy. 1880. 274–280.
- ⁴³ NAGY 2001. 385.

HAJDANI VÁRMEGYÉINK

Krassó-Szörény vármegye története

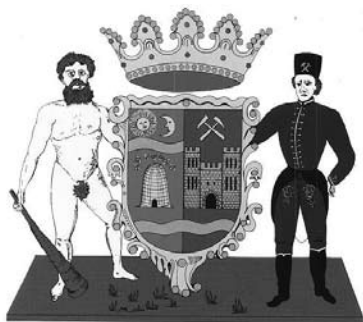
Krassó-Szörény megye földrajzi helyzete

Krassó-Szörény vármegye a Duna és a Maros közt fekszik. Északon Arad vármegye határolja, melytől a Maros folyó választja el, nyugaton Temes, keleten Hunyad vmegye, délen Szerbia határolja.

Területe 11075 km², méretre Nagy-Magyarország második megyéje, kialakulását tekintve a legutolsó. Krassó-Szörény vármegye a leghegyesebb vármegyék közé tartozott.

Északi részében a Pojána Ruszka-hegység emelkedik a Béga, Temes és Bisztra között melynek legmagasabb csúcsai a Bágyes (1380 méter) és Ruszka (1359 méter), a Béga és Maros közt hosszabb mellékágat bocsát nyugat felé, melynek magassága azonban 416 métert

nem haladja meg. A Temes völgyétől nyugatra a Szemenyik-Plessuva-hegység terül el, mely északkeletről délnyugat felé vonulva, északi részében a Szemenyik (1447 méter) és a Piatra Nedjei (1438 méter), délen a Plessuva csúcsban (1159 méter) tetőzik. A hegységhez nyugat felé a Déli Érchegység (1047 méter) csatlakozik, melynek tagjai a Dognácskai-hegység (809 méter) és az Aranyos-hegység (551 méter). A Néra völgyétől délre egészen a Dunáig elterülő hegységek három csoport-

ra oszthatók, úgymint a Lokva-hegység (549 méter), az Almás-hegység (854 méter) és Szretinye-hegység. Ez utóbbiban, mely a szerb hegyekkel együtt a Klisszura- és Kazán-szorosokat alkotja, a legmagasabb hegytömege, a Godján-Szárkó emelkedik. Folyói

közü a legnagyobbak a déli határán a Duna, északi határán a Maros. A Tisza mellékfolyói a Temes (mely itt ered) és a Béga, mely a Temes jobb oldali mellékfolyója, úgymint a Bisztra. A Duna bal oldali mellékfolyója a Néra és a Cserna.

Éghajlata déli fekvésénél fogva melegebb volna, de a magasabb hegyek a fekvés pozitív hőmérsékleti anomáliát ellensúlyozák. Az évi középhőmérséklet a síksághoz közelebb fekvő Lugoson 11,5 °C, Facseten is még 10,0 °C, Oravicán 10,7 °C. Ellenben a hegyek közt fekvő Ruszabányán csak 8,3 °C, Ferencfalun 7,5 °C; Orsova és Mehádia ismét déli fekvésénél fogva melegebb, ott 10,8 °C, itt 11,5 °C. az évi középhőmérséklet. Az augusztus átlag hőmérséklete Lugoson és Orsován 21,9 °C, Oravicán 21,3 °C, Ruszabányán 17,9 °C, Ferencfalun csak 16,5 °C. A januári középhőmérséklete Lugoson -1,1 °C, Oravicán -0,4 °C, Ruszabányán -2,0 °C és Ferencfalun -2,8 °C. A legmagasabb abszolút hőmérsékleti maximum Lugoson

36 °C, Orsován 39 °C, Ruszabányán 34,4 °C volt, A legnagyobb abszolút hőmérsékleti minimumok Lugoson -15,4 °C, Orsován -17,4 °C és Ruszabányán -20,6 °C. A hőmérséklet abszolút ingadozása Lugoson 51,4 °C, Orsován 56,4 °C és Ruszabányán 55,0 °C. A csapadékmennyisége a sík vidékektől a hegységek felé fokozatosan emelkedik. Míg Lugoson az évi átlagos csapadékmennyiség csak 653 mm és Oravicán 765 mm, addig Karánsebesen és Facseten már 925 mm, Ruszabányán 1067 mm, Ferencfalun 1106, Orsován azonban csak 918 mm.

Lakóinak száma 1870-ben 378077 fő volt, ami a század végére 407635 főre nőtt; az utolsó évtizedben az évi átlagos szaporodás 0,64% volt. Egy km²-re 42 fő jutott, és így Krassó-Szörény vármegye a ritkábban lakott vármegyék közé tartozott.

Településszerkezet szerint 1846-ban Krassó vármegyének 17 mezővárosa, 219 faluja és a lakott pusztája volt. Az Oláh bánági ezred területén 3 mezőváros és 104 falu volt.

Hajdani vármegyéink

1910-ben Krassó-Szörény vármegye lakói 2 rendezett tanácsú városban és 361 nagyrészt közepes népességű községben éltek.

Közigazgatásilag a vármegyének 1846-ban az Oláh Bánsági ezred területének és Krassó megyének 5 járása volt: a Lugosi, a Bulcsi, a Krassói, az Oravicai és a Bégai. 1910-ben a járásek száma 14-re emelkedett: Lugosi (Lugos), Marosi (Marosberkes), Bégai (Bálintz), Facsádi (Facsád), Temesi (Szákul), Karánsebesi (Karánsebes), Boksánbányai (Boksánbánya), Resicabányai (Resicabánya), Oravicabányai (Oravicabánya), Teregovai (Terego), Jámi (Jám), Újmoldovai (Újmoldova), Bozovicsi (Bozovics) és az Orsovai (Orsova).

Nemzetiség szerint lakosság eloszlás a következő: Krassó-Szörény vármegyében csak 10879 (2,7%) magyar volt, továbbá 48058 (11,8%) német, 5723 (1,4%) tót, 311335 (76,4%) oláh, 5018 (1,2%) bolgár (Krassova vidékén), 11862 (2,9%) szerb, 8575 cseh és 5924 egyéb. A nem magyar anyanyelvűek közül csak 10469 (2,6%) beszélt a magyar nyelvet. 1881-ben a magyarok száma csak 7422 (1,9%) volt. Hitfelekezetek szerint 73817 (18,1%) római katolikus, 18950 görög katolikus, 306023 (77,2%) görög keleti, 2040 evangélikus és 3713 izraelita alkotta a lakosságot.

1846-ban Krassó vármegyéből és a Bánsági katonai végvidéken belül az Oláh Bánsági ezred területéből állt. A határőrvidék megszűnése után 1881-ben alakult ki Krassó-Szörény vármegye néven.

A vármegye történeti áttekintése

A mai Krassó-Szörény vármegye területe már a történelem előtti korszakban is lakott föld volt; a paleontológiai leletek itt gyakoriak. Első lakói akiket a történelem említ az agatirszek (l lehetek). A rómaiak meghódítván Daciát, a mai Krassó-Szörény vármegye területe is a római birodalom

Dacia Malvensis provinciájának egyik része lett, és az is maradt, mígnem Aurelianus cászár Kr. u. 275. légióit visszahívta, e vi-rágzó provincia a barbárok birtokába került. A római hódítás erős nyomokat hagyott e vidéken; egyes helyeken a római kőút még most is használható. Délmagyarország legte-kintélyesebb római municipiumai: Tibiscum a vármegyében feküdt a mai Zsuppa helyén, Bersovia gyarmat a mai Zsidóvin helyén. Nevezetes hely volt Herkulesfürdő. Helyén számos és igen értékes leletek, úgymint szob-rok, feliratos kövek, oszlopok, érmék kerültek elő, melyeket részben már a múlt században vittek fel a bécsi császári múzeumba. A róma-iak uralmát egymásután váltotta fel a gótoké, a hunnoké, a gepidáké, a longobardoké, az avaroké, majd a magyaroké.

Krassó Szörény területén a népván-dorlás alatt elpusztult a római műveltség. A magyarok bejövetelkor a Maros-Duna-Tisza szögét Anonymus szerint Glád birtokolta, kit Szoard, Kadocsa és Bojta győztek le és az egész vidéket Orsováig, sőt azon túl is elfoglalták. E Gládtól származott Ohtum, Szent István kortársa, ki e vidéken magának önálló fejedelemséget akart alapítani. István azonban legyőzte, és ettől fogva szorosabban csatolta e földet Magyarországhoz. Hogy a katolikus hit mélyebb gyökeret verjen, Ist-ván megalapította a Csanádi püspökséget. Teljes a bizonytalanság a szakirodalomban Krassónak, mint megyének a léterjöttének az időpontját illetően. Az egyik vélemény szerint igen korai, Szent István kori alapítás lenne, a másik álláspont a XII. századból (an-nak első feléből) eredezteteti, de olyan nézettel is találkozhatunk, hogy csak a tatárjárás után létesült. Mivel minden bizonnyal ez is a hajdani nagy kiterjedésű Csanádból szakad-hatott ki, továbbá erősen periférikus fekvésű, így Szent István korának nem tekinthetjük. Mivel azonban 1177-ben krassói várfölddel találkozunk, így a várispánság a XII. század második felében már biztosan létezett. Az

első krassói ispán 1200-ban szerepel. A Szörényi bánság nevét a Traján hídja közelébe eső arx Severinától (ma Turn-Severin) nyerte. Biztos történeti fogódzkodót 1233-ban találunk, amikor Lukács mester, mint Szörényi bán említetik. 13 évvel később találkozunk már az első Szörényi püspök, Gergely, nevével is. IV. Béla király a Szörényi bánságot 1238-ban egész az Oltig elfoglalta. A tatárjárás után a király a Szörényi bánságot 1247-ben hűbéri kötelezettséggel a János-vitézeknek adományozta, úgy hogy mindenféle pogányok és a bolgárok ellen fegyvert fogni kötelesek, más eretnekek ellen akkor, ha az ország határait átlélik és ez esetben száz lovaszt fognak a király rendelkezésére bocsátani. A lovagrendbe helyezett remények azonban itt nem teljesültek és a lovagok már 1260 táján elhagyták a Szörényi bánságot. IV. Béla király 1264. arra panaszkodott, hogy a bánságot már egyik zászlósúr sem akarja elvállalni. Ennek oka az volt, hogy ebben az időben a terület nagyon ki volt téve a bolgárok pusztításainak. Lőrinc mester, az új bán azonban kiűzte a bolgárokat és helyreállította a rendet, sőt királyaink ezután már innen intézték támadásaikat a bolgárok ellen. A XIII. század három utolsó évtizedéről keveset tudunk, annyi azonban bizonyos, hogy magyar bánok kormányozták.

A XIII. század végétől 1324-ig Szörényi bánt alig lehet megnevezni. Lehet, hogy ez időszak alatt valamelyik oláh vajda a Szörényi bánság birtokára helyezte magát, de az ilyen fajta birtoklást királyaink soha nem ismerték el, bár a vajdák is fizettek adót. 1324-ben Pál, Valkói, szerémiés bodrogi főispán viselte a báni méltóságot; Ezután 1330-ig ismert bánra nem találunk; valószínű, hogy Basaraba oláh vajda kerítette a bánságot hatalmába.

Károly Róbert király ezt nem tűrte és 1330-ban betört Erdélybe, a Szörényi várat bevette és Széchy Dénest nevezte ki Szörényi bánná. Az oláh vajda ki akarta engesztelni a királyt és évi adót ígért, de Károly Róbert ezt

nem fogadta el, és az Olt folyón túlra vonult, ahol a vajda árulása miatt a magyar sereget nagy veszteség érte. Mindamellett a Szörényi bánság megmaradt magyar kézben és Széchy Dénes a báni méltóságban. Ezután hosszabb időn át magyar bánok székeltek Krassó-Szörény vármegyében. 1365-ban Kóroghi László és Széchenyi Kónya voltak együttesen Szörényi bánok. Ez első példája volt annak, hogy e hivatalt egyszerre két személy töltötte be.. Nagy Lajos halálától kezdve a Szörényi bánok sorozata tökéletesen ismeret. Néhányszor előfordult, hogy valamelyik oláh vajda, mint Mirese és Vlád, Szörényi grófoknak, a Szörénység urainak nevezték magukat, de ez nem volt több bitorlásnál. Sokszor nem is birtokolták a vármegyét, mert ugyanabban az időben más magyar is szörényi bánnak volt kinevezve, vagy a báni méltóság nem is volt betöltve, mint például Zsigmond alatt néha évtizedekig. Ennek az volt az oka, hogy senki nem akarta magára vállalni az ország-rész irányítását, mely állandóan ki volt téve a török támadásainak és a törökkel cimboráló oláh vajdák pusztításainak. Zsigmond emiatt jutott arra az elhatározásra, hogy a német lovagrendnek adja át a bánságot. A lovagok 1429-ben meg is érkeztek és 1430-ban már Redvitz Miklós, a magyarországi német lovagrend nagymestere, nevezi magát Szörényi bánnak. A rendhez fűzött nagy várakozás azonban nem teljesült; a lovagrend új telepét 1432-ben a törökkel szövetkezett Vlád oláh vajda eltörölte; a lovagok a Szörényi vár védelmében meghaltak. Redvitz azonban még 1435-ban is viselte a báni méltóságot. Utána Thallóczy Frank, majd Hunyadi János volt a Szörényi bán. Mátyás idejében a báni állás soha nem volt huzamosabb ideig betöltve; de források hiányában nem tudjuk, hogy miért. Annyi áll a forrásokban, hogy szakadatlanul folytak itt a törökkel a csatározások. Csoulai More Fülöp bán 1492-ben két szekér török fejet küldött fel az országgyűlésre, de ez a kicsiny veszteség nem tartóztatta fel a törö-

köt. A törökök 1522-ben elfoglalták Orsovát, 1524. pedig Szörény várát. A mohácsi vész után az Olt és Duna közötti rész is megszűnt Magyarország kiegészítő része lenni s a Szörényi vár nem látott többé magyar bánokat. A Szörényi bánság erre megszűnik, amint ugyanakkor megszűnt Krassó vármegye is, de helyettük megszületik Szörény vármegye, mely János király, majd az erdélyi fejedelmek birtokához tartozott. Magába foglalta e megye az előbbi Krassó vármegyét és a volt Szörényi bánság még meglevő részeit, tehát kiterjedt a Marostól egész Orsováig. Vezetőiket nem nevezték sem főispánoknak, sem Szörényi bánoknak, hanem karánsebesi és lugosi bánoknak. Hivataluk soha nem vált külön; az egész élén mindig egy bán állt, aki Karánsebesen lakott. E változás legfeljebb 1536-ban történt; Somlyai Mihály volt az első bán.

A lugosi és karánsebesi bánok kormányozták e nagy kiterjedésű vidéket az erdélyi fejedelmek nevében egész 1658-ig, amikor Barcsay Ákos, az utolsó lugosi és karánsebesi bán, hogy az erdélyi fejedelemséget elnyerje, Lugost és Karánsebest a töröknek átadta, a vasvári béke pedig a török e szerzeményét helybenhagyta. Az ezutáni harminc év a vidékre nézve a török uralom korszaka, habár azt lehet mondani, hogy a vármegye területén valamiféle kettős uralmi rendszer volt, hiszen a fejedelmet is elismerték az itt lakók. Némi halvány vármegyei életnek még a török hódoltság korában is van nyoma. A nemesség azonban lassanként kivándorolt leginkább Erdélybe. Mikor Veterani 1688-ban Karánsebest visszafoglalta, Szörény vármegye is újra felébredt. Ebben már akkor Macskási Péter alispánnak fontos szerepe volt; 1689-ben ki is nevezték Szörényi főispánnak és egészen karlováci béke megkötéséig az is maradt. A karlováci béke a területet ismét török kézre jutatta. Macskási a szörényi főispáni címet 1707-ig viselte. A passarovici béke (1718) felszabadította

ugyan a Temes vidéket a török hódoltság alól. az 1715. XCII. t.-c.-ben a király arról biztosítja a nemzetet, hogy Pozsega, Verőce, Szerém, Valkó, Csongrád, Arad, Békés, Zaránd és Torontál mellett Szörény vármegyét is az anyaországhoz fogja visszacsatolni. Midőn Savoyai Jenő a délvidéket véglegesen visszafoglalta a töröktől, nem csatolták vissza az anyaországhoz, hanem 1716-tól 1751-ig katonai kincstári, 1751-1779. polgári kincstári közigazgatás alatt állt. Mikor 1779-ben a Maros és Duna közötti vidéken Temest és Torontált új életre keltették, ugyanakkor ezektől keletre Krassó vármegyét is feltámasztották, a volt Szörényi bánság egy része pedig mint katonai határőrvidék továbbra is elszakítva maradt Magyarországtól.

Ettől kezdve Krassó és Szörény története megint kettéválik. Krassóba mindjárt a török uralom alól való felszabadulás után számos külföldit telepítettek. Sok bányászcsaládot is hozatott ide a kormány a Felvidékről és Németországból és megint művelésbe vonták a bányákat. A kormány csakis németeket szeretett volna ide telepíteni, de miután elegendő számmal nem jöttek, szívesen látták az oláhokat is. 1717-ben a karánsebesi kerületben 91 falu volt 3915 házzal.

1738-ban a török ismét betört, és a temesi részekkel e vidék is, habár csak néhány hónapra, ismét a török birtokába került. Mikor Mária Terézia a volt temesi bánságot az országhoz visszakapcsolta, a régi vármegyének már a nevét is elfeledték. Hosszas tárgyalásokba került, míg megállapították, hogy hány és milyen nevű vármegyét milyen területtel állítsanak fel.

Vége megállapodtak, hogy a három új vármegye egyike Krassó legyen 109 mf² területtel, Lugos székhellyel. Jársi székhelyek lettek: Lugos, Bolcs, Kápolnás, Krassova és Oravica. Az új vármegyében ekkor 223 község volt.

Első főispánja gróf Haller József lett. Gróf Niczky Kristóf nevében Vörös Antal

al nádor 1779 augusztus. 5-én iktatta be a megyei tisztkart, Haller főispán pedig augusztus 22. foglalta el hivatalát; maga Niczky gróf mint királyi biztos iktatta őt be, mely alkalommal. Sok idő után ekkor hangzott itt először a magyar szó. Azóta Krassó a magyar alkotmányos élet áldásait élvezte 1849-ig; 1849-től 1860-ig a német nyelvű szerb vajdaság és temesi bánságnak volt kiegészítő része. Visszaállítatván a megyei kormányzat, 1860-tól visszaállították a megyei kormányzatot és Krassót is alkotmányosan szervezték újjá. A szörénységi rész 1779. után még majdnem egy századig maradt, mint határőrvidék elszakítva, mígnem az 1871. június 8-i királyi rendelet a bánsági határőrvidéket feloszlatta és 1872. január 1-től fogva az anyaországhoz visszakerült.. Az 1873. XXVII. tc. létrehozta Szörény vármegyé; meghatározta területét, székhelye az önálló törvényhatósági joggal felruházott

Karánsebes városa lett, első ispánja Jakab Bogdán, első országgyűlési képviselője egy nyugalmazott tábornok, Doda Traján lett. Az új vármegye azonban nélkülözte az alkotmányos nemzeti élet feltételeit, hét évi fennállás után Krassóval egyesítették és vele együtt alkotta Krassó-Szörény vármegyé.

A trianoni békeszerződés következtében a megye 1920. június 4. óta Románia része.

VARGA PÉTER

FELHASZNÁLT IRODALOM

GUBA JÓZSEF: *A történelmi Magyarország vármegyéi* (1846–1910). Budapest, Révai Digitális Kiadó, 2006.

KRISTÓ GYULA: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1988.

www.banaterro.eu/magyar/K/krasso_szoreny_varmegye.htm

„Viszontlátásra, tábornokom!”

*Rádióbeszélgetés Cogny tábornok (Hanoi) és de Castries tábornok
(Dien Bien Phu) között 1954. május 7-én*

Ez az írásos szöveg azon eredeti dokumentum másolata, amelyet 1954. május 7-én tíz, illetve 17 órakor rögzített a Hivatalos Információ Szolgálat a hanoi központban. A párbeszéd Cogny tábornok nem rögzített kérdésére adott válasszal kezdődik. A kérdés: „Milyen eszközök állnak még a rendelkezésükre?”

– A 6. BPC, a II/1 RCP, és ami az RTA-ból megmaradt.

– *Értem.*

– Mindenesetre ezekre már keresztet lehet vetni.

– *Igen.*

– Vette? Ö...hát jelenleg még maradt belőlük, de természetesen a számuk nagyon megcsappanta, mivel minden a nyugati részen található egységből csoportosítottunk át, hogy tudjuk tartani a keleti oldalt.

– *Igen.*

– ...körülbelül két század maradt mind a kettőből¹, és két százada az egyesített BEP-nek.²

Van még három a teljes összeomlás szélén álló százada az RTM-nek, de azok nem érnek az égvilágon semmit, egyáltalán semmit.

– *Igen.*

– Maradt még két század a 8. roham-csapatból.

– *Igen.*

Három százada van a BT 2-nek, de ez normális, mindig így van. Az RTM és a BT 2 az, ahol a legtöbb maradnak, mivel ők alig harcolnak.

¹ A 6. BPC és a II/1 RCP,

² Az 1. és a 2. BEP egyesítésére utal.

– *Természetesen.*

– Vette? És az 1/2, az 1/2 REI-ből is maradt körülbelül két század, illetve az 1/13-ból szintén két század. Ezek a századok körülbelül 70-80 fősek.

– *Rendben. Érttem.*

Nos! ...akkor tehát védekezünk, lépésről lépésre.

– *Igen.*

– Lépésről lépésre védekezünk, és úgy becsülöm, úgy becsülöm, hogy a legjobb lehetőségünk ... (recsegés)... Nam Youmnál...

– *Halló...halló...*

– Halló, hall engem tábornok?

– ...*hogy a legjobb lehetőségünk?* (Cogny)

– ...ha megállítjuk az ellenséget Nam Youmnál. (Castries)

– *Valóban?*

– Igen. És meg kell tartanunk a folyó keleti partját, különben nem lesz több víziünk. (Castries)

– *Igen, persze.*

– Szóval akkor azt javaslom, hogy próbálják meg, én is igyekszem végrehajtani. Az előbb szemléltem meg Langlais-t, eddig meg van az összhang. Aztán, Istenem..., nos, megpróbálom, a helyzettől függően megpróbálom a legtöbb eszközt dél felé küldeni.

– *Jó, rendben van. Várható, hogy este sor*

kerül erre?

– Hogyan?

– *Sor kerül erre estre?*

– Igen, tábornok, természetesen este.

– *Igy van, igen.*

– És nekem... nekem ehhez szükségem van az ön beleegyezésére.

– *Rendben, öreg barátom.*

– Megadja a beleegyezését?

– *Megadom a beleegyezésem.*

– Nos, én ki fogok tartani... igyekszem a lehető tovább kitartani azokkal, akik itt maradnak. Tábornok?

– *Igen, értem, öregem.*

– Rendben.

– *Muníció szempontjából hogy, hogy... Mit tudnak még felhasználni? (Cogny)*

– Muníció? Ez már kicsit komolyabb probléma, nincs...

– *Nincs valami, amit...*

– Nincs belőle. Van valamennyi 105-ös lőszer, de [...] nem használhatók itt semmire...

– *Igen.*

– ...ebben a pillanatban. És a lőszer, a 120-as lőszer...

– *Igen.*

– ...abból van, de kellene még 100-150 rakasz.

– *Igen.*

– És amiből ugye mindenhol van egy kevés?

– *Igen, persze.*

– Egy kevés mindenhol van. Nem tudjuk... gyakorlatilag lehetetlen összegyűjteni. Nyilvánvaló, minél többet küldenek, annál többre lenne szükség.

– *Igen.*

– Kitartunk, kitartunk, amíg lehet.

– *Úgy gondolom, hogy az lenne a legjobb, ha a légierő támogatást nyújtana még ma, hogy a Viet megálljon, hogy leállítsa az előrenyomulást.*

– Igen, tábornok. A légitámadásnak meg kell állítania az előrenyomulást, nemde? Utá-

na folytatni kell szünet nélkül, szünet nélkül, szünet nélkül. Akkor megadom önnek a Vietek elhelyezkedését.

– *Igen.*

– A Viet minden rendelkezésre álló erővel megindult kelet felé.

– *Értem.*

– Beleértve a 308. hadosztály két ezredét is.

– *Tényleg? Értem.*

– Jelenleg nincs, nem kellene a nyugati oldalon lennie másnak...

– *Igen. Csak a 36. ezrednek.*

– Azt hiszem a 36. Igen.

– *Ugye csak a 36. és 102. ezred¹...*

– Halló... Halló, halló... Halló, halló... (Castries)

... Hallott engem? (Castries)

– *És a 120. ezred, azt mondta? (Cogny)*

– Igen, tábornok.

– *A 102. ezred?*

– Megindultak a keleti oldal felé a...

– *Igen.*

– A 88. és a 102. ezred.

– *Igy van.*

– Vette? Ráadásul, ezek az információink a 312. hadosztályról² is.

– *Igy van. Értem.*

– ... és a 316. hadosztály³ jelenleg.

– *Értem.*

– Vette?

– *Letették az egész csomagot a keleti oldalon.⁴ (Cogny)*

De látja, mint ahogy azt vártam, a 308. mint mindig, most is kicsúszott a kezeim közül. (Cogny)

– Igen, így van.

³ A 36. és a 102. ezred a 308. gyaloghadosztály része, amely az erőd nyugati oldalán helyezkedett el.

⁴ A 312. hadosztály az erőd északi oldalán helyezkedett el.

⁵ A 316. hadosztály az erőd nyugati oldalát támadta.

⁶ Utalás a légitámadásra.

– Jó, tehát a déli irányba történő visszavonulás. Ön hogy látja? Az Isabelle felé, vagy inkább szétszóródva?

– Nos tábornok, mindenképp keresztül kell menni az Isabelle- en dél felé, nem igaz?

– De, ez így van.

– De parancsot fogok adni, parancsot adni az Isabelle-nek, hogy próbáljanak meg, próbáljanak meg elszabadulni onnan, ha lehetséges.

– Igen, értettem. Akkor adja meg az irányt, hogy a légierő minél nagyobb támogatást tudjon nyújtani.

– Oh, természetesen tábornok.

– Tessék, öreg barátom.

– És utána, tehát, Istenem... itt fogom őrizni azokat, akik nem akarják.

– Igen, értem.

– Ó...ők, hogyan is mondjam, nyilvánvalóan a sebesültek, illetve sokan már fogságba estek, mert voltak más támaszpontokon is, Elian 4-en és 10-en, a sebesültek...

– Persze, értem.

– Nos, ez az egész, amit a parancsnokságom alatt tartok.

– Igen öregem.

– Így van.

– Viszlát, öreg barátom.

– Fel tudom még hívni újra, mielőtt... a vég előtt.

– Akkor viszlát öreg barátom, Castries.

– Viszontlátásra, tábornokom.

– Viszontlátásra, öregem.

17-kor de Castries tábornok hosszasan ismertette Cogny tábornoknak, hogy az utolsó roham megkezdődött.

BODET: – *Halló. Várjon egy pillanatot, adom Cogny tábornokot.*

CASTRIES: – Halló...halló...

BODET: – *Halló? Adom Cogny tábornokot.*

CASTRIES: – Igen tábornok. Viszlát, tábornok.

BODET: – Viszlát, öregem. A legjobbat kívánom. Nincs ez így jól...

COGNY: – *Halló, halló, Castries? ... Halló, Castries?*

– Tábornok. (Castries)

– *Mondja öreg barátom, természetesen most be kell fejezni. De az biztos, hogy amit maga eddig csinált, az nagyszerű.* (Cogny tábornok itt hozzátett még egy mondatot, ami félbeszakadt.) A mondat következő volt: „Ezt nem szabad tönkretenni a fehér zászló felvonásával. Magát lerohanták, de semmi megadás, semmi fehér zászló!”

– ...Ah, rendben tábornok. Én csak meg akarom védeni a sebesülteket.

– *Igen, jól tudom. Nos, csinálja, legjobb esetben otthagyni az ön [...] cselekedjenek ők maguk [...]. Az amit eddig csinált, túl szép, hogy ezt csináljuk. Biztos megérti ezt öreg barátom.*

– Rendben, tábornok.

– *Nos akkor, viszontlátásra öreg barátom, a mielőbbi viszontlátásra.*

RÖVIDÍTÉSEK

BPC – Bataillon de Parachutistes Coloniaux – Gyarmati ejtőernyős zászlóalj

RCP – Régiment de Chasseurs Parachutistes – Ejtőernyős vadászrezred

RTA – Régiment de Tirailleurs Algériens – Algériai lövésrezred

RTM – Régiment de Tirailleurs Marocains – Marokkói lövésrezred

BT – Bataillon T'ai – Thaiföldi zászlóalj

REI – Régiment Etranger d'Infanterie – Idegenlégiós gyalogrezred

BEP – Bataillon Etranger de Parachutistes – Idegenlégiós ejtőernyős zászlóalj.

FORRÁS

<http://dienbienphu.xooit.com/index.php>

FORDÍTOTTA ÉS JEGYZETEKKEK ELLÁTTA:

KIS TIBOR

dialogue radio entre

le général Cogny, à Hanoï, et le général de Castries, à Dien Bien Phu

Ce disque est la reproduction d'un document authentique enregistré à la citadelle de Hanoï par les Services Officiels de l'Information le 7 mai 1954 à 10 heures et 17 heures.

A la question non enregistrée du général Cogny : « Quels sont les moyens dont vous disposez encore ? », le dialogue commence :

— Le 6e B.P.C., le 11e R.C.P. et ce qui reste du R.T.A.

— En tout cas, il n'y a plus qu'à mettre une croix dessus.

— N'est-ce pas ? Euh... Il reste actuellement, mais très amoindris, naturellement, car on a pris, on a fait des ponctions sur tout ce qu'il y avait sur la façade ouest pour essayer de caler à l'est...

— ... Il reste à peu près deux compagnies de chacun, deux compagnies pour les deux Bep réunis.

— Oui.

— Trois compagnies du R.T.M., mais qui ne valent rien du tout, n'est-ce pas, absolument rien, qui sont ébranlées.

— Oui.

— Deux compagnies du 8e choc.

— Oui.

— Trois compagnies du B.T. 2, mais c'est normal car c'est toujours, c'est le R.T.M. et le B.T. 2 auxquels il reste le plus de monde parce que ce sont ceux qui ne se battent pas.

— N'est-ce pas ? Et ou 1/2, ou 1/3 R.E.L. il reste à peu près deux compagnies et à peu près deux compagnies ou 1/3. C'est ce sont des compagnies de 70 ou de 80 (hommes).

— Voilà... Alors, nous nous défendons pied à pied.

— Oui.

— Nous nous défendons pied à pied et l'estime, j'estime que le maximum de nos possibilités... (paraître) sur la Nam Youm.

— Allô... Allô...

— Allô, vous m'entendez, mon général ?

— ... c'est d'arrêter l'ennemi sur la Nam Youm.

— N'est-ce pas ?

— Oui.

— Et encore faut-il que nous tenions la rive est, car sans cela nous n'aurons plus d'eau.

— Oui, bien sûr.

pas, je viens de prendre, de voir Lomplais, nous sommes d'accord là-dessus. Et puis, mon Dieu, eh bien, j'essaierai, j'essaierai, à la faveur des circonstances, de faire filer le maximum de moyens vers le sud.

— Bon, entendez. Ce serait de nuit, probablement ?

— De nuit ?

— Oui, mon général, de nuit, bien sûr.

— Et je... j'ai besoin de votre accord pour le faire.

— D'accord, mon vieux.

— Vous me donnez cet accord ?

— Et vous donnez cet accord ?

— Et vous donnez cet accord ?

— Et vous donnez cet accord ?

— Et vous donnez cet accord ?

— Et vous donnez cet accord ?

— Et vous donnez cet accord ?

— Et vous donnez cet accord ?

— Et vous donnez cet accord ?

— Et vous donnez cet accord ?

— Et vous donnez cet accord ?

— Et vous donnez cet accord ?

— Et vous donnez cet accord ?

— Et vous donnez cet accord ?

— Et vous donnez cet accord ?

— Et vous donnez cet accord ?

Viet, n'est-ce pas, je vais vous donner la physionomie.

— Oui.

— Le Viet a engagé, à l'est, tout ce qui lui restait de disponible.

— Oui.

— Ah, compris deux régiments de la 308.

— N'est-ce pas ? Il n'y a, il doit n'y avoir actuellement sur la face ouest...

— Oui.

— Que le régiment 36.

— 36, je crois. Oui.

— N'est-ce pas que le régiment 36, le régiment 102...

— Allô... Allô... Allô, allô...

— N'est-ce pas que le régiment 36, le régiment 102...

— Et pour le régiment 102, vous disiez ?

— Oui, mon général.

— Le régiment 102 ?

— C'est que, ils ont engagé sur la façade est...

— C'est le régiment 102 et le régiment 88.

— C'est le régiment 102 et le régiment 88.

— N'est-ce pas ? Plus ce qui, ce qu'ils avaient de valable de la 312.

— N'est-ce pas ?

— C'est ça. Oui.

— ... et la 316 actuellement.

ben... les unités qui n'en veulent pas.

— C'est ça, oui.

— Euh... les, comment dirais-je, évidemment, les blessés, mais dont, dont beaucoup sont déjà aux mains de l'ennemi, parce qu'il y en avait dans les points d'appui, Ellane 4 et que... et Ellane 10, des blessés...

— Bien sûr, oui.

— N'est-ce pas ? Et puis, je garde tout ça sous mon commandement.

— Oui, mon vieux.

— Voilà.

— Au revoir, mon vieux.

— Je vais encore vous téléphoner avant... avant la fin.

— Allez, au revoir, mon vieux Castries.

— Au revoir, mon général.

— Au revoir, mon vieux.

— Vers 17 heures, le général de Castries a exposé longuement au général Cogny qu'il était submergé.

— Allô... Allô...

— Allô. Attendez une seconde, je vous passe le général Cogny.

— Allô... Allô...

— Allô ? Je vous passe le général Cogny.

— Oui, mon général. Au revoir, mon général.

— Au revoir, mon vieux. Et tous mes vœux vous accompagnent. Allez, c'est très bien.

— Allô, allô, Castries ?... Allô Castries.

— Mon général ?

— Oui, mon général.

ENGI JÓZSEF

Megemlékezés II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak hazaszállításáról

A Rákóczi-szabadságharc kitörésének 300. évfordulója alkalmából rendezett megemlékezésekről, valamint II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak újratemetéséről terjedelmes anyag áll rendelkezésre. Ebben az anyagban természetesen nem lehetett minden olyan részletre kitérni, aminek első-sorban helyi jelentősége volt. Ilyen például az is, hogy a hamvak hazaszállításának tényén kívül a szállítás részleteiről szinte szó sem esett, pedig jelentős vasúti esemény volt, éppen úgy, mint az, hogy az érintett városokban és kisebb településeken nagy ünnepséget rendeztek. A szegedi előkészületekről és az ünnepség helyi és országos eseményeiről a Szegedi Napló folyamatosan beszámolt.¹

A hamvak hazaszállítását I. Ferenc József osztrák császár, magyar és cseh király Tisza István miniszterelnökhöz 1904. április 18-án intézett alábbi leirata előzte meg:

„A magyar történelem kiváló alakjai közül egyedül II. Rákóczi Ferenc hamvai nyugszanak idegen földön, s a hamvak hazaszállítása a nemzetnek ismételten kifejezett közóhaját képezi. Hála legyen érte az isteni gondviselésnek: azok az ellentétek és félreértések, amelyek súlyosan nehezédtek elődeinkre hosszú századokon át, ma már egy végképp letűnt korszak történelmi emlékeit képezik. Király és nemzet kölcsönös bizalma és az alkotmány visszaállított békés uralma megteremtették a trón és a nemzet között a sikerült egyesült munkásság alapfeltételét képező összhangot. Keserűség nélkül gondolhatunk tehát vissza mindannyian a mögöttünk álló borús korszakra s király és nemzet egyesült kegyelete keresheti fel mindazok emlékezetét, kiknek vezető szerep jutott a letűnt küzdelemben. Ennélfogva utasítom, hogy II. Rákóczi Ferenc hamvai hazaszállításának kérdésével foglalkozzék és erre vonatkozó javaslatait elvárom.”²

ILYEN ÉS HASONLÓ KOCSIKBAN UTAZTAK KASSÁRA AZ EMLÉKVONAT UTASAI (A KÉP ILLUSZTRÁCIÓ)

Ezt az örömteli hírt követően megkezdődtek az előkészületek, lázban égett az egész ország. Bizottság utazott Konstantinápolyba a hamvak hazahozatalának előkészítése céljából. A Magyar Királyi Államvasutak igazgatósága 1905. október 4-én Orsovára küldte Stelczel Frigyes szegedi üzletvezetőt, hogy Romy Béla miniszteri tanácsossal tegye meg az előkészületeket a hamvak szertartásos átvételére a román vasutaktól. (Másnap Stelczel Frigyes értesítette Szeged polgármesterét, hogy Romy Béla csak 10-én érkezik Orsovára, ezért visszautazik Szegedre.)

Október 4-én már ismert volt a város ünnepi programja.³ Lázár György dr. polgármester azt szerette volna, hogy a koporsókat szállító vasúti kocsit a közúti vasút (lóvasút) vágányán vontassák be a Széchenyi térre. Ez azért nem volt kivitelezhető, mert a háromtengelyű díszkocsi a közúti vasút íves pályarészein nem közlekedhetett. Október 5-én a kormány úgy akarta módosítani a szegedi programot, hogy a szent hamvakat szállító vonat egész éjjel Szegeden maradjon. (Az eredeti terv szerint a vonat 27-én 19.50 órától éjfél előttig tartózkodott volna Szegeden.) Ezekben a napokban Kiskunfélegyháza, Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd városok panaszt tettek a kormánynál azért, mert a szent hamvakat szállító vonat náluk csak „átsuhan”, holott ők is áldozni akarnak a bujdosók kegyeletos emlékének. A Szeged környéki hatóságok pedig folyamatosan jelezték, hogy részt kívánnak venni a szegedi ünnepen. Október 12-én 11 órakor Lázár György dr. polgármester, Stelczel Frigyes államvasúti üzletvezető és Rainer József főkapitány helyszíni szemlét tartott Szeged állomáson. Megállapították, hogy az állomás területén 12 ezer ember fér el. Abban is megállapodtak, hogy mielőtt a vonat az állomásra érkezik, lezárják a pályaudvar előtti 600 m²-nyi területet és egyszerre csak kétszáz embert engednek a koporsót szállító kocsikhoz. Az üzemi terv szerint a fejedelem

vonata a harmadik vágányra fog érkezni, és ameddig a vonat itt tartózkodik, a Szegedre érkező vonatokat a környező állomásokon várakoztatják. A hamvakat szállító vonat megérkezésekor a hatóság és a hivatalos küldöttek az éttermen és a várótermeken át mennek ki a pályaudvarra, a közönség pedig a jobboldali kényelmes följárón mehet a vonathoz. (Ez a följáró – kocsitűt – a mai Szeged állomás üzemi épületeihez vezető lépcső vonalában volt, a vasúti raktárhoz és a posta raktárához vezetett. Ma ez a följáró a Borbás utca felől van.) A pályaudvar és az előtte levő tér földísztéséről, valamint az egész állomás impozáns kivilágításáról a MÁV üzletvezetőségnek kellett gondoskodni. Október 15-én véglegesítették a Rákóczi-ünnep szegedi programját, ami 16-án a Szegedi Naplóban is megjelent: (részletek)

„I. Október 26-án Lázár György dr. polgármester és Becsey Károly dr. orsz. képviselő Orsovára utaznak. Ugyanezen este a városi színházban a nép számára ingyenes díszelőadást tartanak.

II. Október 27-én a város ünnepi díszit ölt s a tetemek Orsován leendő átvételének órájában a város összes harangjai meghuzatnak és egy órán át szólnak.

III. Ugyanezen délelőtt 10 órakor a belvárosi templomban, úgy alkalmas időben a többi felekezeti templomban ünnepi rekviem tartatik.

IV. Déli 11 órától este 9 óráig a pártok, testületek, egyletek a nagy nap emlékére ünnepségeket rendeznek.

V. Este 7 órától a városi színházban ünnepi ingyenes előadás a nép számára. (II. Rákóczi Ferenc fogsága.)

VI. Este 9 és fél órakor a város kivilágítatik.

VII. Esti 9 és fél órakor a belvárosi templomban ünnepi Te Deum tartatik.

VIII. Esti 10 órakor a templomból az egész közönség a Boldogasszony sugárúton égő fáklyák között a Szeged-pályaudvarra vonul és

ott a pályatesten a felvételi épület (állomásépület) hosszvonalában sorakozva a tetemeiket hozó vonatot bevárja. A menet élén az egyesített zenekarok haladnak s Rákóczi-korabeli indulókat játszanak.

IX. A vonat pontban 11 órakor tarackdörgés, a város összes harangjainak zúgása és a Himnusz hangjai között megérkezik. A közönség a vonatot imára térdelve fogadja.

X. Az egyesített dalárdák Rákóczi-korabeli dalt énekelnek. Ezután Várady Árpád püspök a dicső tetemeiket egyházi szertartás szerint beszenteli. A város polgármestere ünnepi beszéd kíséretében a tetemeiket a város nevében megkoszorúzza. Ezután a törvényhatóságok, községek, a testületek, egyletek helyezik el koszorúikat.

XI. Amennyiben az idő megengedi, a pályatestre fel nem férő közönség a dicső tetemek előtt elvonul. A tetemek mellett 48-as honvédek s a Rákóczi-egylet tagjai állnak díszőrséget.

XII. Éjjeli egy órakor a vonat a Rákóczi-induló hangjai, tarackdörgés és a harangok zúgása között a pályaudvarról kivonul.

XIII. Szeged határában alkalmas őrházaknál a tanyavilág népe őrtüzek és fáklyák mellett várja a vonatot és azt imára térdelve fogadja.

XIV. A város két küldöttje a szent tetemeiket Budapestre kíséri és az ott tartandó ünnepségen vesz részt.”

A város vezetői október 17-én tartott rendkívüli ülésen arról intézkedtek, hogy Rákóczi koporsója mellett katonaság is álljon díszőrséget és az állomásra kivonuló hatalmas emberáradat előtt 500 magyarruhás ember haladjon fáklyával.

A miniszterelnök október 18-án elrendelte, hogy az állomás peronjára csak jeggyel szabad kilépni, ezért a hatóság kénytelen volt sürgősen jegyekről gondoskodni. A tanács tizenegyezer jegyet nyomtatott. (A hölgyeknek nem adta ki jegyet egyszerűen abból az udvariassági okból, hogy az éjjeli tolongásba ne legyenek kényelmetlenségnek kitéve.)

Szemtanú

1906. október 20-án az országgyűlés külön törvénnyel (XX. tc.) eltörölte a megbélyegző 1715. XLIX. törvényt és kimondta, hogy „II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak tetemei hazaszállítatván, országos küldöttség által ünnepélyesen a kassai székesegyházban, Thököly Imre tetemei pedig a késmárki ágostai hitvallású evangélikus egyház templomában tétessenek örök nyugalomra.” Arról is rendelkezett a törvény, hogy „II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai emlékének megörökítésére felállítandó emlékmű és a hazaszállítás költségeire ötszázötvenezer korona ajánltatik meg”. Kormányrendelet döntött arról is, hogy a bujdosók hamvait hazaszállító vonatot udvari vonatként kell közlekedtetni. (Mai

203522/906. Cím.

Menetjegyek kiszolgáltatása a Rákóczi-ünnepély alkalmából Kassára utazók számára.

A f. hó 29-én Kassán tartandó Rákóczi-ünnepély alkalmából várható nagyobb utasforgalom könnyebb lebonyolítása céljából f. évi október hó 27. és 28. nap folyamán, valamint 29-én a reggeli órákban Kassára érkező vonatokkal utazók számára — a Kassáról visszaszautazásra szóló rendesárú jegyeket is már az oda-utazás alkalmával kell kiadni és pedig úgy helyi forgalmunkban, mint a kassa—oderbergi vasuton át utazásra is.

Ugyanez áll a kezelésünkben levő h. é. vasutak azon állomásait illetően is, melyek Kassára szóló közvetlen jegyekkel el vannak látva.

E célból azon utasoknak, kik ezen ünnepélyre Kassára és onnan vissza utaznak, a menet alkalmával a használt vonatnemnek és kocsiosztálynak megfelelő két rendesárú menetjegyet kell kiszolgáltatni, melyek egyike a menetre, a másik pedig a jövőre érvényes, meggyezvén, hogy a jövőre érvényes jegyet — a kelet bélyegzővel való szabályszerű lebélyegzésen kívül — megkülönböztetés céljából a jegy előoldalán a nedves állomásbélyegzővel is le kell bélyegezni.

A jegyvizsgáló közegek különösen utasítandók, hogy ez utóbbi jegyeket a menet alkalmával át ne lyukasszák; Kassa állomáson pedig a jegyek elszedése alkalmával ez utóbbi említett jegyekre, a jegyeket elszedő személyzet fordítson különös gondot, nehogy ezen, a visszatúrára még érvényes jegyek az utasoktól elszedessenek.

Ez utóbbi jegyek a visszaszautazásra f. évi október hó 29-étől 3 napig érvényesek. Mindezen jegyek különvonalra is érvényesek; a különvonatú díjszabás szerinti minimális illeték kiszámításánál azonban természetesen csak az azon utazásra szóló menetjegy ára vehető figyelembe, a mely utazás külön vonattal történik.

E menettérti jegyek váltására az utazó közönséget az állomásokon kifüggesztendő kéziratú hirdetések útján kell felhívni.

EZZEL A RENDELETTEL CSAK A KASSAI VASUTÁLLOMÁS JEGYPÉNZTÁRAINÁL JELENTKEZŐ TÖMEGES UTASFORGALMAT SZERETTÉK VOLNA ELKERÜLNI

204113/906. Ftv.

Szállítást póthatáridő kihirdetése Kassa állomást illetőleg.

A Rákóczi és bujdosó társai hamvainak hazaszállítása alkalmából rendezendő ünnepségek miatt Kassa állomáson beálló rendkívüli forgalmi viszonyokra való tekintettel f. évi október hó 28., 29. és 30-án 3 napi szállítási póthatáridőt fogunk alkalmazni mindazon teherárúkra (élő állatokat kivéve), melyek e napokon Kassa állomásra érkeznek vagy ezt az állomást átmenetben érintik.

Erről érdekelt közlegeinket értesítve utastjuk, hogy a vonatkozó s felettes üzletvezetőségük útján egyidejűleg megküldött hirdetményeket szembeőllő helyen, haladéktalanul függesszék ki.

Az ez intézkedéssel összefüggő különös eljárásra nézve szükséges utasítást az érdekelt állomások az üzletvezetőségtől veszik.

Budapesten, 1906. évi október hó 18-án.

A forgalmi főosztály:

Kotányi,
igazgató,

A RENDKÍVÜLI FUVAROZÁSI PÓTHATÁRIDŐT AZÉRT ALKALMAZTÁK, MERT A RÁKÓCZI-ÜNNEP ALKALMÁVAL A MENETRENDEN MEGHIRDETETT SZEMÉLYVONATOKON KÍVÜL MÉG 55 SZEMÉLYVONAT KÖZLEKEDETT ÉS A TEHERVONATOK HÁTTÉRBE SZORULTAK

értelemben: szigorú biztonsági előírások betartásával közlekedő kormányzati különvonat.) A kopsorsók részére az udvari vonat poggyászkocsiját teljesen átalakították és világítással látták el, valamint hozzákapcsolták a küldöttség kocsiját és az áramfejlesztő kocsit. A kocsikat a műszaki kocsihivatalban Jekkelfalussy Zoltán miniszteri tanácsos és Szendrei János október 22-én délben vette át, a vonat este 7 órakor indult Konstantinápolyba, ahova két nap múlva érkezett meg.

Október 20-án arról számolt be a Szegedi Napló, hogy „a pályaudvar díszítésének terveit most készíti a városi mérnöki hivatal. Szeged állomás pályaudvarán a peron teteje 12 reflektorral lesz kivilágítva. A peron eleje, a vasszerkezet pedig 1500 darab velencei színes lámpával fog kivilágíttatni. A peron tetejének közepén két méter magas magyar címer és korona fog csillogni, attól jobbra és balra egy méter átmérőjű, gázvilágítású csillagok fénylenek. A pályaudvar gázlámpáit erre az alkalomra leszerelik és részben

207083/906. Cín.

Mérsékelt árú menetértéjegyek a Rákóczi-ünnepély alkalmából Kassára utazók számára.

(Előleges értesítésként már közöltettük.)

A f. hó 29-én tartandó Rákóczi-ünnepély alkalmából Kassára és onnan vissza utazók számára vonalainkon (helyi érdekű vasutakkal való forgalomban csupán törshálózatunk beszakadó állomásától kezdve) — a szomszédos forgalmi viszonylatok kivételével — az I. és II. kocsiosztályban az alsóbb kocsiosztályú menetdíjkedvezményt, a III. kocsiosztályban pedig a félárú menetdíjkedvezményt engedélyezzük.

Ezen menetdíjkedvezmény úgy személy- mint gyorsvonatokon érvényes, külön személyvonatokon azonban csakis a díjszabásszerű minimális illeték (kilométerenkint 5 korona, vonatankint azonban legalább 120 korona) biztosítása mellett.

E menetdíjkedvezmény az említett napokon külön igazolás nélkül igénybe vehető, de csakis azon esetben, ha az utas Kassára utazása alkalmával a visszautazásra szóló menetjegyet is megváltja, és pedig ugyanazon állomásra, a melyről Kassára utazott.

E menetérti utazásra az I. kocsiosztályban az illető vonatnak megfelelő két II. oszt. jegyet, a II. kocsiosztályban az illető vonatnak megfelelő két III. oszt. jegyet, a III. kocsiosztályban pedig egy egész III. oszt. jegyet kell kiszolgáltatni, mely jegyek azonban csakis október hó 27. és 28-iki nap folyamán, valamint 29-én a reggeli órákban Kassára érkező vonatokkal utazók számára adhatók ki és ezen jegyek a visszautazásra október hó 29.—31-én érvényesek, olyképen azonban, hogy a visszautazás korábban, mint 29-én délben nem történhetik.

Ugyan e menetdíjkedvezmény és határozmányok érvényesek a kassa-oderbergi vasuton át Kassára utazásra is.

E menetérti utazásra szóló jegyek lebellyegzésére nézve elrendeljük, hogy az I. és II. osztályban utazásra a fennebbiek szerint kiszolgáltatandó két jegy közül egyiket, vagyis a jövőre érvényes jegyet, a keletbellyegzővel való szabályszerű lebellyegzésen kívül megkülönböztetés céljából a jegy előoldalán a nedves állomásbellyegzővel is lebellyeggezzék. Ugyanígy kell lebellyegezni a III. oszt. utasoknak menet-jövet utazásra érvényes jegyét is. A jegyvizsgáló közegek különösen utasítandók, hogy a jövőre szóló jegyeket a menet alkalmával át ne nyakasszák, Kassa állomáson pedig a jegyek elszedése alkalmával ez utóbbi említett jegyekre a jegyeket elszedő személyzet fordítson különös gondot, nehogy ezen a visszautazásra még érvényes jegyek az utasoktól elszedessenek. A III. oszt. utasok jegyeit úgy menetnél, mint jövetnél szabályszerűen kell átlyukasztani.

Ez által a f. évi 49. sz. Hiv. Lap-ban 203522/Cina. sz. a. közzétett rendeletünk érvényen kívül helyeztetik.

AZ ÚJ RENDELETBEN MÁR UTAZÁSI KEDVEZMÉNYBEN IS RÉSZESÍTETTÉK A RÁKÓCZI-ÜNNEPÉLYRE KASSÁRA UTAZÓKAT

karvastagságú szabadégővel és spirális apró égővel rendezik be azokat. A vasúti hídtól a pályaudvarig 600 méter hosszúságban bengáli tüzek fognak égni.⁴

A pályaudvar bejáratánál, ahol a vonat megérkezik, hat darab, egyenként két méter magas triposzon⁵ üstökben parafin fog égni egy méter magasságú szabad lánggal, ami olyan szép lesz, hogy annál szebbet rendezni már alig lehet. Szép lesz a szatymazi állomás

is. Azt is a szegedi városi mérnökség fogja díszíteni. A szatymazi állomást lámpion és magnézium fény fogja megvilágítani...”

A magyar királyi államvasutak Hivatalos Lapjában október 20-án jelent meg Rákóczi-ünnepre utazók menetjegyének kiszolgáltatásával kapcsolatos rendelet, valamint Kassa állomást érintő áruforgalomra alkalmazott fuvarozási póthatáridő elrendelése. A menetjegyek kiszolgáltatását szabályozó újabb rendelet október 25-én jelent meg a Hivatalos Lapban.

Október 24-én én már nagy ütemben díszítették a szegedi pályaudvart, ahova két vagon díszítőelem is érkezett Budapestről. Október 25-én arról írt a Szegedi Napló, hogy *„már ellenőrizni sem lehet, oly sokan jelentkeztek vidékről a szegedi Rákóczi-ünnepre. Az idő borult pedig s azzal fenyeget, hogy az ünnep teljes sikere meghiúsul. Most már mind egy. A torony alatt valósággal tombol a Rákóczi-láz, a biztonsági teremből állandóan futkosnak...”* A szegedi ünnepet ötszáz tagú bizottság rendezte, akik kis kokárdát viseltek.

Október 28-án nagy terjedelemben számolt be a Szegedi Napló a valóra vált álomról, *„ami fenséges és gyönyörű kép volt, olyan, amelyhez hasonlónak régtől ez a város szemtanúja”*. Ebből a részletes beszámolóból csak a vasúttal kapcsolatos eseményeket idézem: *„Szinte surranva, alig észrevehetően robogott be pontban 11 órakor a Szeged állomásra a szent hamvakat hozó vonat, melyet Orsovától Szegedig Stelczel Frigyes államvasúti üzletvezető vezetett.”*⁶ Amint megállt, halotti csendben, néma megilletődéssel nézte a tengernyi közönség azt az udvari poggyászkocsit, melyet teremmé alakítottak át, szépen feldíszítették és vakítóan kivilágították. Minden szem ezen a kocsin függött, mindenki közel akart férkőzni, hogy láthassa, hogy leborulhasson előtte. Ekkor játszódtott le a peronon a legremesebb tolongás, mely kicsibe múlt, hogy emberéletet nem követelt...

Közvetlenül a mozdony után volt csatol-

va a miniszterek személykocsija. A kormány összes tagjai ott voltak, Wekerle Sándor miniszterelnökkel az élükön. A kormány tagjai a vonat egész itt tartózkodása alatt a kocsiban maradtak...

A következő szalonkocsi Justh Gyula képviselőházi elnöke volt és ott néhány képviselővel foglalt helyet. Azután következett a ravatalos kocsi s több elsőosztályú kocsi a fővárosi sajtó képviselőivel...

Maga a hamvakat szállító kocsi halvány kék selyemmel van bevonva, belül négy villany-lusztér ég.⁷ A kocsi közepén vannak elhelyezve II. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona sárgaréz koporsói. A koporsót vörös bársony borítja, körös-körül hermelinnel van szegélyezve. A fejedelem ravatalán jogar, kard és korona van elhelyezve, párnára fektetve.

Jobbra Thököly Imre és Rákóczi József koporsói, balra Bercsényi, Eszterházi és Sirbik koporsói fekszenek.

Thököly koporsójára kard, korona és jogar van fektetve, Bercsényi koporsójára forgós-csákó, kard és buzogány. Ettől balra hitvese Csáky Krisztina koporsója pihen...

Szeged állomáson amikor a hamvakat hozó vonat itt tartózkodott, három különvonat robogott keresztül, melyek Orsováról szállították Budapest felé a tetemek átvételénél jelen volt törvényhatósági küldöttségeket s a kormány tagjait. Az első különvonatban kizárólag a megyék és városok küldöttei foglaltak helyet. A második különvonat vitte a Magyar Tudományos Akadémia elnökét, államtitkárokat, püspököket. A harmadik különvonaton utaztak a képviselőház alelnökei, államtitkárok, több főrendiházi tag...

Kevéssel a hamvakat hozó vonat megérkezése után a papság elhelyezkedett a gyászkocsi körül és Várady Árpád püspök megtartotta az abszolúciót.⁸

A rövid szertartás után előlépett Lázár György dr. polgármester, aki lendületes beszéd kíséretében tette le a város koszorúját a fejedelem koporsójára. Ezután a hölgyek

EZÉRT AZ ELISMERÉSÉRT NAGYON MEGDOLGOZTAK A SZAKSZOLGÁLAT VEZETŐI ÉS DOLGOZÓI. TISZTELTTEL GONDOLHATUNK MI IS RÁJUK

tettek le koszorúikat Rákóczi Ferenc és édesanyja Zrínyi Ilona koporsójára. Sorra következtek ezután a koszorút tevő összes hatóságok és küldöttségek...

A peronon kifejezett botrányos jelenetek azzal kezdődtek, hogy a közönség betörte az étteremből a peronra vezető ajtót. A pályaudvaron lefolyt rémes jelenetről alig lehet beszámolni. Az a rend, amit előre jeleztek, egy pillanatra sem állott fönn. Ellenben keletkezett olyan tolongás, amely ezer és ezer ember életét veszélyeztette...

Az eredetileg 9000 ember befogadására alkalmas területre 14000 embert bocsátottak be...

A gyászkocsit és az egész vonatot fakorlát választotta el a pályaudvarnak a peron felől eső részétől. Ezen a szűk területen tolongott a közönség folytonos életveszély közepette. Igen sokan a pályaudvar peronjának a tetejére mentek fel, mely leszakadással fenyegetett. Az állomásfőnökség kénytelen volt onnan a közönséget leparancsolni.

A kegyelet ünnepén az az ildomtalanság is megtörtént, hogy a vonat érkezés előtt a vágányok mögül a pályaudvarra szökött csöcselék, mikor a Rákóczi-vonat megérkezett, fölmászott a gyászkocsi tetejére. Ezt a csöcseléket alig lehetett onnan eltávolítani.

A koporsók körül őrt állt negyvennyolcas honvédek és Rákóczi-egyesületi tagok szintén sietve távoztak a pályaudvarról. Egy

HIVATALOS RÉSZ.

RENDELETEK.

229137/906. Aia.

Felsőbb elismerés II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai halmvainak hazaszállítása alkalmával teljesített kiváló szolgálatokért.

Kereskedelemügyi m. kir. minister úr Ő Nagyméltósága az alábbi rendeletet méltóztatott kiadni:

„Kereskedelemügyi m. k. Minister. 7922/eln. sz.

II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai halmvai hazaszállítása fényes sikerének elérésében kiváló része volt a m. kir. államvasutaknak.

A nemzet kegyeletes ünnepe alkalmából tetemesen megnövekedett forgalmon kívül az államvasutak az ünnepélyek alkalmával 37 különvonatot és 18 másodrendű vonatot bonyolítottak le, példás gondossággal és pontossággal.

Az a fárasztó szolgálat, melyet az államvasutak igazgatósága és különösen annak forgalmi főosztálya, az érdekelt üzletvezetőségek, nemkülönben a külső szolgálat személyzete ezen napok alatt végeztek, a hazaifas lelkesedés és odaadó kötelességteljesítés fényes példáját adta. A midőn ezt örömmel megállapítom, szükségét érzem annak, hogy az igazgatóságnak és különösen forgalmi főosztályának, mint az érdekelt üzletvezetőségeknek és a külső személyzet minden egyes tagjának, kik a nehéz munkában résztvettek, ezért az odaadó és igazán hazaifas, önzetlen munkásságáért legteljesebb elismerésemet és köszönetemet fejezzem ki.

Ezen leíratom az érdekelt személyzet tudomására adandó.

Budapest, 1906. november hó 8-án.

Kossuth.”

Erről az összes személyzetet örömmel értesítve, a magam részéről is köszönetemet és elismerésemet fejezem ki mindazoknak, a kik a magas rendeletben jelzett alkalommal sikeresen közreműködtek.

Buda pesten, 1906. évi november hó 9-én.

Ludvig,
elnök.

öreg honvéd majdnem sírva fakadva mondta: Hála Isten, hogy innen megmenekültem. Az állomáson a mentők részére két helységet rendeztek be. A mentőknek, noha a tolongás életveszélyes volt, csak két esetben kellett segítséget nyújtaniuk. Sokan lettek rosszul, de nem kértek orvosi segítséget. Több újságíró került életveszélyes helyzetbe, de szerencsére megmenekültek a komolyabb bajtól...

Éjjel egy órakor megindult Rákóczi vonata. Csendben gördültek kerekai, s alig

hallhatóan siklott ki a vonat az állomásról. Az érkezésnél lefolyt aktus ekkor megismétlődött. A közönség áhítattal köszönt el a szent hamvaktól, a harangok megszólaltak, s mindaddig búgtak, míg a vonat a szegedi határból ki nem ért...

Dorozsmán, bár csak öt percig állt a vonat, lelkes ünnepet rendeztek, Szatymazon és Kisteleken szintén fényes ünnep volt..."

A vonat 8 óra 35 perckor érkezett Budapest Keleti pályaudvarra. A budapesti és a kassai eseményekről a Szegedi Napló október 30-án részletesen beszámolt.

Kossuth Ferenc m. kir. kereskedelemügyi miniszter és Ludvig Gyula, a MÁV elnökgazgatója a forgalmi szakszolgálat vezetőit és dolgozóit a megnövekedett ünnepi forgalom sikeres lebonyolításáért dicséretben részesítette, ami m. kir. államvasutak Hivatalos Lapjában november 17-én jelent meg.

1996-ban ismét megünnepelték Szegeden a kilencven évvel korábbi eseményeket Az évfordulón Szeged önkormányzata és a MÁV Rt. helyi üzletigazgatósága december 21-én 11.30 órakor az állomás peronján felavatta II. Rákóczi Ferenc reliefét és emléktábláját.⁹ Az ünnepségen dr. Szalay István polgármester és Tóth Imre, a MÁV Rt. szegedi igazgatója mondott beszédet. Az avatáson közremű-

AZ EMLÉKTÁBLÁT DR. SZALAY ISTVÁN POLGÁRMESTER ÉS TÓTH IMRE, A MÁV SZEGEDI ÜZLETIGAZGATÓSÁGÁNAK VEZETŐJE LEPLEZTE LE

A RÁKÓCZI-RELIEFET ONTOTT BRONZ BETŰS FEHÉR MÁRVÁNYTÁBLÁRA HELYEZTÉK

ködött a Szeged Városi-MÁV fúvószene- kar, Mucsi Géza vezetésével. A dombormű Löffler Béla (1906–1990) alkotása,¹⁰ és azt özvegye, Löffler Klára, született Schönherz Klára adományozta Szeged városának.

A reliefből három darab készült, egy- egy a Kassai Rodostó Ház és a Kassai Szent Erzsébet székesegyház falán, egy pedig Szeged állomás is peronján található. Joggal megkérdendő, hogy hogyan került a szegedi vasútállomás peronjára a szlovákiai művészek egyik legjelesebbjének alkotása? Kassán 1996. október 18-án koszorúzással, ünnepségekkel, ökumenikus imával emlékeztek meg II. Rákóczi Ferenc hamvai hazahozatalának 90. évfordulójáról. Az ünnepségre Kassa polgármestere dr. Szalay István szegedi polgármester urat is meghívta. A hivatalos városi látogatások protokolljának elmaradhatatlan része Löffler Galéria megtekintése és vizit a város nagyszonyánál,

Löffler Béla özvegyénél, Löffler Kláránál. Ezen a polgármesteri viziten ajándékozta Szeged városának Löffler Klára a reliefet. A kassai rendezvény szervezői egyébként jól ismerik Szegedet, mert rendszeres résztvevői és előadói a szegedi Értelmiség Nyári Egyetemnek.¹² Dr. Szalay István pedig a „150 éves a magyar vasút” jubileumi ünnepség keretében avatta fel az emléktáblát Szeged állomáson, ahol a hamvakat szállító vonat két órát tartózkodott.

II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai újrateremtésének századik évfordulóját 2006. október 29-én Kassán ünnepelték meg. Az ünnepségre Budapestről nosztalgiavonatot indítottak a kelet-szlovákiai megyeszékhelyre. A vonat Budapest és Kassa között azon az út-

vonalon közlekedett, amelyen a legnagyobb magyar szabadságharcos hamvait szállították. A századfordulós kocsikban korabeli ruhákba öltözött hölgyek várták azt a százötven utast, akik a Nyugati pályaudvaron még a Ferenc József számára készült Királyi Vároteremből indultak a szabadságharcos fejedelem főbb állomásai felé. A hat kocsiból álló szerelvényben Rákóczival kapcsolatos relikviák, zászlók és fényképek is helyet kaptak és étkezőkocsi is volt. A vonatot 424-es sorozatú gőzmozdony továbbította. A vonat először Miskolcon, Rákóczi egykori lakóhelyén állt meg, majd Sárospatak következett, ahova zászlókkal feldíszített állomásra érkezett a vonat, és a vendégeket hagyományörző lovasok fogadták. Az első napi program Sátoraljaújhelyen ért véget, ahol ünnepi színházi előadás volt. Másnap Kassán, a Szent Erzsébet székes-egyház előtt tartott megemlékezésen vettek

A MÁV 424,009 PÁLYASZÁMÚ NOSZTALGIAGÖZÖSE

részt a vonat utasai, majd a kegyelet és a megemlékezés virágait elhelyezték II. Rákóczi Ferenc kassai Rodostó-ház előtt felállított szobránál. A kétnapos utazáson való részvétel 25 ezer forintba került. Minden jegy gazdára talált.¹³

Szegeden a Rákóczi-emléktáblát az állomás felújítása miatt levették, majd 2006. október 27-én újra kihelyezték. Ezen a napon a MÁV Szegedi Területi Központjának vezetői és dolgozói a város kulturális irodájával közösen emlékeztek meg az eseményről. A táblánál Kaposvári Péter, a MÁV területi igazgatója és Kardos János, az önkormányzat oktatási irodavezetője mondott ünnepi beszédet és megkoszorúzták az emléktáblát.¹⁴

JEGYZETEK

¹ 1906 októberében a Szegedi Naplóban megjelent tudósítások:

2-án: Szobrot Rákóczinak. A szoborbizottság megalakulása.

Hová temetik Rákóczit?

3-án: Rákóczi szegedi szobra. Milyen legyen az emlékmű?

Szobrot Rákóczinak! Az október 27-iki ünnep. A szoborbizottság megalakulása.

4-én: A szegedi Rákóczi ünnep.

Az öt koporsó a Széchenyi-téren.

5-én: A szegedi Rákóczi-ünnep.

A koporsók reggelig itt maradnak.

6-án: A szegedi Rákóczi-ünnep.

Szegel hölgyei Zrínyi Ilonának.

7-én: A szegedi Rákóczi-ünnep.

A hölgyek koszorúja.

9-én: A szegedi Rákóczi-ünnep.

A polgármester Budapesten.

Behozzák-e a koporsókat?

10-én: A szegedi Rákóczi-ünnep.

A küldöttség bejelentése.

Folynak az előkészületek.

11-én: A szegyi törvény ellen. Rákóczi és a király.

A szegedi Rákóczi-ünnep. A program teljesen megváltozik. A bujdosók éjjel érkeznek.

12-én: A szegedi Rákóczi-ünnep.

A megváltozott program.

13-án: A szegedi Rákóczi-ünnep. Az előkészületek folytatása.

A Rákóczi-törvény megsemmisítése.

14-én: Rákóczi szobra.

A szegedi Rákóczi-ünnep.

16-án: A szegedi Rákóczi-ünnep.

A végleges program.

Rákóczi lovas szobra. (Kassán.)

17-én: A szegedi Rákóczi-ünnep.

A rendkívüli ülés.

Szobrot Rákóczinak. A szoborbizottság megalakult.

Wekerle a királynál. A Rákóczi-törvényt eltörlik.

Rákóczi szobrára. Felhívás a közönségkéz.

18-án: A szegedi Rákóczi-ünnep. A rendező bizottság ülése.

Rákóczi-ünnep Kisteleken.

19-én: A szegedi Rákóczi-ünnep. Az előkészületek folytatása.

A Rákóczi-szoborbizottság ülése.

Thököly Imre hamvai.

20-án: A Rákóczi-törvény. A megbélyegzést eltörlik. A szegedi Rákóczi-ünnep.

Rákóczi szobrára. Újabb adakozás.

21-én: A szegedi Rákóczi-ünnep. Előkészületek a nagy napra.

A szent hamvak és a peron kivilágítása.

23-án: A Rákóczi hamvait szállító vasúti kocsi.

24-én: Ami a Rákóczi-törvényből hiányzik.

A szegedi Rákóczi-ünnep.

A főispán és a Rákóczi-ünnep.

Rákóczi szobrára.

Sérelem Rákóczi emléke ellen.

25-én: A szegedi Rákóczi-ünnep.

Rákóczi rendjele.

26-án: A katonák és a Rákóczi-ünnep.

A szegedi Rákóczi-ünnep. Az előkészületek folytatása.

Rákóczi szobrára.

27-én: Hazatérőben.

Az ünnep napja. A szent hamvak Szegeden.

A katonaság és a Rákóczi-ünnep.

Szeged Thökölynek.

A Rákóczi vasárnap munkaszünete.

II. Rákóczi Ferenc fogsága.

28-án: A fejedelem hazatért.

Az ünnep és a katonák.

Megjötték a bujdosók. (Nagy terjedelmű tudósítás.)

Rákóczi szobrára. Újabb adományok.

30-án: Temetés után.

A Rákóczi-törvény

Rákóczi útja. Szegedtől Budapestig. (Részletes budapesti és kassai beszámoló is olvasható)

31-én: Rákóczi sírja.

A szent hamvak veszedelmében.

II. Rákóczi Ferenc sírjánál.

Thököly hamvainak temetése.

² Révai Nagy Lexikona. XVI. kötet. Budapest, 1924. 52.

³ *Szegedi Napló*, 1906. október 4.:

„Október 26-án a város két küldöttje Orsovára utazik s az országos küldöttséggel a tetemek átvételében részt vesz. Október 27-én a város ünnepi díszet ölt s a tetemek Orsován leendő átvételének órájában a város összes harangjai megszólalnak és egy órán át szólnak...”

Ugyanaznap délelőtt 10 órakor a belvárosi templomban ünnepi gyászmise, melyen a város hatósága, közönsége és az összes lakosság részt vesz. Alkalmas idő esetén a gyászmise a Klauzál-terén tartatik...

Este hat és fél órakor a város kivilágíttatik...

A templomból az egész közönség, a funkciókat végző római katolikus papság, s az összes hitfelekezet lelkeszei, úgy a városi hatóság vezetése alatt égő fáklyák között a Boldogasszony sugárúton a Szeged pályaudvarra vonul s ott a pályatestre felvezető út felső torkolatánál megáll s a tetemetek hozó vonatot bevárja. A menet előtt az egyesített zenekarok haladnak s Rákóczi-korabeli indulókat játszanak.

A vonat 7 óra 50 perckor tarackdörgés, a város összes harangjának zúgása és a Himnusz hangjai között megérkezik. A közönség a vonatot imára térdelve fogadja...

Fél 9 órától 11 óráig a szent tetemeteket a közönség látogatja, mely idő alatt azok mellett 48-as honvédek s a szegedi Rákóczi-egyesület tagjai állnak díszőrséget...

Éjjeli 11 órakor a hatóság s a közönség újból gyülekezik a szent tetemek körül. Jászai Géza gróf a tetemetek újból megáldja s búcsúszót intéz.

A vonat a Rákóczi-induló hangjai, tarackdörgés és a harangok zúgása között a pályaudvarról kivonul. A Szeged határában lévő alkalmas őrházaknál a tanyavilág népe őrtüzek és fáklyák mellett várja a vonatot s azt imára térdelve fogadja.

A város két kiküldöttje a szent tetemeteket Budapestre kíséri s az ott tartandó isteni tiszteleten részt vesz...”

⁴ Bengáli tűz: színes tűzijáték, amely képeket, vagy annak egy részét emeli ki.

⁵ Triposzon üst: három lábbon álló üst.

⁶ Stelczel Frigyes volt az udvari vonat parancsnoka, ne tévesszük össze a mozdonyvezetővel.

⁷ Villany-luszter: csillár.

⁸ Abszolúció: felmentés, feloldás, bűnbocsánat.

⁹ Relief: dombormű. Szeged állomáson a relief emléktáblára van helyezve.

¹⁰ Löffler Béla szobrászművész Kassán született 1906. április 16-án és ott halt meg 1990. február 1-én. Prágában kőfaragást tanult, majd tanulmányait Budapesten folytatta. Hosszabb művészeti tanulmányúton járt Párizsban és Olaszországban. Művészeti pályafutása az 1920-as évek végén kezdődött. Szobrai fém, kő, csontból és üvegből készítette. Az 1960-as évektől restaurálási munkákat is vállalt. 1978-ban Érdemes művész kitüntetést kapott. Plasztikáit Kassán emlékmúzeum őrzi. (Révai Új Lexikona. XIII. kötet. 509.)

¹¹ Löffler Klára, született Schönherz Klára, Schönherz Zoltán testvérhúga. Schönherz Zoltán (1905–1942) a kommunista mozgalom ismert harcosa volt. Részt vett többek között az antifasiszta függetlenségi mozgalom szervezésében, az illegális Szabad Nép szerkesztésében. 1942 júliusában elfogták, katonai bíróság elé állították, október 9-én a Margit körüti katonai fogház udvarán kivégezték. (Új Magyar Lexikon. 6. kötet. Budapest, 1962, Akadémiai Kiadó. 40.)

¹² *Délmagyarország*, 1997. február 10.

¹³ *Népszabadság*, 2006. október 24. és 30.

¹⁴ *Délmagyarország*, 2006. október 28.

Monográfia a középkori bajor történetírásról

NÓTÁRI TAMÁS:

A salzburgi historiográfia kezdetei.

Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 23.

Szeged, Szegedi Középkorász Műhely,

2007, 342 oldal

Nótári Tamás, a Károli Gáspár Református Egyetem Római Jogi Tanszékének egyetemi docense jogtudományi PhD-értekezésének 2005-ös megvédését követően – amelynek anyaga monográfia formájában is napvilágot látott¹ – hazai tudományos életünkben egyedülálló jelenségként 2006 tavaszán védte meg a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán Történettudományi PhD-disszertációját *A salzburgi historiográfia kezdetei* címmel, amely a közelmúltban monográfia alakjában is megjelent a Közép-Európaában

egyedülálló középkorász sorozat, a Kristó Gyula akadémikus alapította Szegedi Középkortörténeti könyvtár huszonharmadik köteteként. A szerző – a nemzetközi hírnű klasszika filológus és bizantinológus, Szádeczky-Kardoss Samu² tanítványa – ezt megelőzően számos középkori³ és humanizmus kori⁴ témát exponált rangos folyóiratokban megjelent fordításaiban és tanulmányaiban.

A kötet a *Libellus Virgilii*, a *Gesta Sancti Hrodberti confessoris*, a *Liber confraternitatum*, a *Notitia Arnonis*, a *Breves Notitiae*, az ún. *Carmina Salisburgenia* és a *Conversio*

Bagoariorum et Carantanorum, vagyis VIII. és IX. század hét, illetve hat – mivel hagyományozódását tekintve a *Libellus Virgilii* a *Breves Notitiae* részeként maradt fenn – legfontosabb salzburgi forrása köré csoportosul, a felsorolt művek kronológiáját követve. „A középkorkutatás minden esetben filológia” – a szerző ezen alapelve, valamint a forrástisztelet kritériumát tartja munkája során mindvégig szem előtt. A monográfia további filológiai aspektusaként emelhető ki, hogy a kiindulópontként megjelölt források mindegyikénél (valamint a Virgil püspök szerzősége kapcsán bővebben tárgyalt aethicus isteri *Cosmographiánál*) megkísérli annak szerkezetét, nyelvi és stílusi sajátosságait, a bennük található reminiscenciákat feltárni. A filológiai megközelítés mellett azonban a köz-, egyház-, művelődés- és jogtörténeti szempontok is nagy súllyal estek latba, hiszen maguk a salzburgi történeti források sem lettek volna interpretálhatók a politikai folyamatok behatóbb elemzése nélkül. Bizonyos alfejezetek kérdés-

felvetéseinél kitekintést tesz bizonyos szak-, illetve segédtudományok eredményeire; így például a salzburgi sókitermelés a régészet, a bulgáriai misszió és Metód működése a szlavisztika, a VIII. századi társadalomkép pedig a germanisztika kutatási eredményeit hívhatta segítségül.

A szerző miért éppen a salzburgi forrásokat vette górcső alá – merülhet fel a kérdés. Az előszóban erre így válaszol. „Egyrészt a salzburgi historiográfia – s e fogalmat itt kiterjesztően értelmezvén ide soroljuk a történeti forrásértékkel bíró és önmagukban is történeti tényanyagot elbeszélő hagiográfiát,

a birtokjegyzékeket és *carmen*eket – kiemelkedően gazdag a korabeli bajorországi forrásanyaghoz képest, hiszen keletkeztek ugyan hagiografikus művek, birtokjegyzékek és levelek Freisingban, Regensburgban és Passauban is, ám egyedül Salzburg büszkélkedhet a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*mal, e sajátos, Salzburgra oly jellemző *genus mixtum*mal. Másrészt az Agilolfing-dinasztia utolsó hercege, III. Tasziló Nagy Károly általi trónfosztása és az önálló Bajor Hercegség felszámolása után Regensburg megszűnt hercegi székhely lenni, s a 798-ban érsekséggé emelkedett Salzburgi Püspökség a VIII. század végére vitathatatlan primátusra tett szert a többi bajor egyházi központ felett, vagyis immáron de iure is Bajorország hatalmi centrumává lett – e források kiemelt elemzését tehát már keletkezési helyük történeti–politikai fontossága is indokolja. Harmadrészt pedig a IX. század végi salzburgi források egyedülálló jelentőségű információkkal gazdagítanak bennünket a Kárpát-medence – az avarok – történetét illetően. *A salzburgi historiográfia kezdetei* cím talán némi magyarázatra szorul. A vizsgálat tárgyául szolgáló források legtöbbje nem elsődlegesen historiografikus céllal íródott: birtokviták jegyzőkönyvszerű lejegyzése, paródiába hajló, álneven írott kozmográfia, legenda, a kereszténységet imaközösségben összefoglaló névjegyzék, birtok- és adománykatalógus, sírfeliratnak, kísérlévélnak, talán stílusgyakorlatnak szánt vers, az egyházmege (vélt vagy valós) joghatóságát megvédő per vádirata vagy legitimációs anyaga. Mindegyikben jelen van a historiografikus elem, ám céljuk sokszor az elmúltak rögzítése mellett (vagy inkább által) gyakorlati, legitimációs, pragmatikus: a szerény *locus*ból Bajorország szellemi, világi és egyházi központjává lett Salzburg helyének, szerepének, jelentőségének meghatározása, rögzítése a számunkra történelemmé szelődült politika árjában.”

Összefoglalóan az egyes fejezetek, illetve források kapcsán a következő megállapításokat vonja le Nótári. Az Írországból Bajorországba érkező Virgil számos tekintetben új fejezetet nyitott Salzburg történetében. Odilo, majd Tasziló hercegekben komoly támaszra találva megszilárdította egyházmegeje helyzetét az elődeként tisztelt Rupert és a nagy ellenfél, Bonifác lerakta egyházszervezeti alapokon építkezve. A püspökség, illetve a Szent Péter-kolostor javaiért és jogaiért folytatott küzdelme dokumentumaként született meg a *Breves Notitiae* részeként ránk maradt *Libellus Virgilii*, amelynek tanúsága szerint a bajor és frank tradíciót követve a központi egyházi hatalom megerősítésére törekedett. A *Libellus Virgili*ben elbeszéltek esetek – a hercegi káplán (s ezáltal maga a herceg) és Virgil között a még Rupert idején alapított javadalmak feletti viták – és az ezekből levont következtetések több, az Agilolfing-dinasztia utolsó két tagjának uralkodása idején megmutatkozó tendenciát tesznek világossá. A bajor szokásjog szerint a kolostoralapításhoz uralkodói engedélyre volt szükség, ami egyúttal a hercegi védelmet is magában foglalta, s a hercegek szabadon rendelkeztek mind az általuk alapított, mind pedig a közreműködéssel létrejött kolostorok felett, vagyis a kolostorok teljességgel beépültek a bajor hűbéri rendszerbe. Éppen e gyakorlatot kívánta a bonifáci reform a kolostorok feletti püspöki joghatóság helyreállításával, illetve megteremtésével felszámolni, s e törekvés kikerülhetetlen konfliktust szült a bajor herceg, illetve a nemesség és a bajor megyéspüspökök között, ám ezen összeütközések mögött nem feltétlenül kell komolyabb, a herceg és a püspök között feszülő politikai ellentétet feltételeznünk, miként Odilo és Virgil esetében sem. Nem tekinthetjük ugyanakkor véletlennek, hogy a bajor püspökségeket csak Nagy Károly hatalomátvétele után, 798-ban fogták össze az érsekséggé emelt Salzburg irányítása alatt,

hiszen az érsekség létrehozása a hercegek jogkörét, s püspökök és az apátok döntéseibe történő beavatkozás lehetőségét nagyban csorbította volna, megfosztotta volna a hercegeket azon joguktól, hogy a zsinatokon maguk elnököljenek.

Virgil legkésőbb a salzburgi Rupert-dóm felszentelésének évére, 747-re megírta, illetve megírtatta Rupert életrajzát. A *Gesta Sancti Hrodberti confessoris* kapcsán felmerülő négy kérdésre adható válaszaink röviden így foglalhatók össze. Rupert legkésőbb 696-ban jött püspöki székhelyéről, Wormsból Bajorországba. Jöttét már az Agilolfing-dinasztiával fennálló rokoni kapcsolatai is indokoltá tennék, ám bizonyos politikai motivációkat sem zárhatunk ki. Salzburgban telepedett le, ahol szervezett formát és új lendületet adott a már meglévő keresztény életnek és közösségnek; templomokat és szerzetesi közösségeket alapított, azonban a – feltehetően már régebb óta létező – Szent Péter-kolostor alapítása nem az ő nevéhez köthető. Salzburgban nem hozott létre egyházmegyét, tehát sem salzburgi püspöknek, sem salzburgi apátnak nem tekinthető. Az élk sorából március 27-én, Wormsban távozott, ahová nem sokkal halála előtt visszatért. 715/16. május 15. után már feltehetően nem volt Salzburgban; halálának éve bizonytalan, biztonsággal legkorábban 715-re datálhatjuk, ám egy későbbi esztendő is feltételezhető.

A *Notitia Arnonis* megszületésének okaként Nagy Károly Bajorország feletti hatalomátvételét adhattuk meg, amelyre III. Tasziló, az Agilolfing-dinasztia utolsó hercegének trónfosztása révén kerülhetett sor. A frank–bajor kapcsolatok terén a 780-as évekig nem beszélhetünk következetes Karoling-ellenességről az Agilolfingek részéről, e viszonyokat az aktuális politikai konstelláció határozta meg, számos esetben az Agilolfing-dinasztia tagjai, így például Odilo és Tasziló is csak frank segítséggel foglalhatták el a

bajor trónt, illetve szilárdíthatták meg hatalmukat. A Karoling–Agilolfing kapcsolatból természetesen nem hiányzott a rivalizálás, ám ez csak 788-ban, III. Tasziló Nagy Károly általi trónfosztásakor vált végzetessé a bajor herceg számára. Vizsgálódásunk végén a források hiányos és tendenciózus volta ellenére világosan megmutatkozott, hogy milyen folyamatok vezettek e végeredményhez és e kép kialakulásához. A frank uralkodó nagyhatalmi politikájának nem volt feltétlenül szüksége katonai összeütközésre ahhoz, hogy miután ellenfeleivel és ellenségeivel leszámolt, a hajdani Merowing-uralom alatt álló területen önállóságát immáron egyedülként megőrző Bajorországot is beolvassza birodalmába, elegendőnek mutatkozott ravasz diplomáciai eszközökkel elszigetelni a hercegséget, s a maga számára megnyerni a bajorok egy, a majdani perben őt támogató csoportját. A perben nem csupán hajdani vétkei, nevezetesen a 763-ban állítólagosan elkövetett *harisli*zt, vagyis a királyi sereg önkényes elhagyását vetették Tasziló szemére, hiszen ez de iure nem lett volna elegendő a halálos ítélet kimondásához, hanem súlyos hűtlenséggel – számos, 757-ben és 781-ben tett hűségesküjének, illetve 787-es vazallusi esküjének megszegésével –, s az *infidelitas* legsúlyosabb megnyilvánulásának számító, az avarokkal kötött szövetséggel is vádolták. A halálos ítélet végrehajtása ugyanakkor nem hozta volna meg Károly számára a kívánt eredményt, hiszen Tasziló kivégzésével nem annektálhatta volna eo ipso Bajorországot; Tasziló – s vele együtt családtagjainak – kolostorba zárása viszont lehetővé tette a frank uralkodónak, hogy szabadon rendelkezék az immáron uratlanná vált hercegséggel.

A Tasziló elleni perben talán vádlóként is fellépő, s így a frank *Machtergreifung* nyertesének számító Arn Benedictus diakónussal íratta meg a *Notitia Arnonist*. Lehetséges, hogy a *Notitia Arnonist* már 788-ban lejegyezték, azonban egy valamivel későbbi idő

sem zárható ki. A *Breves Notitiae* keletkezése szorosan összefügg Salzburg 798-ban történő érsekséggé emelésével, s Nagy Károly bizalmasa, Arn e jegyzékkel igyekezett primátusát bizonyítani a többi bajor püspök felé. Arn annál is inkább kiérdekelte Nagy Károly bizalmát, mivel készségesen végrehajtotta utasításait a III. Leó pápa körül Rómában kibontakozott kényes helyzetben. Nézetünk szerint Nagy Károly emberei, Paschalis és Campulus által elsősorban azért szították e viszályt – s kísérelhették meg trónjáról letaszítani a pápát –, hogy utóbb a frank uralkodó a pápa megmentőjének szerepében léphessen fel, s hajtathassa végre a tekintélyére nézvést megtépázott, s politikailag kiszolgáltatott pápával saját császárrá koronázását. Arn aktív szereplőként végigkísérhette ezen eseményeket, amint ezt az Alcuinnal folytatott levelezésből egyértelműen megállapíthatjuk.

Az ún. *Carmina Salisburgensia*t tartalmazó kódex datálását a püspökök versebe foglalt listája teszi lehetővé. Mindezek alapján Liupram halála terminus ante quemnek, Anno püspökké szentelése pedig terminus post quemnek tekinthető, vagyis a püspöki névsor tehát valamikor 854 és 859 között született. A *Carmina Salisburgensia* elnevezés annyiban problematikus ugyan, hogy azon látszatot kelti, mintha mindezen versek Salzburgban születtek volna, noha számos *carmen* esetén ez valószínűtlen, illetve bizonyíthatóan valótlan, ugyanakkor valamennyi, e cím alatt összefoglalt vers kötődik valamilyen módon Salzburghoz, hiszen a nem ott keletkezettek is Salzburgról és püspökeiről/érsekeiről szólnak, gyakorta vers formájában írott levélként. A Dümmler valószínűsítette, Vergiliustól és Ovidiustól származtatott átvételek kapcsán rámutat arra, hogy e fordulatok nem feltétlenül vezethetők vissza az említett klasszikus *auctorok* kiemelkedően elmélyült ismeretére, hanem éppúgy – sőt, valószínűbben – származhattak Venantius Fortunatus, Aldhelm vagy Alcuin munkásságából.

Herwig Wolfram 1979-es kiadásában a *Conversio* tizennegyedik fejezetének vonatkozó mondata alapján 871-et fogadta el a keletkezés évéül, 1995-ös monográfiájában azonban módosította álláspontját, s a középkori számítási módot vette alapul, amely szerint a szövegben megjelölt esztendő is hozzászámítandó az eltelt évekhez, s ennek alapján a 870-es megírási év mellett állapodott meg; kiadásában Fritz Lošek is ezen állásponthoz csatlakozott, amit a magunk részéről is elfogadtunk. A szerző kilétére csupán a mű néhány utalásából kísérelhetünk meg következtetéseket levonni, ám teljes biztonsággal nem tudjuk azonosítani. Nagy valószínűséggel megállapítható ugyanakkor egy, az ötödik fejezetben olvasható első személyű fogalmazásból a szerző salzburgi, illetve bajor származása. Az a karantán és avar misszió kérdése, valamint az Ingo-történet valódisága és továbbélése mellett behatóbban vizsgáltuk azon, a *Conversio* által rögzített vádpontokat, amelyeket a Regensburgi Zsinaton Metód ellen felhoztak – természetesen nem állapítható meg, hogy a *Conversio* a per vádirataként, vagy pedig annak utólagos legitimációjaként keletkezett-e.

Metód pannóniai és moráviai működését és a Salzburgi Érsekségnek e területekre vonatkozó jogigényét megvilágítandó áttekintettük a Bajorországból kiinduló karantán és avar misszió állomásait, s megállapíthattuk, hogy annak megszervezésében a pápaság valóban nem vállalt aktív részt, ám bizonyos eredményeit és némely területek felletti joghatóságát Salzburg még a VIII. és IX. század fordulóján nem kívánta a tekintélye mélypontján levő pápasággal jóváhagyatni, a 870-es években pedig a pápaság már nem kényszerült elfogadni a pápai közreműködés nélkül adott, Nagy Károly-féle jóváhagyásokat. Magát a misszió módját jobban megvilágítandó kitekintést tettünk a 860-as évek bulgáriai eseményeire és az e területen Róma, Bizánc és a Frank Birodalom között

zajló vetélkedésre, aminek szerves folyamánként elemezhetjük a pápaság – s a pápai legátus, Metód – és a bajor püspökök közötti hatalmi vitát.

A rövid tartalmi áttekintés után a kötet kapcsán jó lelkiismerettel kijelenthetjük, hogy az a szerzőtől megszokott precíz, forráshű, mind az elsődleges szövegek, mind a másodlagos nemzetközi szakirodalom főlényes ismerete alapján íródott. Nem csupán a jog- és az egyháztörténész, hanem a politika- és irodalomtörténész is haszonnal forgathatja Nótári Tamás monográfiáját, amely a korai középkor világába a bajor viszonyokon keresztül ad áttekintést.

SZALÓKI GERGELY

JEGYZETEK

¹ NÓTÁRI T.: *Jog, vallás és retorika. Studia Mureniana*. Szeged, 2006.

² NÓTÁRI T.: Szádeczky-Kardoss Samu emlékére. *Belvedere Meridionale* 2004. 7–8. 84–86; Emlékezés Szádeczky-Kardoss Samu professzorra. *Jogtörténeti Szemle* 2005. 1. 44–46.; In memoriam Samuelis Szádeczky-Kardoss piissimam. *Vox Latina* 41. 2005. 142–143.; Szádeczky-Kardoss Samu (1918–2004). *Aetas* 2005. 4. 182–186.; En memoire de Professeur Samuel Szádeczky-Kardoss. *Acta Antiqua* 46. 2006. 3. 209–212.; Szádeczky-Kardoss Samu emlékezete. In: Hamza G. – Nótári T.: *Mit hoz a múlt? Jog- és kultúrtörténeti tanulmányok I.* Budapest, 2006. 493–501.

³ NÓTÁRI T.: *Források Salzburg kora középkori történetéből*. Fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta Nótári Tamás. Szeged 2005; *Iuridicophilologica. Tíz tanulmány*. (Az előszót írta Szádeczky-Kardoss Samu) Budapest 2004.; Avarok a Kárpát-medencében – Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. *Belvedere Meridionale* 12. 2000. 3–4. 110–114.; *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. *Aetas* 2000. 3. 93–111; *Megjegyzések a Conversio Bagoariorum et Carantanorum avar vonatkozású fejezeteihez*. Tanulmányok a középkorról. A II. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai. Szerk. Weisz B. – Balogh L. – Szarka J. Szeged, 2001. 67–84.; *De Consultis Bulgarorum*.

Collega 6. 2002. 5. 47–53.; Két forrás a kora középkori Salzburgból, Notitia Arnonis – Epistola Theotmari. *Aetas* 2004/2. 72–95.; Salzburg neve a kora középkori forrásokban. *Collega* 9. 2005. 1. 48–54; *Tassilo III's dethronement – contributions to an early-middle-age show trial*. Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Iuridica et Politica 23. 2005. 65–90.; Róma és Bizánc missziós kísérletei a IX. századi Bulgáriában. *Belvedere Meridionale* 2005. 1–2. 22–35.; A Salzburgi Érsekség és Metód konfliktusa a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* tükrében. *Belvedere Meridionale* 2005. 3–4. 37–62.; Metód pere a Regensburgi Zsinaton a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* tükrében. *Collega* 9. 2005. 1. 44–51.; On the Avar-related chapters of the *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. *Chronica* 5. 2005. 26–39.; Adalékok Virgil apát és püspök bajorországi működéséhez. In: *Medievisztikai tanulmányok*. A IV. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai. Szerk. Marton Sz. – Teisler É. Szeged 2005. 99–122.; III. Tasziló trónfosztása – adalékok egy koraközépkori koncepció perhez. *Jogtudományi Közöny* 60. 2005. 12. 503–516.; Személyállapot és társadalomszerkezet a kora középkori Bajorországban. *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Budapestinensis* 42. 2005. 163–186.; Az univerzum képe Aethicus Ister Cosmographiájában. *Belvedere Meridionale* 2005. 5–6. 38–54.; III. Leó pere és az Salzburgi Érsekség megalapítása. 9. *Collega* 2005. 4. 55–59.; *Gesta Hrodberti*. In: *Classica – Mediaevalia – Neolatina*. Edd. L. Havas et E. Tegye. Debrecen, 2006. 131–146.; A kora középkori salzburgi birtokjegyzékek margójára. *Jogelméleti Szemle* 2006. 3.; Virgil püspök bajorországi jogvitáinak margójára. In: *Tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Szerk. Mezey B. – Révész T. M. Budapest, 2006. 369–384.; Szent László király I. törvénykönyve. (A Szabolcsi Zsinat határozatai.) Bevezetés, fordítás, jegyzetek. In: *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22. Szerk. Makk F. – Thoroczky G. Szeged, 2006. 146–161.; Az ún. I. Esztergomi Zsinat határozatai. Ibid. 218–235.; Az ún. II. Esztergomi Zsinat határozatai. Ibid. 248–251.; Zsinati töredék. Ibid. 267; Infidelitas és harisliz. *Belvedere Meridionale* 2006. 3–4. 3–12.; Salzburgi Virgil – püspök és karikatúrista. In: Hamza G. – Nótári T.: *Mit hoz a múlt?*

Jog- és kultúrtörténeti tanulmányok I. Budapest, 2006. 217–260.; Egy kora középkori koncepció per – III. Tasziló trónfosztása. In: Hamza G. – Nótári T.: *Mit hoz a múlt? Jog- és kultúrtörténeti tanulmányok I.* Budapest, 2006. 261–291.; Metód pere a Regensburgi Zsinaton. In: Hamza G. – Nótári T.: *Mit hoz a múlt? Jog- és kultúrtörténeti tanulmányok I.* Budapest, 2006. 292–338.; On Bishop Virgil's Litigations in Bavaria. *Acta Juridica Hungarica* 48. 2007. 49–70.;

⁴ NÓTÁRI T.: Timur Lenk és I. Bajazid Aeneas Sylvius Piccolomini „Európa” című művében. *Belvedere Meridionale* 11. 1999. 5–6. 89–94.; A török terjeszkedés állomásai Aeneas Sylvius Piccolomini „Európa” című művében. *Actas* 1999/4. 149–162.; Aeneas Sylvius Piccolomini

és a defensio imperii Christiani gondolata. *Jogelméleti Szemle* 2003/4.; *Aeneas Sylvius Piccolomini szónoki művészete.* Középkortörténeti tanulmányok, A III. Medievisztikai PhD-Konferencia előadásai. Szerk. Weisz B. Szeged, 2003. 103–112.; Die Geschichte des Grafen Ingo bei Enea Silvio Piccolomini. In: *Varietas Gentium–Communis Latinitas.* XIII International Congress for Neo-Latin Studies. 6–12 August 2006, Budapest. 96.; A kereszténység és az iszlám harca Enea Silvio Piccolomini (II. Pius pápa) világképében. In: Hamza G. – Nótári T.: *Mit hoz a múlt? Jog- és kultúrtörténeti tanulmányok I.* Budapest, 2006. 392–409; Enea Silvio Piccolomini és a jogtudomány kapcsolata. *Jogtudományi Közöny* 62. 2007. 9. 407–412.

„... MÉG A RÉGI ÖREGÖKTŰ' HALLOTTAM...”

VARGA SÁNDOR

Adatok a dualizmus kori, székelyföldi arányosítás és kivándorlás kérdéséhez¹

Bevezetés

Az arányosítás és a székely kivándorlás kérdésére Andrásfalvy Bertalan *Hagyomány és környezet*² c. tanulmányát olvasva figyeltem fel. Az 1871-es és az 1882-es arányosítást és előzményeit vizsgálva Andrásfalvy kihangsúlyozza, hogy az 1850-es évektől sorban hozott törvények gazdasági ellehetetlenülést okoznak a Székelyföldön. Az emiatt bekövetkező-felerősödő kivándorlást és népességfogyást a Trianonhoz vezető út egyik fontos állomásaként jelöli meg. A fent említett törvények a következők: 1854-ben eltörölték a székely birtok örökösödési jogát, mellyel lehetővé tették, hogy a birtokot „szétörökölhessék” illetve, hogy nem székely is örökölhessen, majd meghozták az erdő-törvényt, mely aránytalanul nagy büntetéssel sújtja az erdőből legelőt kihaló székelyt.³

Az arányosítás tulajdonképpeni jelentése nem más, mint hogy a földbirtokosok javára birtokaik nagyságának arányában felosztják az addig a faluközösség által közösen használt erdőket, legelőket, kiszorítva abból a szegény kisbirtokos, illetve nincstelen réteget. Megszűnik tehát a közös erdő és legelő által biztosított szociális háló.⁴ Az ezután érvénybe lépett kötelező tagosítás költségeit ráterhelték a székelyekre, méghozzá nem birtok nagyságának arányában, hanem a „kepével”, az egyházi adóval egyezően. További problémát jelentett, hogy az elosztás nagy számú korrupciós ügyletre adott lehetőséget, valamint hogy a tagosítás miatt elvesztett területeknél a kárpótlásul kapott földek gyakran sokkal gyengébb minőségűek voltak.⁵ Mindezen törvények összességében azt eredményezik, hogy a szegényebb réteg ellehetetlenül, és más utat nem látva maga előtt, elvándorol.

A történelmi, illetve néprajzi összefoglalások viszont magát az arányosítást szinte teljes mértékig említés nélkül hagyják, a székely kivándorlást általában nem tartják nagy mértékűnek, vagy pedig ennek okait kutatva, más tényekre fektetik a hangsúlyt. Ez az ellentmondás indított arra, hogy felkutassam a közvetlenül az arányosításra és a kivándorlásra vonatkozó, eddig fel nem használt anyagokat.

A dualizmus kori mezőgazdasági helyzet és a földműves népesség társadalmi állapotának jellemzése

E fejezet alapját, történelmi tudatunkat meghatározó történelmi és néprajzi irodalom képezi.

Magyarország története a XX. században című művében⁶ Romsics Ignác a magyar mezőgazdaság főbb problémáit a következőkben látja: A dualizmus kori Magyarországon egészségtelen a birtokmegoszlás és az üzemszervezés. Több százezer ember él a fejlődés- és piacképtelen „nadrágszíjparcellákon”, ezzel szemben a nagybirtokosok által használt földek nagysága aránytalanul magas, csakúgy, mint a korlátozott forgalmú (például: állami, egyházi és községi) birtokoké, hiszen a mintegy 2000 nagybirtokos kezén található Magyarország földterületének 20%-a,⁷ az utóbbi pedig az összes művelt földterület 33%-át teszi ki. Ennek ellenére megállapítja, hogy a nagy latifundiumok és a nemesi középbirtokok lassan felmorzsolódtak, az életképes parasztgazdaságok pedig lassan növekedésnek indultak.⁸ A kiegyezést követő ötven év alatt mégis sikeres a magyar gazdaság – állapítja meg, hiszen az elmaradott agrárországból a XX. század végére fejlett agrár-ipari ország lettünk, melynek alapja a modern hitelrendszer, az infrastruktúra kiépülése (itt kivételként említi Székelyföldet⁹), a vízrendezések és az általuk nyert termőföldek, valamint a mezőgazdaság fejlődése.¹⁰ A

mezőgazda társadalom jellemzésekor megállapítja, hogy a közép- és gazdagparasztság többletjövedelemhez jutott a dualizmus korában, de az alsó rétegek életére a tartós szegénység és magas szaporulat volt jellemző. Ebből eredő szociális feszültségek jelentős parasztmozgalmakat okoztak, amelyeket a kormányzat kisebb szociálpolitikai intézkedésekkel (mint például a mezőgazdasági munkaszerveződések szabályozása) igyekezett orvosolni, de a földosztás és a telepítés elmaradt. Romsics Ignác a kivándorolt néptömegek etnikai megoszlását jellemzi, mikor leírja, hogy az érintett, 1 millió 300 ezer emberből körülbelül 500 ezer visszatért, a kint maradtak csupán 33%-a magyar (tehát 350-370 ezer ember), a többi a nemzetiségeink közül került ki.¹¹

Fónagy Zoltán a Dualizmus kora című tanulmányában¹² olvashatjuk, hogy a jobbfelfelzárkózás után Magyarországon egy egészségtelen birtokszervezés jött létre. A mezőgazdaság a kiegyezéskor a nemzeti jövedelmünk háromnegyedét, az I. világháborút megelőző években már kevesebb, mint felét adta. Az agrárius és merkantil ellentéttel kapcsolatban megtudhatjuk, hogy az agráriusok a mezőgazdaság hathatósabb védelmét kérik az államtól. Kérésük két sarkalatos pontja: a behozatali vámok emelése, valamint a kereskedelmi banktőke korlátozása. A szerző véleménye szerint Dél-Alföldön, főleg a Viharsarokban volt sok nincstelen földműves. Az ő problémáik felszínre kerülését előidézte a folyószabályozás és vasútépítés.¹³

A Kristó Gyula, Barta János és Gergely Jenő által írt, Magyarország története. Előidőktől 2000-ig című műben olvashatjuk, hogy a mezőgazdaság fejlődését gátolta a falusi „látens” munkanélküliség miatti olcsó munkaerő-kínálat.¹⁴ Az arányosítást nem, csak a kivándorlást említik,¹⁵ csakúgy, mint Fónagy Zoltán munkája.¹⁶

Glatz Ferenc szerkesztésében megjelent, A magyarok krónikája című monumentális

történelmi összefoglalásban egy, a korszak gazdasági helyzetére vonatkozóan csupán egy rövid tanulmányra bukkantam. E szerint a Földhitelintézet megalakulása, mely a mezőgazdaság modernizációját megakadályozó tőkehiányon volt hivatott segíteni, főként a nagybirtokon segített, a kisbirtok gondjai megoldatlanok maradtak.¹⁷ Megemlíti továbbá, hogy az 1880-as években elkezdődött kivándorlás 1899 és 1907 között tetőzött, ekkor hivatalosan 860 ezren indultak útnak. A valós szám ennél nagyobb lehetett, mert sokan mentek útlevél nélkül. A kivándorlás okaiként az anyagi nyomorúság mellett a vállalkozási kedvet is megemlíti. Az erdélyi kivándorlás számarányait külön említi: 1880-tól 1913-ig 170 ezren távoztak az Egyesült Államokba, de lehet, hogy még egyszer ennyin voltak az illegális elvándorlók. Ezek legalább harmada magyar, főként székely volt. Az időszakos romániai elvándorlásról, illetve az arányosításról nem beszél.¹⁸

Gergely András még egy társadalmi ténytet megemlíti a nagybirtok túlsúlyával kapcsolatban. Szerinte a jobbágyból lett paraszt gyarapodásának, felemelkedésének útját állta a nagybirtok. A polgárosulás útja tehát zárva marad a parasztság zöme előtt. Ez a réteg így megmerevedett és konzerválta a paraszti kultúrát.¹⁹

Ugyanebben a kötetben²⁰ ír Tóth Zoltán a magyarországi népességi állapotokról.²¹ A szerző megállapítja, hogy az 1870-es évek közepén Magyarországon a nagy termékenységű, elmaradott területek miatt népességrobbanás történt,²² amely óriási belső migrációhoz és kisebb mértékű kivándorláshoz vezetett. A kivándorlás, mely során az ország összes vesztesége 1197901 fő volt, két évben, 1880-ban és 1910-ben volt a legnagyobb arányú.²³ Az arányosítást nem említi. Kövér György, a dualizmus kori piacgazdaságról szóló munkájában sem találunk adatokat az arányosítással kapcsolatban.²⁴

A dualizmus kori mezőgazdaság legtelje-

sebb, és talán a legjobban sikerült jellemzését Szekfű Gyulától olvashatjuk.²⁵ A jobbágyfelszabadítás körülményeiként ismerteti, hogy a magyar kormány, az európai országokra jellemző szabadelvű elveknek megfelelően elégnek tartotta azt, hogy felszabadítja a személyt és a földet. A kapitalista gazdasági „harcra” azonban a felszabadított jobbágy még nem volt kész, ezzel viszont a liberális szemlélet a „laissez faire” alapján nem törődött.²⁶ A másik probléma, hogy sem a Kossuth, sem pedig később a Bach kormány nem nyúlt a nagybirtokhoz, így az 1800-as évek végére az összes gazdaságok 53%-a törpe parasztbirtok volt. Az aránytalan birtokszerkezetet így jellemzi Szekfű Gyula: 36 millió katasztrális hold megmunkált föld 5,7%-a törpebirtok, de ezeken a törpebirtokon él az agrárlakosság több mint fele. A kisparasztok megélhetése csak akkor lehetséges, ha minden élelmiszer olcsón kapható, valamint ha lehetőségük van bér munkára.²⁷ Nincs tehát földreform, mert a birtokosok önzők, a liberális elv pedig nem tulajdonít elég jogot az államnak a beavatkozásra. Ezt a liberális elvet Közép-Kelet Európában csak az I. világháború utáni gazdasági kényszer tünteti el. Sok országban (Baltikum, Lengyelország stb.) hozzányúl a nagybirtokhoz a saját nemzetük javára, elűzik az idegen nemzetiségű földbirtokost és kiosztják a földjeit. Magyarországon azonban nem törődnek ezzel.²⁸ Az 1860-as években a gabonakonjunktúra hatására a mezőgazdaságból élő társadalom életszínvonalát átmenetileg emelkedik, de amikor 1880-as években megjelenik a világpiacon a jóval olcsóbb amerikai, kanadai és argentinai búza, a magyar mezőgazdaság fejlődése megtorpan, majd visszaesik. Az osztrák és a magyar kormánykörök a szabadkereskedelmi elveikhez ragaszkodva nem vezetnek be a tengerentúli búza elleni védővámot, még az Országos Magyar Gazdasági Egylet követelésére sem.²⁹ Mivel a magyar nemzetiségű agrártömegek³⁰ életszínvonalát döntően a

„....még a régi öregöktű’ hallottam...”

búzaár alakulása határozza meg, ezért a fent említettek miatt bekövetkező árhanyatlás az, ami a földhiány³¹ mellett a tengerentúli kivándorlást, valamint az 1890-es évek agrármozgalmait indukálja.³² Szekfű Gyula szerint a székely kivándorlást megelőzi egy időszakos munkavállalás Romániában. Az Erdélyből kirajzó idénymunkások kocsis-ként, vasúti munkásként és házcselédként tevékenykedik, sőt a „Fekete tengeri kikötők rakodója mind magyar”.³³ Az arányosításról itt sem esik szó. Szekfű tovább részletezi a kérdést: A nagy vízrendezési munkálatok, amelyek addig felszívták a munka nélkül maradt parasztok tömegeit, az 1880-as évek végére befejeződnek. Az ország addig legjobban prosperáló mezőgazdasági területe, az Alföld termelékenysége, az öntözési terv hiánya,³⁴ valamint a fásítási tervek hiánya miatt romlik, ezért a munkabérek alacsonyabbak lesznek. A sok felesleges munkáskéz ellenére a földbirtokosok mégis felvidéki szlovák idénymunkásokat dolgoztatnak!³⁵

A magyar agrárnépesség helyzetét feltehetően nem javította az akkori európai normákkal is túl liberálisnak tartott kisebbségi politika sem. Mindezt Mikszáth Kálmán parlamenti képviselőként történt 1885-ös székelyföldi utazása alkalmával írt karcolatából tudhatjuk.³⁶ Ír a nehéz székely közállapotokról, a kevés és rossz minőségű földről, az iparosodás és az infrastruktúra elmaradottságáról, a hivatalnokok és idegen politikusok korrupciójáról, valamint a nehézségek által okozott kivándorlásról. Egyben tolmácsolja a székelyek kérését a magyar kormány felé: csak annyit kérnek Pesttől, mint amennyit a nemzetiségi vidékért tesznek.³⁷

Egyed Ákos szerint Erdély az ipar, kereskedelem és közlekedés terén a Monarchia elmaradott országai közé tartozott.³⁸ Az erdélyi gazdasági helyzetre jellemző, hogy a dualizmus alatt az ipari fejlődés kis mértékű, alacsony az iparban foglalkoztatottak száma. A mezőgazdaság marad túlsúlyban, jellemző

a kisgazdaság. 1895-ben a kisgazdaságok száma 401 526, míg a nagygazdaságoké 3514.³⁹ Az 1872-es ipartörvény adta iparszabadság készületlenül érte az erdélyi iparosokat, ami további lemaradást eredményezett a fejlettebb iparú országoktól. A Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara vezetésével modernizációs törekvések eredményesek voltak de az I világháború leállította ezt.⁴⁰ Erdélyben 1867 és 1900 között 3606 km vasút épül, de ez Székelyföldet elkerüli. Talán a legfontosabb hatása a gazdaságra mégis a nemzeti jellegű bank- és hitelrendszer kiépülése és működése volt. A három nemzetiségnek (magyar, szász, román) saját hitelhálózata volt, és ezek közül a szász és a román hitelintézmények zártkörűek voltak. A részvények eladása és vásárlása nem a pénzpiaci szabályok szerint történt, hanem előzetes kiszűréssel biztosították a nemzeti jellegű tulajdoncserét.⁴¹ Egyed Ákos megemlíti a székely túlnépesedés és kivándorlás kérdését, amit a korszak súlyos szociális kérdésének tart. A székely kisgazdaságok a nagy kamatozású banki kölcsön romboló hatása és a növekvő mindennapi kiadások miatt eladósodtak, ezt tartja a fő oknak.⁴² Egy másik, részletesebb összefoglaló művében⁴³ Egyed Ákos külön fejezetben tárgyalja a székely kérdést és a kivándorlást. Az itt felsorolt problémák mellett megemlíti a túlnépesedést, a birtokok elaprózódását és ezzel párhuzamosan a földművesek nagy részének elszegényedését, leírja, hogy a 19. században Székelyföldön a falusi lakosság körülbelül 25 %-a föld nélküli volt. Ebben a helyzetben a szegényréteg életfeltételeit tovább rontották a birtokrendezések, amelyek során a 100 hold feletti birtokosok és a közbirtokossá szerveződő székely gazdák kisajátították az addig közösen használt hatalmas legelő- és erdőbirtokokat. Így a birtok nélküliek állattartási és erdőhasználati lehetőségei a minimumra csökkentek. Ez a tényező is hozzájárult az elvándorláshoz. Egyed Ákos szerint a

problémára felfigyelő székely értelmiségiek megpróbálták mozgósítani a magyar közvéleményt és felkelteni a kormányzat figyelmét. Darányi Ignác földművelési miniszter vezetésével megindult „székely akció” azonban a tőkehiány és „a magyar liberális gazdaságpolitika tehetetlensége” miatt nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.⁴⁴ A kivándorlásról megtudjuk továbbá, hogy 1893 és 1913 közötti, ebből a szempontból legjobban dokumentált időszakban 196547 személy hagyta el hivatalos okmánnyal Erdélyt. A valós szám ennél nagyobb, mivel sok volt az illegális kivándorló. A kivándorlók 90%-a a falusi lakosságból került ki, ennek nyolctizede semmilyen földbirtokkal nem rendelkezett. A magyar kivándorlók elsődleges úticélja Amerika volt, de jelentős volt az Ó-Romániai elvándorlás is. Ez utóbbi esetben sok volt az időszakos elvándorlás. Az összefoglalásban egy másik érdekes statisztikai adatot is olvashatunk: magyar részről az 1899 és 1913 között az embervesztésévenként átlagosan 2395 fő volt. A veszteség azonban ennél jóval nagyobb, mivel ez a jelenség már az 1880-as évek elejétől érezhető volt.⁴⁵

Bertényi Iván–Gyapay Gábor munkája, a Magyarország rövid története nem említi sem az arányosítást, sem pedig a dualizmus kori kivándorlást.⁴⁶

Bán Péter Magyar történelmi fogalomtára a következőképpen említi a kivándorlás tényét. A dualizmus alatt a föld gyengén iparosodott. Ez az oka az amerikai és a havasalföldi irányultságú kivándorlásnak. Az arányosítást nem említi.⁴⁷

Néprajzi összefoglaló művekben, lexikonokban nem,⁴⁸ vagy csak közvetve találunk adatokat az arányosításról.⁴⁹

Kósa László a Paraszttársadalom című írásában olvashatjuk, hogy a jobbágyfelszabadítás Magyarországon a parasztság 40%-nak juttatott földtulajdont. Egy időben 300 katasztrális hold volt parasztgazdaságok és 100 katasztrális hold volt a nemesi birtokosok

kezén. Az agrártársadalom problémái között a keresleti válságot, az alkalmi munkalehetőség megszűnését és az extenzív gazdálkodás elégtelenségét említi. A paraszttársadalmon belül nő a vagyoni és szociális ellentét. Válaszul erre a parasztság kisebb része városba költözik, egy nagyobb része, pedig kivándorol, vagy egykezni kezd. Alacsony azoknak a száma, akik változtatnak a gazdálkodási módszereiken, intenzív gazdálkodáshoz kezdenek. A legnagyobb tömeg azonban nem változtat és nem is mozdul.⁵⁰ A Néprajzi Lexikon székelyekről szóló szócikkében leírja továbbá, hogy Székelyföld a dualizmus alatt Magyarország egyik legelmaradottabb, iparosítatlan területe volt, a vasúthálózatba is későn kapcsolódott be.⁵¹ Egy másik művében már konkrétabban érinti kutatásunk tárgyát: az 1879-ben megjelent Kozma Ferenc könyve alapján elmondja, hogy Székelyföld területének közel fele erdő, melynek használatát az ekkor életbe léptetett erdőtörvény szabályozta és korlátozta. Ennél azonban súlyosabb körülménynek tartja, hogy a vetésforgót nem használják, hogy az állattartás külterjes, valamint a szántó kis részarányát (22%) az összterülethez képest. További fontos adat, hogy Székelyföldön ugyan nincs kapitalista nagybirtok, de a birtokszerkezet megoszlása még is kedvezőtlen a viszonylagos túlnépesedettséggel.⁵² Kósa László szerint az 1180-as magyar-román vámháború utáni nagy számú székely kivándorlás úticélja Ó-Románia és Amerika volt.⁵³ Az arányosításról nem szól.

Balassa Iván A szomszédos országok magyarjainak néprajza című összefoglalásában a székelyföldi, dualizmus kori társadalmi állapotokról elmondja, hogy mindig is jelentős volt az elvándorlás: Moldovába, Bukarestbe, Brassóba, Amerikába és Magyarországra.⁵⁴ Az egyik legnagyobb kibocsátó helyként Mádéfalvát említi, amely lakosságának életében nagy szerepet játszottak a havasok.⁵⁵ Az arányosítást ő sem említi.

Az erdélyi, mezőszégi tagosításról és arányosításról Kós Károly tudósít, komplexen elemezve ezek társadalmi és gazdasági hatásait. A közterületek felosztása a földbirtok arányában – írja – megszüntette a falu szegényebb lakóinak végső menedékét, valamint kihangsúlyozta a földtulajdonon alapuló társadalmi különbségeket. A változások miatt a szorgalom és a tudás lassan elveszti érvényességét, a nagyobb tőke, valamint a spekuláció gyakran a szegényebbek munkaerejének kihasználásához és javaikból való kiforgatáshoz vezetett.⁵⁶ Az arányosítás és a tagosítás együtt a földesúri birtokok nagyságát növelték (a közterületek rovására), ezért sürgették a jobbágyszolgáltatásoktól korábban elesett nagybirtokosok a liberális-tőkés berendezkedést.⁵⁷ Mindez a Mezőség tanyásodását,⁵⁸ a szántók kiterjedését, a belterjes művelésre való áttérést,⁵⁹ a külterjes állattállomány csökkenését segítette elő. Ez utóbbival kapcsolatban Kós Károly megjegyzi, hogy a vagyon elsődleges értékmérője a szarvasmarha helyett a földbirtok nagysága lett, ezzel párhuzamosan jelentkezett a 20. századra jellemző paraszti földéhség is.⁶⁰ A régimódi, a községi rendtartásra és hagyományokra ügyelő „tempós parasztot”, a „jó gazdát” felváltotta a kísérletezésre-kockáztatásra hajlandó, mezőgazdasági vállalkozó, akivel kapcsolatban már gyakran a „spekuláns” jelző is felmerül.⁶¹ A gazdálkodási rendszer átalakulása, változásokat okozott a paraszti időbeosztásban, szokások és hagyományok életében is.⁶²

Igaz ez még Balás Gábor kitűnő könyvére⁶³ is, amelyben a szerző a 19. sz. végi kivándorlást okozó válságjelenségek között taglalja a túlnépesedést, a földvagyon szétforgácsolását, a családok elszegényedést és földközösség lazulását.⁶⁴ A legérzékletesebben azonban ő foglalja össze a kivándorláshoz vezető gazdasági-társadalmi problémákat és mögöttes érdekek működési elveit. A Balás rávilágít arra, hogy a 19. sz. közepén életbe léptetett

telekkönyvi jogrendszer módot adott arra, hogy a „tudatlan, gazdaságilag elmaradott mezőgazdasági népelemet a törvényesség látszatával megfosszák a föld tulajdonától. Így következett be az, hogy a századforduló körül több mint százezer székely vándorolt ki Ó-Romániába.” Az Amerikába vándoroltak számát nem közli.⁶⁵

Az összefoglaló művek az arányosítást és a kivándorlást aránytalanul röviden írják le.⁶⁶ Mindegyik szerző megemlíti azokat a negatívumokat, melyek jellemzőek a kor mezőgazdasági struktúrájára (például: a nagybirtok nyomasztó túlsúlya⁶⁷ stb). Mindezeket azonban gyakran a pozitívumok fényében tálalják (például: a vasúthálózat fejlődik,⁶⁸ a búza piacképessége ugrásszerűen nő, mindez növekvő termelést indukál, hiszen a mezőgazdaság által nem használt földterület 50%-kal csökken⁶⁹ stb.), másrészt nem magyarázza azokat a társadalmi és morális helyzeteket, döntéseket, melyek ezekhez a problémákhoz vezettek. Közös jellemzőjük továbbá, hogy nem vonnak le semminemű következtetést a későbbi történésekre vonatkozóan.⁷⁰ Talán az egyedüli kivétel Szekfű Gyula, és Kós Károly akik problémaérzékenységgükkel a politikai-társadalmi-morális háttér megvilágításában is újat hoznak. Szekfű tanulmányából úgy tűnik, hogy egy, a nagybirtokos lobby javára kedvező, az állami és nemzeti érdekeket semmibe vevő, liberális politika jellemző erre a korszakra, amely teljesen összehangolatlanul szervezi az országos szintű gazdasági munkákat (ipartelepítés, vízszabályozás), ezzel meglehetősen nagy szociális problémákat okozva. A pontos következményeket azonban ő sem taglalja. A fent vizsgált szövegeket gondosan elolvasva azonban világossá válik, hogy minden olyan intézkedés, mely a mezőgazdasági helyzetet és ezzel kapcsolatosan agrártömegek nyomorát „volt hivatott javítani”, csak a nagybirtokot részesítette előnyben, tehát a meghirdetett „szándékával” szemben, ellentétesen hatott.

*Az arányosításról és a székely
kivándorlásról szóló falumonográfiák és
egyéb helyi források összefoglalása*

Bartalis Ágost írásában⁷¹ Csíkmenaság gazdasági állapotát taglalja. A birtokok zöme 20 holdon aluli, minőségét nézve IV.-V. osztályú föld, de ez is túl magas besorolású.⁷² A termőterület szegényes, kopár ott is, ahol a „kataszteren” rét van jelölve, a 958 ha erdő is csak papíron létezik, a valóságban „összerombolt állapotban” van, az állatállomány, pedig rossz minőségű.⁷³ A hagyományos földművelés és állattenyésztés nem fejlődik, a lakosságot a nagy közgazdasági átalakulás készületlenül találja. Általános hanyatlás indul el, ezért a lapok tele vannak panasszal, ennek ellenére 1867 után sem foglalkozik velük a kormány. Ezzel szemben a nemzetiségi vidékeket mindenféle kedvezményekkel árasztják el.⁷⁴ Ebben a helyzetben az aránytalanul magas adók (községi pótdadó, az erdőrendezési, erdőőrzési és a birtokrendezési adók, az iskolai pótdadó, az útdadó, az egyházi kepe), valamint a közmunkák,⁷⁵ melyek így összesen az elmúlt 15 év alatt 50%-al nőttek,⁷⁶ odáig hatottak, hogy a 488 házat és bennük 225 magyart számláló faluból⁷⁷ 1900 tele és 1901 tavasza között 23 család teljesen eladósodott. Ezek minden nemű vagyonát elárverezték, amiért is a családok egy része Romániába költözött.⁷⁸ Arányosan számítva a koldusbotra jutott családok száma nagyon magas. A helyzetet súlyosbította, hogy más családok egyes birtokrészeit is elárverezték, és hogy rajtuk kívül is sokan kölcsönt vettek fel.⁷⁹ A teljes képhez hozzátartozik továbbá az időlegesen elvándorlók aránylag magas száma is. Bartalis leírja, hogy sok lány már 12 éves korától, Bukarestben, Brassóban illetve Budapesten keresi a kenyerét és, hogy nem ritka közülük a prostituált.⁸⁰ Az arányosítást részletesebben taglalja a szerző, és összefüggésbe hozza az elvándorlással. A közös erdőt és a legelőt a

lakosság zöme „megfelelő jogosultság nélkül” használja, s ők a törvény szerint egyenként arányosan csak 2 maximum 10 holdra jogosultak. De mivel a pótdadó és az arányosítási költség magas, szükségük van a pénzre. Ezért eladják a részüket, és így elvágják az őket az otthonukhoz kapcsoló kötelékeket. Romániába mennek a megélhetésért, de nincs meg az időközben elárverezett birtokuk, ami régen még hazahozta őket. Hiszen az arányosítás előtt is eljártak Romániába, de akkor még az ott szerzett pénzből és a közöshöz való jogosultságból talpra tudtak állni. További probléma, hogy az arányosítással járó magas költségek, a hosszadalmas eljárás és a késői végrehajtás egyfajta „időközi rablógazdálkodáshoz” vezetett a közös erdőkön és legelőkön.⁸¹ Természetesen az így bajba jutott székelyek olcsón adták el részüket „lelketlen kufároknak”. A szerző szerint rövidesen nagy zsidó fakereskedő cégek jelentek meg és 200-300 holdakat vásároltak fel, és ezeket a területeket a királyi törvényszékkel a maguk részére kiszakították.⁸² A tagosítás is sok bajt okozott, hiszen sokan – joggal – attól féltek, hogy rosszabb tagot kapnak, mint amit elvettek tőlük. Ezen kívül az ezzel járó túl magas költségeket is ők viselték.⁸³ A kivándorlás, ennek ellenére és a hírveréssel ellentétben mégsem tömeges, mégis súlyos a veszteség – írja Bartalis. Érdekes az is, hogy miért éppen Romániát választják a székelyek kivándorlásuk célpontjául. Egyrészt, mert vannak korábbi kapcsolataik, másrészt tapasztalataik szerint ott kevesebb munkáért több pénzt kapnak, mint Magyarországon, ahol inkább a „rongyos kubikust” dolgoztatják. Hozzá tartozik továbbá egyfajta arisztokratikus büszkeség. „A székely vele egyenrangúnak nem szolgál”.⁸⁴

Dr. Endes Miklós Csík megyéről írt, először 1938-ban megjelent összefoglalásában röviden említi az 1880-as erdőtörvényt, amely egy időre korlátozta az erdők felelőtlen kiélését, de leírja, hogy a későbbi

arányosítások idején újra nőtt az irtás, mivel a „közbirtokosságok visszaéltek a helyzettel”.⁸⁵ Érdekes még továbbá az általa közölt táblázat, mely a lakosság számának alakulását mutatja 1880-tól 1910-ig, tíz éves periódusokra bontva. A táblázatból kitűnik, hogy az átlagos növekedés, minden tíz éves periódusban 7-8%. Ez alól az 1880-tól 1890-ig tartó tíz év kivétel, hiszen ekkor „megdöbbentően kevés” csak 3%-os a növekedés.⁸⁶ Feltételezhetjük, hogy a növekedés visszaesése összefüggésben áll az ekkor csúcspontját elérő kivándorlással.

Bözüdi György leírása alapján pontos képet kaphatunk a birtokrendezési törvények előtti és a megváltozott állapotokról is. A leírás szerint minden székely község tízesekre van felosztva és ezek a tízesek birtokolják a községekhez közelfekvő tilalmas erdőségeket, meghatározott részeket. Az adott részből csak azok részesülhetnek, akik az adott tízesben laknak. Hiába van például az altízesi lakosnak birtoka a középtízesben, ő nem jogosult a fent említett részek használatára. A jogosságot tehát a lakás szabályozta. A tízesi javakat arányosítva azonban az új törvény megbontja ezt a rendet, az ott nem lakó idegenek is jogosultak lesznek, ha belsőséget tudnak szerezni. Már pedig tudnak, hiszen az örökösödési rendet 1854-ben eltörölték. Leírja továbbá, hogy „Székelyföldön azon közbirtok, amely az ú.n. ingyenhasználat tárgyát képezi, úgy 1848 előtt, mint azután mostanáig, minden községi bennlakó által szabadon használtatott, tekintet nélkül társadalmi állására...”⁸⁷ Egy későbbi írásában Bözüdi tágabb összefüggésbe helyezi a székely birtokviszonyok megváltoztatására tett törvényi lépéseket. Hogy megérthessük a közbirtok felosztásának lényegét, a múltba kell visszatekintenünk – írja. A székely községekben az erdő, a legelő, de régebben a szántóföld is közös volt a falvakban. Ezeket nyilanként osztották újra, sorshúzással, egyenlően a lakosok között. „A társadalmi osztályok egymás fölötti elhatalmasodásá-

val, az egyenlő osztozkodás is megszűnt, a székely-jobbágy rendszer törvényesítése után már társadalmi rang szerint osztják a földeket.”⁸⁸ Ez volt Bözüdi szerint az első „arányosítás”. A második akkor történt, amikor az 1562-es lázadás után elvették a magánbirtokokat a székelyektől, valamint a községi közös földekből is jelentős területeket adományoztak a fejedelmek. A közös erdőket szabad volt irtani és ezek az irtványok magántulajdonná váltak. Ez az irtásos foglalás a harmadik arányosítás.⁸⁹ 1848-ban a közvagyonok felosztásánál a részesedés kulcsa a régi házhelyek száma és nagysága volt. Ekkor már senki nem tiltakozhatott, hiszen maga a székelység vezető rétege érdekelt volt az egyenlőtlen felosztásban, és ezt már tulajdonképpen több évszázados gyakorlat szentesítette. Így történt, hogy a köznép belenyugodott az 1871-es arányosításba, amely kiforgatta vagyonából és nagyrészt földönfutóvá tette. A birtokrészhez való „arányítást” több, a szegényebb rétegek számára hátrányos jelenség kísérte, írja Bözüdi. Az egyik a közbirtokosság intézményének kikényszerítése. A törvény előírja ugyanis, hogy száz holdnál kisebb birtokokkal rendelkezők csak közösen birtokolhatnak az érintett területekből.⁹⁰ Ehhez járul az újonnan alakított magánbankok lelkiismeretlen kizsákmányolása, a néppel keveset törődő századvégi liberális politikai társadalom számtalan bűne, úgyhogy rövid, néhány évtized alatt a székely kisgazda társadalom kipusztult és eltűnt. A szó teljes értelmében tűnt el: kivándorolt Székelyföldről... Ugyanakkor az Albina román bank céltudatos népi politikát folytat és a románság rendszeresen vásárolja össze a dobrakerült székely birtokokat. Jelképesen magát Csík megyét is betáblázzák az Albinánál.⁹¹ Bözüdi leírja a kivándorlás irányát és méreteit is. E szerint 1880-tól 1900-ig 55 000 székely vándorol ki román területre, ebből 51 856 végleg kint maradt. A valóságban a szám ennél sokkal

magasabb lehetett. Böződi egyik legmegdöbbentőbb adata ezután következik: „A kivándorlás nemhogy aggasztotta volna az illetékeseket, hanem megnyugvással vették, mert az volt a hivatalosan is kifejezett véleményük, hogy csak az izgága és haszontalan rétegtől szabadulnak meg...”⁹² Hogy ennek mi áll a háttérben? Böződi szerint az 1867-es kiegyezéskor nagy áldozatot követeltek a székely néptől: mondjon le minden kiváltságáról és ősi intézményéről. Ezzel egy példát mutat, melyhez hasonlóan a szászok egyetemének politikai hatóságát, mely állam volt az államban, megszüntetni kívánták.⁹³

Szintén alátámasztja az előbb leírt sötét képet egy 1914-ban megfogalmazott alispáni jelentés Csík megye 1913-as gazdasági állapotáról. Fejér István alispán leírja, hogy gazdaságilag nagyon súlyos és nyomasztó a helyzet,⁹⁴ az erdőbirtokosok is szorult helyzetben vannak.⁹⁵ A válságos gazdasági viszonyok az okai annak, hogy ezen évben csökkent a népesség és a házasságok száma is megapadt, valamint, hogy a közbiztonsági helyzet is jelentősen romlott.⁹⁶ Csíkszentdomokos történeti adattárában a következőket olvashatjuk a kérdéses időszakra vonatkozóan: „a XIX. század végén az arányosítás és a szegregációs törvény a tizes rendszer intézményi felszámolásához vezet.”⁹⁷

Gyergyó történeti néprajzában, meglepő módon a fentebb már említett egyszerűsített, sőt szinte megszépített képet kapjuk a kiegyezés utáni mezőgazdasági állapotokról. A mezőgazdaságban lassan megindulnak a modernebb elképzelések, néhol megkísérlik a tagosítást. Tarisznyás ezután egy mondatban írja le az arányosítás okozta problémákat: a 70-es években Gyergyóban az arányosítás végrehajtása a hatóságoknak „sok visszaélésre” a szegényebbeknek „zúgolódásra” adott alkalmat. Érdekes: az amerikai elvándorlást nem említi, elmondja viszont, hogy a Mezőségré és Moldvába járó mezőgazdasági idénymunkások közvetítik haza a polgárius életmódot.⁹⁸

Hogy az arányosítás és az azt előkészítő törvények Gyergyóban a Tarisznyás Márton által leírtaknál nagyobb felfordulást okoztak, arra jó bizonyíték 400 gyergyószentmiklósi birtokos által aláírt petíció, melyben az újabb, 1906-os birtokrendezési törvénytervezetet sérelmezik. Alaposabban átnézve ez az irat, azon birtokosok, és kereskedők érdekeit védi, amelyek az első arányosításból hasznot húztak. Az új törvénytervezet, vélhetően a rengeteg panasz miatt ugyanis megkísérli a kisemmizettek érdekeit képviselve, további erdőterületek eladását korlátozni. A petíciót írók tiltakoznak a „törvényjavaslat ellen, mely a székelyföldi erdőségeket a kisbirtokos székelyek részére biztosítani akarja, mivel szerintük ez tönkretenné a nagybirtokos, a középbirtokos, valamint a kisbirtokos osztályt egyaránt.”⁹⁹ A kisbirtokosok nem bírnák az újabb felmérésekkel, munkálatokkal járó költségeket – írják, míg a „legtisztességesebb kereskedői elem” is tönkremenne, hiszen az új törvény szerint a száz hold alatti birtokosok csak a használati jogaikat adhatnák el. A törvény visszamenőleg is érvényes lenne, tehát a már felvásárolt területeket is vissza kellene adni, ami szintén a „legtisztességesebb árral” dolgozó kereskedőket károsítaná, azon kívül a kisbirtokos nem lenne képes visszafizetni a vételárat. Az arányosítással fellendült fakitermelés, ami jó kereseti lehetőséget teremtett, „... a kezdődő jólétet akarják megszüntetni?”¹⁰⁰ kérdi a 400 gyergyószentmiklósi birtokos.¹⁰¹ Ha megszűnne a fakitermelés, akkor visszatérne az erdőtörvény okozta baj, nem lenne legelője a székely állattartóknak, megszűnne a marhakereskedelem.¹⁰¹ A tiltakozó irat újabb érdekes részletekről is fellebbenti a fátylat az arányosítással kapcsolatban. Kiderül ugyanis, hogy sok nagybirtokos egy név alá állt össze, így váltak száz hold felettivé és már előre eladták a fát. Ha életbe lép a törvény, hogyan vásárolják vissza azt? A kisbirtokosoknak is jó volt az arányjog eladása, hiszen ebből tudták kifizetni a pénzintézetek felé

adósságaikat.¹⁰² Ezen adósságok vélhetően a fentebb már említett aránytalanul magas terhek miatt keletkeztek. További problémaként felemlíti a petíció, hogy a 25 éve kezdődött arányosítás óta az arányjog kiszámításához alapul szolgáló földterületek nagy része már gazdát cserélt, ez rendkívül megnehezítené azt, hogy eredetileg jogosított személyektől visszaköveteljék a vételárat. Mellékesen megemlíti még az irat, hogy az arányosítással a kulturális és a vallási intézmények is jól jártak, hiszen az így alakult közbirtokosságok gondoskodását élvezhetik.¹⁰³ A tagosítást sem szabadna korlátozni, mivel a belterjes, tehát a fejlettebb gazdálkodás csak így válik lehetővé. Ezzel szemben inkább az infrastruktúrát és a kereskedelmi lehetőségeket kellene fejleszteni. Összefoglalva: az állam megkísérli orvosolni azokat a sérelmeket, melyek a kisbirtokos réteg teljes ellehetetlenüléséhez és vélhetően a nagyarányú kivándorlásához vezetett. Mivel azonban ezt nem teheti egyedül csak a lobbyképes a kereskedő- és nagygazdaréteg rovására, ismét újabb terheket (az újabb arányosítás költségei, az eladott jogrész, illetve fa árának visszafizetése) ró a kisgazdaréteg nyakába. Természetesen a nagyobb gazdák és a kereskedők¹⁰⁴ tiltakoznak, hiszen ez számukra is káros lenne, a leginkább azért, mert sértené a beindult üzlet érdekeit. Az eredmény érdekében igyekeznek fenntartani a szociális érzékenység látszatát ezért a kisgazdák érdekeit is, előtérbe helyezik. Az indokok, mint pl.: a fakitermeléssel járó jó kereseti lehetőség és a jólét, a kulturális és vallási intézmények fejlődése, utólagos kitalációk, és az anyagi hasznot remélő, a természeti környezetet, és a társadalmi egyenlőséget semmibe vevő, teljesen egyoldalú gondolkodásmód szüleményei. A sorok között olvasva egyértelműen kiderül, hogy a kisgazdáknak (és így vélhetően a székelyek túlnyomó többségének) az lett volna az érdekük, ha az arányosítást el sem kezdik.

Dénes Judit és Dénes István A Há-

romszéki gazdasági múlt című írása¹⁰⁵ az 1800-as évek közepétől mutatja be azokat a gazdasági és társadalmi változásokat, melyek a kivándorláshoz vezettek. Először a jobbágyfelszabadítást és a határőrvidék felszámolását említik, mely események miatt tömegek kerültek zsellérsorba. Ebből a népességből sokan a Kárpátokon túlra, illetve Magyarországra vándoroltak, később Amerikába is. Székely iparosok tömegei kerülnek Romániába, akik az ottani fellendülő kisipart erősítik. Ez a kivándorlás tradíciónak számít Háromszéken. A 20. század végén romániai bojárok megbízottai Háromszéken egész falvak lakóit szerződtek előre a tavasztól őszig tartó munkára.

Meg kell azonban emlétenünk, hogy az itt felvázolt képet módosítják T. Nagy Imre 1895-ös Gazdakongresszuson történt felszólalásában olvasható adatok.¹⁰⁶ Ő túlzásnak tartja a kivándorlásról szóló híreket. Kijelenti, hogy a Székelyföldön nem nagy a népsűrűség, az ott élő napszámosok, cselédek jól fizetettek az országos átlaghoz képest, olyannyira, hogy 1894-ben idénymunkások jelentek meg Háromszéken. A székelyeknek nincs tehát okuk az elvándorlásra, csupán idénymunkára járnak Romániába.¹⁰⁷ Az „igazi elvándorlás” idejét az 1850-60-as évekre teszi. Azt állítja, hogy ez a „néphullámszórás” addig meg lesz, „míg a székelyek műveltebbek lesznek az oláhoknál, addig, pedig hadd hozzák be a pénzt.”¹⁰⁸ Állításainak helytálló voltát némileg megkérdőjelezi, az a mód, ahogy a népsűrűséget számítja, hiszen Székelyföld nagy része, a hegyes vidékek szinte teljesen lakhatatlanok, így ezeket a területeket bátran figyelmen kívül hagyhatók lettek volna. A lakható területen lévő falvak túlnépesedéséről viszont jelentős, fentebb már taglalt irodalom szól. Érdekes, hogy néhol ő is maga ellen beszél, hiszen elismeri, hogy a kisiparosok kivándorolnak Romániába, és ott letelepednek, a kint élő görög katolikus székelyek oláh papok befolyása alá

kerülnek, és hogy a kisbirtokos osztály az elmaradt birtokviszonyok miatt kénytelen lesz elvándorolni. Mindezeket azonban jövőbeli gondnak véli.¹⁰⁹ Úgy vélem, hogy a felszólalás éppen a két nagy kivándorlási hullám közötti „konszolidáltabb” időszakra vonatkozik, Nagy Imre által felsorakoztatott tényeket ennek fényében kell értékelni. Mindezt alátámasztja az is, hogy 1925-ben már ő is másképpen látja a dolgokat.¹¹⁰

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a forrásértékű tanulmányok, iratok jelentős száma mutatja, valóban nehéz gazdasági helyzetbe kerültek a székelyek az arányosítási és az azt megelőző törvények hatására. Bár néhányan (például: Tarisznyás Márton) inkább pozitívként értékelik a dualizmus kori, birtokviszonyokban történt változásokat, a kortárs szerzők nagy része megállapítja, hogy mindez első számú okozója volt a székely társadalom utolsó nagy változásának és a közel százezer embert érintő székely kivándorlásnak. Tudjuk, hogy ugyanakkor a meglehetősen nagy kiterjedésű belső erdélyi területeken (Mezőség, Szilágyság és Kalotaszeg) már a magyarság kisebbségbe került. Tudjuk azt is, hogy mindezt látta a magyar politikum, hiszen ennek okán történtek telepítések is, azonban ezek jelentéktelenek voltak, különösen az akkori és az azt megelőző népmozgások fényében.¹¹¹ Kérdés, hogy a nemzetállam kialakítására illetve megtartására törekvő, és ekkor még meglehetősen konzervatív politikát folytató európai államok közül miért éppen a magyaroknak kellett egy sajátosan „liberális” kisebbségi és gazdasági politikát folytatni.

A mindenki által könnyen elérhető történelmi és néprajzi összefoglalásokból (és a történelemórákon) megszerezhető tényanyag egyoldalú kezelése, az ezzel kapcsolatos „csúsztatások” miatt az olvasó szeme előtt egy kissé „elhomályosodnak” a tények, a problémák már nem tűnnek súlyosnak. A mai közfelfogásban egyáltalán nem, vagy

csak csekély mértékben ismert a dualizmus kori kivándorlás.¹¹² Napjainkban általános gyakorlattá vált, hogy a kommunikációs médiákban közvetlen életünket és környezetünket fenyegető tények élet elveszi a „jótékony tálalás”. A fentebb leírtakból kitűnik, hogy hasonlóan történik a múltunk átrostálása is. Emlékezetünk meglehetősen nagygyá tágított hézagjain kiesnek közelmúltunk meghatározó történelmi-politikai eseményei.

Tanulmányomban arra igyekeztem rámutatni, hogy a politikai döntések miatt fellépő társadalmi egyenlőtlenségek, igazságtalanságok kihatnak az ember életterére, közvetlen és tágabb (társadalmi és természeti) környezetére is. A természettel való bölcs együttélés és a társadalmi harmónia ezer szálon kapcsolódik egymáshoz, egymásból, talán egy és ugyanaz.

Epilógus

A trianoni döntés és az új román fennhatóság nem zárta le az erdélyi magyarok kivándorlásának problémáját, sőt inkább tovább gerjesztette azt.¹¹³ Gazdasági, szociális, emberjogi, kisebbségügyi problémák miatti kivándorlás azonban nem csak a Kárpát-medencei magyarságot és benne a székelyeket,¹¹⁴ de számos más európai és Európán kívüli nemzetet érintett és érint mind a mai napig. Megtartó erő lehetne a földdel és az erdővel való gazdálkodás,¹¹⁵ aminek a gazdaságilag stagnáló Székelyföldön fontos szociális szerepe lehetne: lekötné a társadalmi feszültségek egy részét.¹¹⁶

IRODALOM

Andrásfalvy Bertalan

2004 Hagyomány és környezet. In Andrásfalvy Bertalan–Domokos Mária–Nagy Ilona (szerk.): *Az idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. I–III. Budapest, L'Harmattan Kiadó. III. 117–138.

Balás Gábor

Székelyek nyomában. Budapest, Panoráma Kiadó.

Balassa Iván

2003 A szomszédos országok magyarjainak néprajza. Planétás Kiadó. Budapest.

Balassa Iván – Ortutay Gyula

1979 *Magyar néprajz.* Budapest.

Balogh Balázs – Filemle Ágnes

2004 Erdőalja. Adalékok egy kevésbé ismert erdélyi kistáj meghatározásához. In: Borsos Balázs – Szarvas Zsuzsa – Vargyas Gábor (szerk.) *Fehéren, feketén Varsánytól Rititiig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére.* I. kötet. Budapest, L' Harmattan. 365–390.

Bán Péter (szerk.)

1989 *Magyar történelmi fogalomtár.* I–II. Budapest, Gondolat Kiadó.

Bartalis Ágost

1901 *Segítsünk a székelyeken!* Csík-Menaság székelyei. Budapest.

Bertényi Iván – Gyapay Gábor

1992 Magyarország rövid története. Budapest, Maecenas Könyvkiadó.

Böződi György

1938 *Székely bánja. Tizenhét erdélyi fiatal író kiadása.* Tipografia Gloria Cluj. Kolozsvár. (2. kiadás)

1943 *Székelyek. A nép élettörténete. Vázlat.* Budapest, Bolyai Akadémia, a Társadalmi Turul Szövetség Kiadása.

Dénes Judit – Dénes István

2004 Háromszéki gazdasági múlt. www.sepsi-szentgyorgy.hu

Egyed Ákos

A gazdaság helyzete a XIX. sz. első felében. In: Somai József (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából (XIX–XX. sz.).* 37–52. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság.

2004 *Az erdélyi magyarság történetéből. 1790–1914.* Erdélyi Tudományos Füzetek 243. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület.

Endes Miklós

1994 *Csík-, Gyergyó-, Kászon-Székek* (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Budapest, Akadémiai Kiadó. (Első kiadás 1938-ban.)

Fejér István

1914 *Alispáni jelentés Csíkvármegye 1913. évi közgazgatási állapotáról.* Csíkszereda, Ny. Vákár L. Könyvnyomdája.

Fónagy Zoltán

A dualizmus kora. 1867–1914. In: Tóth István György (szerk.): *Milleniumi magyar történet.* Budapest, Osiris Kiadó. 425–473.

Glatz Ferenc (összeállította, szerkesztette és az összefoglaló tanulmányokat írta)

1995 *A magyarok krónikája.* Budapest, Officina Nova.

Gergely András

1991 Magyarország története. In: Kósa László (szerk.) *A magyarságtudomány kézikönyve.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 165–349.

Gergely András (szerk.)

1998 *A 19. századi magyar történelem (1790–1918).* Budapest, Korona Kiadó.

Irházi János

2006 Kapcsolati tőkéek. Erdőirtás Romániában. HVG, XXVIII/20. 2006.05.20. 37–38.

Ismeretlen szerző

1925 Tanulmány az erdélyi magyar kisebbség jogserelmeiről. In: Romsics Ignác (szerk.) *Magyarok kisebbségben és szóróványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi És Kisebbségi Osztályának válogatott iratai.* Budapest, 181–182.

Keszeg Vilmos

Mezőségi hiedelmek. Marosvásárhely, Mentor Kiadó.

Kós Károly

2000 *A Mezőség néprajza.* I–II. Marosvásárhely.

Kósa László

1987 Székelyek. Szócikk. In Ortutay Gyula (szerk.)

- Magyar néprajzi lexikon. IV.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 585–593.
- A paraszttársadalom. In: uő. (szerk.) *A magyarságtudomány kézikönyve*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 733–744.
- 1998 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Budapest, Planétás Kiadó. (3. kiadás)
- Kővér György**
1998 A piacgazdaság kiteljesedése. In: Gergely András (szerk.) *19. századi magyar történelem (1790–1918)*. Budapest, Korona Kiadó. 343–374.
- Kristó Gyula–Barta János–Gergely Jenő**
2002 *Magyarország története. Előidőktől 2000-ig*. Budapest, Pannónia Kiadó.
- Kunálik Péter**
2004 Ki vándorol, ki nem. In: *Romániai Magyar Szó*, 2004. III. 2.
- Lukács Csaba–Tölgyesi József**
2005 Gyergyószentmiklós a XX. sz. elején. In *Unicornis Diákkonferencia*. Gyergyószentmiklós. 2005.12.01. http://www.nextra.ro/clients/unicornis/konfol_gyergyos.htm.
- Mikszáth Kálmán**
1977 Székelyek között. In Bisztray Gyula–Rejtő István (szerk.): *Mikszáth Kálmán összes művei*. 71. kötet. Cikkek és karcolatok XXI. 1885 július–1885 december. Budapest, Akadémiai Kiadó, 37–51.
- 2002 A mi külön Tündérországunk. Úti kép. In uő: *Fény- és árnyképek*. Budapest, TTFK–Kortárs Kiadó. 122–130.
- Oláh István**
2004 Erdő mellett nem jó lakni? Beszélgetés Szakács Sándorral, a Székelyudvarhelyi Erdészeti Hivatal vezetőjével. In: *Romániai Magyar Szó*, 2004.11.29.
- Oláh Sándor**
1998 Ember és föld a Székelyföldön. *Ökotáj*, 18–19.sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00005/00014/tars5.html>
- Ortutay Gyula (szerk.)**
1977 *Magyar néprajzi lexikon. I.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 1987 *Magyar néprajzi lexikon. IV.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Péter László**
2006 *Nehéz idők*. Adattár Csíkszentdomokos történetéhez. Csíkszentdomokos.
- Romsics Ignác**
2003 *Magyarország története a XX. században*. 3. javított és bővített kiadás. Budapest, Osiris Kiadó, (é. n.)
- Sérelmeink...**
1906 *Sérelmeink a székely birtokrendezés ügyében*. Gyergyószentmiklós. 400 érdekelt gyergyószentmiklósi birtokos által aláírva.
- Szekfű Gyula**
2002 Rövid magyar történet 1606–1939. Budapest, Osiris Kiadó.
- Tarisznyás Márton**
1994 *Gyergyó történeti néprajza*. Budapest, Akadémiai Kiadó reprint kiadás. (Első kiadás: Bukarest 1982.)
- T. Nagy Imre**
1895 *Székely kivándorlás*. (Különlenyomat az 1895 évi III. Országos Gazda-Kongresszus kiadványaiból.) Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat Könyvnyomdája.
- 1925 Cirkálások szeredai emlékeimből. In *Emlékezés régi csíkiakról...* Csíkszereda, Pallas Akadémia Könyvkiadó.
- Tóth István György (szerk.)**
Millenniumi magyar történet. Bp., Osiris.
- Tóth Zoltán**
1998 A népesség gyarapodása és polgárosodása. In Gergely András (szerk.): *19. századi magyar történelem (1790–1918)*. Budapest, Korona Kiadó. 405–415.
- Varga Sándor**
2007 Gondolatok a dualizmus kori székelyföldi arányosítás és kivándorlás témakörében. *Korunk*, 2007 június 6./III. 70–76.

JEGYZETEK

¹ Jelen tanulmány rövidebb változatát lásd Varga 2007.

² Andrásfalvy 2004.

³ Andrásfalvy 2004. 131–132.

⁴ Andrásfalvy 2004. 132–133.

⁵ Andrásfalvy 2004. 133–134.

⁶ Romsics 2003.

⁷ Romsics 2003. 53.

⁸ Romsics 2003. 33.

⁹ Romsics 2003. 69.

¹⁰ Romsics 2003. 25–31.

¹¹ Romsics 2003. 81–82.

¹² Fónagy 2001.

¹³ Fónagy 2001. 437.

¹⁴ Kristó–Barta–Gergely 2002. 476.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Fónagy 2001. 459–460.

¹⁷ Glatz 1995. 430.

¹⁸ Glatz 1995. 503.

¹⁹ Gergely 1991. 292.

²⁰ Gergely (szerk.) 1998.

²¹ Tóth 1998.

²² Tóth 1998. 408.

²³ Tóth 1998. 412. 413.

²⁴ Kövér 1998. 360–367.

²⁵ Szekfű 2002.

²⁶ Szekfű 2002. 429.

²⁷ Szekfű 2002. 430–431.

²⁸ Szekfű 2002. 431.

²⁹ Szekfű 2002. 432.

³⁰ Szekfű szerint a búzaár krízis a nemzeti-ségeket kevésbé érintette, hiszen ők zömmel a hegyvidékeken éltek, ahol a fejlődésnek induló gyáripar is beindul. (Szekfű 2002. 434.)

³¹ Szekfű 2002. 437.

³² Szekfű 2002. 432–433.

³³ Szekfű 2002. 437.

³⁴ Ne felejtjük el, hogy mindez a nagy vízrendezési munkák időszakában zajlik!

³⁵ Szekfű 2002. 434.

³⁶ Mikszáth 1885

³⁷ „... a magyar szabályozás a nemzetállamok 19. századi virágkorában, a vehemens nyelvi uniformizálás idején, mikor több országban tiltották a nemzetiségi nyelvhasználatot, inkább a pozitív kivételek közé tartozott.” (Mikszáth 1977. 45–46) Lásd még Mikszáth 2002. 125–128.

³⁸ Egyed 2001. 38.

³⁹ Egyed 2001. 47.

⁴⁰ Egyed 2001. 49.

⁴¹ Egyed 2001. 47.

⁴² Egyed 2001. 50.

⁴³ Egyed 2004.

⁴⁴ Egyed 2004. 110.

⁴⁵ Egyed 2004. 111.

⁴⁶ Bertényi–Gyapay 1992. 439–446, 455–461, 467–470.

⁴⁷ Bán 1989.

⁴⁸ Balassa–Ortutay 1979, Ortutay (szerk.) 1977.

⁴⁹ Balassa 2003. 299, Kósa 1987. 590–593, Kósa 1998. 313.

⁵⁰ Kósa 1991. 743–744.

⁵¹ Kósa 1987. 590.

⁵² Kósa 1998. 313–314.

⁵³ Kósa 1987. 590–593.

⁵⁴ Balassa 2003. 299.

⁵⁵ Balassa 2003. 345.

⁵⁶ Kós 2000. I. 140.

⁵⁷ Kós 2000. I. 144.

⁵⁸ Kós 2000. I. 145.

⁵⁹ Kós 2000. I. 144.

⁶⁰ Kós 2000. I. 65.

⁶¹ Kós 2000. I. 88–89.

⁶² Kós 2000. II. 289–290.

⁶³ Balás 1984.

⁶⁴ Balás 1984. 214.

⁶⁵ Balás 1984. 215.

⁶⁶ Különösen szembevetendő ez, ha összevetjük más történelmi esemény leírásával, mint például: a labdarúgás kezdetei (Glatz 1995. 1902) vagy az antiszemita vonatkozása miatt elhíresült tiszaszlári ügy. (Glatz 1995. 467, Romsics 2003. 77, Tóth I. Gy. (szerk.) 2002. 434.)

⁶⁷ Lásd még Bertényi – Gyapay 1992. 442.

⁶⁸ Lásd még Bertényi – Gyapay 1992. 468.

⁶⁹ Lásd még Kövér 1998. 364.

⁷⁰ Itt említhetjük például a trianoni békét, amely többek között éppen a magyar népesség arányának alacsony voltára hivatkozva húzott új határokat.

⁷¹ Bartalis 1901.

⁷² Bartalis 1901. 7.

⁷³ Bartalis 1901. 10.

⁷⁴ Bartalis 1901. 7.

⁷⁵ Bartalis 1901. 7.

⁷⁶ Bartalis 1901. 18.

⁷⁷ Bartalis 1901. 10.

⁷⁸ Bartalis 1901. 14.

⁷⁹ Bartalis 1901. 14–15.

- 80 Bartalis 1901. 10.
 81 Bartalis 1901. 18.
 82 Bartalis 1901. 19.
 83 Bartalis 1901. 20.
 84 Bartalis 1901. 20–21.
 85 Endes 1994. 465.
 86 Endes 1994. 459.
 87 Bözödi 1938. 350.
 88 Bözödi 1943. 86.
 89 Bözödi 1943. 86.
 90 Bözödi 1943. 87.
 91 Bözödi 1943. 88.
 92 Bözödi 1943. 89.
 93 Bözödi 1943. 85.
 94 Fejér 1914. 15.
 95 Fejér 1914. 18.
 96 Fejér 1914. 27.
 97 Péter 2006. 83.
 98 Tarisznás 1994. 16.
 99 Sérelmeink... 1906. 1.
 100 Sérelmeink... 1906. 2–3.
 101 Sérelmeink... 1906. 3–4.
 102 Sérelmeink... 1906. 5.
 103 Sérelmeink... 1906. 6.
 104 Nem tudjuk, hogy a petíciót aláíró 400 gazda között a szegényebb réteg képviselői is jelen voltak-e. Könnyen elképzelhető, hogy nem, ugyanis Gyergyószentmiklós a századfordulóra már jelentős nagygazdaráttal bírt. Tarisznás Márton monográfiájából tudjuk, hogy Gyergyószentmiklós lakossága 1901-ben 7417 fő volt. (Tarisznás 1994. 205.) A város gazdasági életében fontos szerepet játszott a korábban főleg örményekből, később vegyes népelemekből álló kereskedőréteg. (Tarisznás 1994. 207.)
 105 Dénes–Dénes 2004.
 106 T. Nagy 1895.
 107 T. Nagy 1895. 5–8.
 108 T. Nagy 1895. 12–13.
 109 T. Nagy 1895. 9–13.
 110 T. Nagy 1925.
 111 A telepítésekkel kapcsolatban bővebben lsd.: Balogh–Filemle 2004. 368–373 ill. Keszeg 1999. 8.
 112 A „csúsztatásoknak” köszönhető pontatlan, vagy leegyszerűsített képet igazolja a következő három adat is: I. székely diákok (nyilván összefoglaló történelmi művekből készülve), a 2005-ös gyergyószentmiklósi *Unicornis Diákkonferencián*, már egyenesen pozitívumként említik az ará-

nyosítást: „A város fejlődésének alapja a nagyipar, mely az erdőbirtokokra támaszkodva jelenik meg. Az erdő gazdaságosabb felhasználását az arányosítás után tudták megvalósítani.” (Lukács – Tölgyesi 2005. II.) jellemző a Székelyudvarhelyi Erdészeti Hivatal vezetője nyilatkozata is: „Az arányosítás során mindenki a földjei arányában kapott erdőt, valószínűleg a középkori nyíljog (!!) érvénye szerint. (Oláh I. 2004.) III. Kunálik Péter a *Ki vándorol, ki nem* című cikkében a következő, meglehetősen egyszerű magyarázatot adja a kivándorlás miéért: több ember, mint a föld. Ennek következtében jönnek létre a bukaresti, galaci és az erdélyi bányászati magyar kolóniák. (Kunálik 2004.)

¹¹³ Romsics Ignác szerkesztésében megjelent Magyarok kisebbségben és szórványban című kötet a Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályára 1919 és 1924 között bekerült, a határainkon kívül rekedt magyarok sorsát bemutató iratok között válogat. 1925-ös keltezésű az a tanulmány, amely az erdélyi magyar kisebbség jogsérelmeit taglalja. Egy ismeretlen szerző leírja, hogy az 1920-as években néhány román politikus hallgatólagosan támogatta olyan kivándorlási ügynők tevékenységét, akik előbb magyar, majd német és román nemzetiségű állampolgárokat bíztatnak fel Amerikába költözni, mondván, hogy ezeknek „úgy is elveszik a földjét”. „A belügyminiszter intézkedésére az ilyen „idegen származású”, új román alattvalók útlevél kiállítását 48 óra alatt biztosították (...) Ily módon a kivándorlási ügynők nagyszámú magyar földmívelő szállítottak ki Brazíliába, ahol azokat eladták a fazendákra, hol valóságos rabszolgasorsra jutottak.” (Ismeretlen szerző 1925. 181–182)

¹¹⁴ Kunálik 2004.

¹¹⁵ Ma is aktuális probléma, hogy a rövid távú haszonra számító „erdőbirtokosok” politikai kapcsolataikat felhasználva kiélik az erdőt. Gondoljunk csak egy, a HVG hasábjain megjelent cikkre, melyben egy gyergyószentmiklósi újságíró „környezeti szempontból tragikus méreteket öltött székelyföldi erdőirtásról”, valamint az ebből hasznot húzó politikusokról (például: „az Isten láncfűrészeként” emlegetett magyar szenátorról) beszél. (Irházi 2006. 37.) Mai Székelyföldet érintő erdészeti problémákat lásd még: Oláh I. 2004.

¹¹⁶ Oláh S. 1998.

ÚJSZÁSZI RÓBERT

Egy 12. századi éremlelet az internetről

A technika az élet minden terén újabb és újabb módszereket, eszközöket és eredményeket produkál. Ez természetesen a numizmatikával kapcsolatosan is így van. A folyamatos fejlődésnek köszönhetően olyan helyeken akadhatunk értéket képviselő információkra, ahol nem is várnánk.

Az alábbiakban egy az interneten, a vatera.hu¹ internetes árverezőcég honlapján felbukkant 12. századi leletről, vagy sokkal inkább lelettöredékről lesz szó, amely minden valószínűség szerint a manapság divatját élő fémkeresőzés eredményeként került napvilágra.²

A lelet leírása: CNH 111A (CNH P 19) (1), CNH 119 (2), CNH 123 (3), CNH 153 (1), CNH 157 (3).³

Megtalálásának körülményeiről csak az eladó által a „Termékleírás” opcióban közöltek tudni: *„10 darab ritka Árpád-kori EZÜST érme!! 12 darab volt stabilan összera-gadva gurttni szerűen. A két legszélső darabokra tört, a többi szakszerű áztatás után könnyedén elvált egymástól. Legalább 4-5 különbözőt szá-moltam. Az egyiken látható odaragadt darab is szépen levált már. Sajnos a képek nem adják vissza az állapotukat. Szép, kontrasztos éles minták, mindkét oldalon. Jól látszik az egyik enyhe tisztítása után, hogy a patina alatt szép tartásúak. Nem tisztítom meg őket.”*

Bár számos kérdést tettem fel az eladónak a „Kérdezzen az eladótól” szolgáltatást használva, csak kitérő válaszokat kaptam. Sajnos sem a lelőhelyet, sem a megtalálás egyéb körülményeit nem sikerült tisztáznom. Bár unszolásomra végül úgy nyilatkozott, hogy vásárolta a leletet, de ahogyan az a termékleírásból is érzékelhető, valószínűleg nem vétel útján kerülhetett

hozzá. Talán annyi támpont kínálkozik a lelőhely meghatározásánál, hogy az eladó „Az áru helye megye alapján” menüpontnál Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét jelölte meg, ami ugyan valószínűleg a lakhelyét jelenti, de talán ez nagyjából egybeeshet a lelőhellyel.

Összetétele szerint a lelet nem sokban különbözik a 12. század második felében elrejtett leletektől, azonban királyneves típust is tartalmaz,⁴ így elrejtésének ideje viszonylagosan jól meghatározható. Hasonló összetételű a bácsi,⁵ illetve a Schmideg-féle⁶ lelet is (utóbbi valószínűleg a bácsi lelet egy része lehetett), bár ezek nagy, sok típust felvonultató leletek. Szintén hasonló, bár jóval szélesebb időszakot felölelő a korponai,⁷ illetve a kopáncs-pusztai⁸ lelet is. A sarmasági lelet⁹ magyar pénzeinek összetétele és típus szerinti megoszlása szinte teljesen ugyan

olyan képet mutat, mint a mi leletünk, leszámítva, hogy a CNH 123 ebben a leletben nem volt képviselve. Jelentős különbség azonban a külföldi pénzek nagyarányú jelenléte. Ugyanis a sarmasági lelet 237 darab friesachi és 2 darab kölni denárt is tartalmazott.¹⁰ A most bemutatott lelet és a sarmasági lelet időbeli közelsége így nyilvánvaló. A két lelet hasonlósága egyben arra is utal, hogy a bennük előforduló pénzek kibocsátási ideje rövid – talán 5-6 éves – intervallumba helyezendő.¹¹

A CNH 111-es típus és variációi előlapjukon jól olvashatóan a BELA feliratot viselik, míg hátlapjukon a rex szó rövidítését hordozzák.¹² Ez a típus egyértelműen köthető III. Bélához (1173–1196), minden kétséget kizáróan az ő verete. Stílusából, illetve leletadatokból következtetve többnyire Béla uralkodásának elejéhez szokás kötni veretésének időpontját. Ez a típus erősen hasonlít a III. Istvánhoz besorolt anonim denárokhöz, bár ezen néma pénzek uralkodóhoz kapcsolása meglehetősen bizonytalan, inkább csak egyfajta sejtés, néhány alig tisztázható leletösszefüggés alapján meghatározott veretek kerültek beosztásra ide. Mégis, általában ezt a típust Béla első pénzei között szokás számon tartani.¹³ Ezzel a gyér adatok alapján magam is egyetértek, így a lelet elrejtési idejét valamikor III. Béla uralkodásának első évtizedére teszem.

Ez a lelet is azon 12. századi éremleletek sorába tarozik, amelyek tipikusan nagyrészt anonim denárokból állnak. Az ilyen és hasonló leletekben többnyire csak elvéve jelennek meg királyneves típusok. Az ebben a leletben előforduló darabok mind stílus, mind leletadatok szerint többnyire a most előkerült pénzekkel foroghattak együtt leginkább. A bemutatott lelettöredék ugyan nem tartalmazott új típust, vagy variációt mégis fontosnak mondható. Minden leletadat – legyen az bármennyire jelentéktelennek tűnő is – rend-

kívül fontos, mert a kor pénztörténetéről csak olyan kevés tudással rendelkezünk, hogy az ilyen kis információmorzsák összegyűjtése és elemzése is elengedhetetlenül fontos a numizmatika számára.

A lelet önmagában egy apró adalék és mindenféleképpen értékes, azonban legalább ilyen fontosak az előkerülésével kapcsolatos kérdések is. Az illegális „régészkedés” kérdésköre ugyanis minden szempontból bonyolult. A helyzet és a téma rendkívül kényes, ugyanakkor rendezése nem tűr halasztást. Ezt jól mutatja a fentebb ismertetett lelet sorsa is. A leírásban szó esett arról, hogy az összetapadt „rolni” szélein lévő egy-egy darab pénz széttört. Ezeket a darabkákat azonban – minden bizonnyal hulladékként kezelve – nem tartotta az eladó értékesnek, így valószínűleg kidobásra kerültek. Pedig néhány darabka összeillesztéséből esetlegesen messzemenően több információt szolgáltathatott volna számunkra ez a lelet. Ezen túl számos információ elveszhetett még, elég, ha csak arra utalunk, hogy a pontos lelőhely sem ismeretes.

Az illegális régészeti tevékenység kérdésének megoldási módja korántsem egyértelmű. Habár a régészeti javak védelméről több törvény és rendelet is intézkedik,¹⁴ betartásuk nehézkes, sok esetben pedig jogi hézagok teszik lehetetlenné a helyzet törvényes kezelését. Ez a jelenség súlyos károkat okoz a régészetnek, illetve a numizmatikának is, ugyanakkor néhány pozitívum is felhozható mellette. Annyi azonban nyilvánvaló, hogy az évtizedek alatt előállt helyzeten valamilyen módon változtatni kell. Megtervezett, átgondolt és a tudományosság érdekeit szem előtt tartó lépések megtétele elengedhetetlenül fontos a probléma valamilyen fokú megoldásához vagy a helyzet konszolidálásához. Ilyen megoldás azonban csak a műgyűjtők és a múzeumok közös összefogásával születhet.

IRODALOMJEGYZÉK

- Eperjesy (1926) = EPERJESY KÁLMÁN: A Kopáncs-pusztai éremlelet. Dolgozatok a m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Archeológiai Intézetéből. *Szeged* 1926/2. 158–168.
- Gedai (1968) = GEDAI ISTVÁN: Árpád-kori éremlelet Pátrohán. *NK* 1967–1968. 37–43.
- Gedai (1969) = GEDAI, ISTVÁN: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus dem 11–13 Jahrhundert. *Acta Archaeologica Hungarica* 1969/1–2. 105–148.
- Gohl (1907) = GOHL ÖDÖN: A korponai középkori éremlelet. *NK* 1907. 125–135.
- Gubitz (1913) = GUBITZA KÁLMÁN: A bácsi középkori éremlelet. *NK* 1913. 1–15.
- Harsányi (1913) = HARSÁNYI PÁL: Egy Árpád-házi magyar éremlelet. *NK* 1913. 81–104.
- Hóman (1916) = HÓMAN BÁLINT: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Budapest, 1916.
- Kovács (1997) = KOVÁCS LÁSZLÓ: *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről*. Varia Archeologica Hungarica VII. Budapest, 1997.
- Saltzer (1996) = SALTZER ERNŐ: *A történelmi Magyarország területén fellelt 156 Árpád-házi éremlelet összefüggő áttekintése*. Budapest, 1996.

JEGYZETEK

¹ A www.vatera.hu nevű internetes oldal tulajdonképpen egy virtuális piactér. A szolgáltató nem ad el és nem árul semmit sem, hanem csak lehetőséget biztosít regisztrált ügyfelei számára, hogy árverések útján áruba bocsáthassák különféle termékeiket. A vásárlás jutalékmentes, az eladás után 6 %-ot kell fizetni a vaterának. Az adásvétel tényleges lebonyolításából szintén nem veszi ki a részét a vatera, hanem csak egy-egy automatikus e-mailt küldet a rendszerrel minden egyes eredményesen zárult aukció után az eladónak és a vevőnek, amelyek tartalmazzák elérhetőségeiket. Ezután a két fél intézi az adás-vételt. Mivel a nagy földrajzi távolságok miatt többnyire postai átadással, illetve banki átutalással zajlanak le az üzletek, egy partner minősítési rendszer működtetésével próbálják meg kiszűrni a visszaéléseket. A weboldal óriási forgalmat bonyolít le egyszerre több mint 900 000 árverés zajlik. Tulajdonképpen a www.e-bay.com nevű nemzetközi virtuális piactér magyar megfelelője.

² Az árverés 2006. 9. 6. és 2006. 9. 11. között zajlott le. A teljes anyag 80 000 forintos kikiáltási árral indult, és végül 81 000 forintért kelt el.

³ H 66, H 113, H 140, H 164, H 161; ÉH 81, ÉH 83, ÉH 85, ÉH 86, ÉH 93. A zárójelben lévő számok darabszámokat jelölnek.

⁴ CNH P 19.

⁵ Gubitz (1913).

⁶ Harsányi (1913).

⁷ Gohl (1907).

⁸ Eperjesy (1926).

⁹ MNM ÉT243/1897.; Gedai (1969) 115.

¹⁰ Hasonló megoszlású, bár több típust felvonultató lelet a pátrohái II. lelet. Ennek elemzése azonban rendkívül nagy körülmekintést igényel, mivel a lelt anyaga összekeveredett a Pátroha I. lelettel. Ezért ezekkel a leletekkel valójában nem számolhatunk érdemben. Gedai (1968).

¹¹ Sarvaság, (Sármaság, ma Románia) az egykori Szilágy megyében fekszik, amely szomszédos volt Bihar megyével. A lelet Hajdú-Bihar megyében került elő, vagyis nagyjából azon a területen, ahol a mi leletünk is. Talán nem véletlen a hasonlóság. A leletekre összefoglalóan: Saltzer (1996).

¹² A CNH 111 és a CNH P 19 mindössze anynyiban különböznek egymástól, hogy a CNH 111 hátlapja Rex szót rövidítő felirata fordított állásban látható, míg a CNH P 19-en helyes formában. Nem egyértelmű azonban, hogy melyik lehet a fő típus és melyik a variáció. A Réthy Corpusában a fordított állású felirattal rendelkező darabokat tekinti alaptípushoz tartozónak, ahogyan Unger is. Huszár Lajos katalógusa szerint azonban a helyes betűállítás tekintendő alaptípusnak. A kérdés eldöntése további kutatásokat igényel.

¹³ Ezt a nézetet igazolja Kovács (1997) 294–298. és Hóman (1916) 253. okfejtése is.

¹⁴ Közülük a legfontosabb az „1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről”.

RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA

CNH = RÉTHY LÁSZLÓ: *Corpus Nummorum Hungariae*. Budapest, 1899.

CNHP = ZIMMERMANN LAJOS: *Pótlék a Corpus Nummorum Hungariae I. füzetéhez*. Budapest, 1907.

ÉH = Unger Emil: *Magyar éremhatározó I*. Budapest 1997.

H = HUSZÁR, LAJOS: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute*. Budapest – München, 1979.

NK = Numizmatikai Közlöny (A Magyar Numizmatikai Társulat kiadványa).

ELŐKÉSZÜLETBEN!

A LEGNAGYOBB ÁLMÚ MAGYAR KULTUSZMINISZTER

JÚNIUSTÓL A JOBB KÖNYVESBOLTOKBAN

Klebensberg Kuno
kora és munkássága